

TANULMÁNYOK

- 3 **John Myles:** Hanyatlás vagy holtpon?

MAGYAR VALÓSÁG

- 28 **Frey Mária:** Kutatási tapasztalatok a közhasznú foglalkoztatásról
- 48 **Oross Jolán–Kocsis B. Mihály:** A hajléktalanellátás intézményrendszere és a szállásokat igénybevevő hajléktalan emberek
- 58 **Spitzer Tibor:** Az állami gondoskodásból kikerült fiatalok családépítési kísérletei

A SZOCIÁLIS MUNKA MODELLJEI

- 63 **Kozma Judit:** Milyen a jó szociális munkás?

INTERJÚ

- 71 A szociálpolitika mérlege
Kovács Pál, Kiss Gyula és Lakner Zoltán politikusokkal beszélget Lévai Katalin
- 79 **Diósi Pál:** Tessék mondani, lehet itt tíz percre szörföt bérelni?

ESETEK

- 92 **Pénzes Eszter:** Mira 1990–1994

HÍREK

- 100 **S. Faragó Magdolna:** Beszámoló a Német Háztartási Szövetség Konferenciáján szerzett tanulmányút tapasztalatairól

ESÉLY

Kiadja a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Alapítvány

Szerkesztőség címe: 1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 4/B
(ELTE Szociálpolitikai Tanszék)
Telefon: 266-9833/298

A megjelenést támogatja: Budapest Bank Budapestért, Eurocontour Alapítvány,
Friedrich Naumann Alapítvány, József Attila Alapítvány, Közép-európai Nemzetközi
Bank Rt., Közös a Jövő Munkahelyeiért Alapítvány, Népjléti Minisztérium,
OTP Bank Rt., Soros Alapítvány

Meg nem rendelt kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza

Előfizethető a szerkesztőségénél

Megjelenik kéthavonta

Terjeszti a „Sziget” Rehabilitációs Kisszövetkezet

A lapot szerkesztik:
LÉVAI KATALIN főszerkesztő
HORVÁTH ÁGOTA, LÉVAI JÚLIA olvasószerkesztők
WEBER ATTILA szerkesztő

Szerkesztőbizottság: Balipap Ferenc, Bíró András, Csepeli György,
Ferge Zsuzsa (elnök), Gönczöl Katalin, Hegyesi Gábor, Juhász Pál, Léderer Pál,
Nagy Endre, Orosz Éva, Pataki János, Salgó Lajos (NSZK), Semjén András,
Somlai Péter, Szabó Dénes (Kanada), Szalai Júlia, Szelényi Iván (USA),
Talyigás Katalin, Tausz Katalin, Georg Vobruba (NSZK)

Szedés, tördelés: T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft.
Felelős vezető: Ambrus János György ügyvezető igazgató
Folyóirattervező: Yasar Meral
Tördelőszerkesztő: Nyiri András
Készült a Dürer Nyomda Kft.-ben
Felelős vezető: Székely András

ISSN 0865-0810

John Myles

Hanyatlás vagy holtpont?

A jóléti állam mai helyzete

Néhány éve még sokan azt hittük, hogy a válsággal kapcsolatos szókészlettel elég jól le lehet írni a jóléti állam jelenlegi helyzetét. Ma ebben már korántsem vagyunk biztosak. Kudarcot vallott a konzervatív erőknél a jóléti állam lebontására irányuló kísérlete. A költségcsökkenést célzó kísérletek ellenére a jóléti állam kiadásai folyamatosan nőnek, valamennyi kapitalista demokráciában. Ez persze nem jelenti azt, hogy minden maradt a régiben. A kiadások, ha lassabban is, de tovább emelkednek egy olyan időszakban, mikor számos országban és régióban fokozódott a segélyek iránti igény. Bár a jóléti államot nem vetették alá radikális sebészeti beavatkozásnak, de azért nagyon sok olyan változás történt, amit Wolfson „egyszerű toldozgatásnak” nevez. Különösen a jóléti állam adóterhei tolódtak el jelentős mértékben a jövedelemskála alsó vége felé Kanadában, Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban. A kérdés az, hogy az ilyen „toldozgatás” vajon valóban a válság jele-e, s ha nem, akkor milyen metaforát kellene helyette használnunk.

A tanulmány első részében három, erre a kérdésre adott választ vizsgál meg. Az egyik felfogás szerint az elmúlt évtized „egyszerű toldozgatása” a jóléti állam hosszúnak ígérkező eróziójának a kezdetét jelzi. Ez a hagyományos válságelmélet egyik variánsa: a jóléti állam egy lassú folyamatban lerombolódik. Egy másik, ettől nagyon különböző nézet szerint az egyensúlyba került növekedési folyamat ismerős esetének a tanúi vagyunk. A jóléti állam nem terjeszkedhetett vég nélkül gyorsabban, mint a gazdaság, és beleütköztünk a jóléti állam növekedési hatáiraiba. A feladat most az, hogy megtanuljuk, miként kezelendő a jóléti állam „érett társadalmi intézményként”.

Egyik felfogás sem írja le igazán meggyőzően a kanadai jóléti állam jelenlegi helyzetét. Úgy gondolom, hogy a harmadik értékelés pontosabb, amely szerint a Kanadában és a többi angol-amerikai demokráciában a II. világháború után kialakult sajátos jóléti állam-rezsim fejlődése holtpontra jutott. A jóléti állam olyan társadalmi gyakorlatok és stratégiai megállapodások együttese, amelyek célja annak a sajátos történelmi problémának a megoldása, amit a jólét termelésének és elosztásának a harmonizálása jelent. A jóléti államok fejlődése megreked, sem előre, sem hátra nem képesek elmozdulni, ha többé már nem kínálnak ilyen megoldásokat. A második célom így

Ad.

az, hogy meghatározzam azokat a problémákat, amelyeket a jóléti állam mai gyakorlata nem tud megoldani.

A jelenlegi, holtpontra kerülő forgás nem tart örökké. Tudatosan vagy véletlenszerűen, de intézményesülni fog a jólét termelésének és elosztásának a harmonizálását célzó társadalmi gyakorlatok és stratégiai megállapodások új együttese. Már láthatóak a lehetséges megoldások körvonalai. A harmadik célom az, hogy vázoljam ezeket az alternatívákat és a valószínű következményeiket.

Elsorvad-e a jóléti állam?

A válság metaforája részben azért kérdőjelezhető meg, mert ma már elég egyértelmű, hogy a II. világháború után és különösen az 1960-as évek alatt létrehozott egészségügyi, oktatási és jóléti intézmények nem szűnnek meg egyik napról a másikra. Még a legeltökéltebb ideológusok (Reagan, Thatcher) sem tudták ezt elérni. Az viszont kevésbé nyilvánvaló, hogy nem indult meg a jóléti állam hosszú, lassú eróziója – egyfajta fordított növekedés. A jóléti állam a néha alig észlelhető reformok lassan haladó sorozata révén jött létre, amit a konzervatívok előszeretettel neveznek „lopakodó szocializmusnak”. Könnyen lehet, hogy most a „lopakodó neokonzervatívizmus” tanúi vagyunk: a jóléti állam lerombolása helyett az elsorvasztása történik. Másutt már foglalkoztam ezzel az interpretációval, de ma már számos okból nem tartom meggyőzőnek Kanada elmúlt évekbeli szociálpolitika-történetének a magyarázatában.

Az, hogy a jóléti állam „válságban” van-e vagy sem, nem ítéltető meg közvetlenül a jóléti állam teljesítményének a változó formáiból (pl. a kiadások növekedése vagy csökkenése, vagy a kiadások és bevételek közötti mélyülő szakadék). A kérdés a teljesítményt létrehozó *folymat* (a teljesítmény változhat, vagy változatlan maradhat). A „válságirodalom” egyik legkorábbi megfogalmazásában James O'Connor nagyon precízen használta a kifejezést egy önromboló folyamat leírására.¹ Ebben az értelemben egy rendszerről akkor mondhatjuk, hogy válságban van, ha a rendszer reprodukciója szempontjából alapvető tevékenységek a rendszer fennmaradásához szükséges feltételeket romboló folyamatokat és eseményeket indítanak be.

A baloldal és a jobboldal is ebben az értelemben definiálta válságként a jelenlegi helyzetet, bár egészen különböző okokból. A konzervatív variánsban a válság azt jelenti, hogy a jóléti állam beleharap az őt tápláló kézbe: a jóléti állam kiadásai olyan szintre emelkedtek, ahol a piac nem tart meg a saját teljesítményéből annyit, amennyi megfelelne a működési követelményeinek. A jóléti állam kolonc a tökefelhalmozás nyakán: torzíja az egészséges piaci folyamatokat, és rontja a hatékonyságukat. Ennek eredményeként a jóléti állam önrombolóvá vált. A probléma azonban megszűnne, ha korlátoznák, ésszerűsíténék, karcsúsítánák, vagy talán teljes egészében felszámolnák a jóléti államot. A válságértelmezés baloldali variánsa sokkal komolyabb. Nem a jóléti állam mint olyan van válságban, hanem átfogóbb módon a tőkés állam. Olyan csapdában van, hogy bármit tesz is, csak tovább rontja

a helyzetét. A jóléti állam rombolja a tőkefelhalmozás folyamatát, de a megszüntetése vagy megnyirbálása ugyanarra az eredményre vezetne. A modern kapitalizmusnak szüksége van a jóléti államra az infrastrukturális költségek biztosítása, a fölösleges munkaerő felszívása és általában a társadalmi harmónia megőrzése miatt.

Rendkívül nehéz akár bizonyítani, akár cáfolni ezeket az állításokat; hatalomra kerülésük után a konzervatívok is rájönnek, hogy gyakorlatilag lehetetlen elvégezni azokat a politikai és társadalmi kísérleteket, amelyek szükségesek lennének az ellenőrzésükre. Az összehasonlító vizsgálatokból azonban tudjuk, hogy nincs egyszerű vagy nyilvánvaló összefüggés a jóléti állam nagysága és az olyan mutatók között, mint a gazdasági növekedés vagy a munkanélküliség. Még fontosabb, hogy az elmúlt évtized bizonyítékai azt mutatják: a jóléti államnak tulajdonított legsúlyosabb gazdasági jelenségek is orvosolhatók a jóléti állam lerombolása nélkül. Így annak a felfogásnak, hogy a jóléti állam nem fog eltűnni, az egyik oka az, hogy az eltűnése valószínűleg szükségtelen. Ehelyett a válság – amit az ilyen irányú változás esetleg megoldana – kezelhető egy hagyományos monetáris, költségvetési és munkaügyi politika erőteljes érvényesítésével.

Az 1970-es években született definíció szerint a válság fő tünete az infláció és a munkanélküliség Philips-görbe által mutatott kölcsönhatásának a megszűnése volt. Régebben, amikor a szakszervezetek elég erőssé váltak ahhoz, hogy inflációt gerjesztő bérnyomást gyakoroljanak, a munkanélküliség szintjét növelő restriktív költségvetési politikával állították helyre a fegyelmet. Az 1970-es években ez a stratégia nem működött többé: egyszerre nőhetett a bérnyomás, az infláció és a munkanélküliség, aminek a „stagfláció” lett az eredménye. Úgy gondolták, hogy a jóléti államnak része van a dolgok ilyen alakulásában. A jóléti államok – vagy legalábbis a jóléti államok szociális biztonsággal kapcsolatos oldala – védik a munkásokat a piaci erők hatásaitól, javítják az alkupozíciójukat, és általában felborítják a munka és tőke közötti egyensúlyt a munka javára. A munkanélküli biztosítás és más juttatások miatt gyengül az emelkedő munkanélküliségnek a bérkövetelésekre és a munkásság harcosságára gyakorolt hatása. Az eredmény a folyamatos bérnyomás, az infláció és a profitok leszorítása. Úgy gondolták, hogy mivel részben a jóléti állam a problémák oka, a lerombolása nélkül nem található meg a megoldás. De ez szükségtelennek bizonyult: számos módja van a munkásság kordában tartásának.

A legfontosabb és legsikeresebb stratégia a Bank of Canada 1975-ben alkalmazott restriktív pénzpolitikája volt, amely elérte a szándékolt hatást: olyan szintre hajtotta fel a munkanélküliségi rátát, ami szükséges volt a bérnyomás és így az infláció megfékezéséhez.² A monetáris politikát költségvetési és munkaügyi politikával egészítették ki. 1975-től az 1982-es recesszióig a szövetségi kormánynak sikerült leszorítani a szövetségi kiadások GNP-hez viszonyított arányát. Amikor pedig minden más hatástalan maradt, bevezették a bérellenőrzést, és korlátozták a szervezett munkásság alkujogait. A támadás hatására nem a jóléti állam tűnt el, hanem a bérnyomás, valamint a szakszervezeteknek és más érdekszervezeteknek egy nagyobb és jobb jóléti államra vonatkozó követelései.

Ehhez a sémához két megjegyzést kell fűznünk. Először is azt, hogy a hetvenes évek terméke volt, nem pedig egy nyolcvanas évekbeli neokonzervatív forradalomé. Másodszor pedig azt, hogy bár a politikai eszközök új együttesét alkalmazták, maga a stratégia nagyon is hagyományos volt. Kanada mindig abba a kategóriába tartozott, amelyet Bordogna „húzd meg-ereszd meg” jóléti államnak nevez, szemben a folyamatos teljes foglalkoztatottságot biztosító jóléti állammal. Néhány országban (Ausztria, Svédország), ahol ma is érvényes a folyamatos teljes foglalkoztatottság melletti elkötelezettség, a bérnyomást a munkásszervezetek és a kormány közötti „politikai csereüzlet” révén fékeztek meg. Másutt az árstabilitás és a foglalkoztatási szint közötti egyensúlyt tipikusan a „húzd meg-ereszd meg” politikával tartják fenn: az expanziós szakaszokat deflációs intézkedések követik, ami a foglalkoztatási szint növekvő fluktuációjához és egyúttal magasabb munkanélküliségi rátához vezet. Kanada mindig is az utóbbi tradícióhoz tartozott.³ Lehet, hogy a hetvenes években bevezetett politikai intézkedéscsomag új volt (nagyobb bizalom a monetáris politikában), és a stratégiát új szélsőségekig vitték (a munkanélküliségi ráta a II. világháború utáni időszakban példátlanul magas szintre szökött fel), de nem volt semmi új a stratégia lényegét tekintve (a munkanélküliség felhasználása a bérnyomás megfékezésére), sem pedig a kanadai kormányok arra irányuló törekvésében, hogy az államhatalmat használják a munkások jogainak a korlátozására. Röviden szólva szükségtelennek bizonyult a jóléti állam lerombolása: a válságot más, hagyományosabb eszközökkel oldották meg.

Van a válságelméletnek egy olyan politikai változata, amelyet a fentiekben még nem említettünk. Eszerint a jóléti állam jelenlegi vagy küszöbön álló hanyatlása a jobboldali politikai erők erősödő hatalmának tulajdonítható. Lehet ugyan, hogy nem szükségszerű a jóléti állam lebontása, de ha lehetőség kínálkozik rá, a konzervatívok ideológiai megfontolásokból mindenképp meg fogják ezt tenni. Biztos vagyok benne, hogy sok konzervatív szívesen vállalkozna erre, de az eddigi tapasztalatok alapján korlátozottaknak bizonyultak a lehetőségeik a feladat elvégzésére – még akkor is, amikor hatalmas többséggel nyerték meg a választásokat. Kanadában a jóléti állam elleni támadás szimbóluma az univerzalizmus-vita volt, amely a Konzervatív Párt 1984-es fölényes választási győzelméhez kapcsolódott. A választási hadjárat során Brian Mulroney, a leendő miniszterelnök adta meg a vita klasszikus megfogalmazását. – Miért kapjanak a bankelnökök a félmillió dolláros keresetükön felül családi segélyt és állami nyugdíjat? – kérdezte. Meglepetésére a bankelnökök és a feleségeiknek a jogát ezekhez a juttatásokhoz maguknak a bankelnököknek a kivételével gyakorlatilag mindenki a védelmébe vette, többek között szegénységellenes csoportok, a nőmozgalom és a szervezett munka is. Mulroney, a pragmatikus politikus sietve visszakozott, és kijelentette, hogy az univerzalizmus „szent kötelesség”.

A kormány hivatalba lépése után azonban Michael Wilson pénzügyminiszter ismét felvetette az univerzalizmus kérdését, és ez volt a domináns téma a konzervatívok kormányzásának az első évében. A csúcspontot Wilson 1985. májusi költségvetési beszéde jelentette, amelyben az univerzális juttatások indexelésének a részleges megszüntetését javasolta. Az ezt követő fel-

zúdulás majdnem két hónapig uralta a parlamenti vitákat és a tömegkommunikációt. Végül Mulroney elfogadta a családi pótlék indexelésének a megszüntetését, de arra kényszerítette a pénzügyminiszterét, hogy feladja a nyugdíjakkal kapcsolatos sokkal nagyobb költségigényű terveit.

Az univerzalizmus-vita és az eredménye szimbolikus jelentőségű a kanadai jóléti állam jelenlegi helyzetének több kulcstényezője szempontjából. Először is világos, hogy a jobboldal ugyanazokkal a választási dilemmákkal néz szembe, mint a baloldal.⁴ A hatalom megszerzéséhez és megtartásához választási többség kell, és nem könnyű többséget kialakítani olyan javaslatokkal, amelyek a lakosság széles rétegeinek a javát szolgáló és a középosztályt felölelő programok eltörlésére irányulnak. Még az üzleti körök törekvéseinek elsődleges célpontja, a munkanélküli biztosítás is immunisnak tűnik a támadásokkal szemben. Nem ideológiai okokból, hanem egyszerűen azért, mert az a fajta átstrukturálás, amit hangoztatnak, azoknak a konzervatív parlamenti képviselőknek a választási vereségéhez vezetne, akik az ország olyan régióit képviselik, ahol a munkanélküli biztosítás a helyi gazdasági élet alapjait jelenti.

Másodszor, az univerzalizmus-vita megvilágítja azt a tényt, hogy Kanadában a jóléti állam elleni támadás nem azonos a szegények jóléti állama elleni támadással. Ellenkezőleg, a cél a jóléti állam ezen részének a megszállása és kiterjesztése. Mulroney univerzalizmussal kapcsolatos kritikája nem a szegények ellen irányult, hanem azt támadta, hogy a jóléti gondoskodást a középosztályra is kiterjesszék. A retorika a juttatásoknak a leginkább rászorulókra összpontosító célirányosabb felhasználása révén megvalósítandó racionalizálás és hatékonyság retorikája volt, nem pedig a szegények elleni támadás.

A konzervatívok alapvető politikai modellje két részből áll. Egyrészt meg akarják állítani a társadalombiztosítási programok (amilyen pl. a Kanada/Quebec Nyugdíj Terv – C/QPP) további expanzióját, és bátorítják a magánszektor által nyújtott alternatívák (pl. a Bejegyzett Nyugdíj Tervek – RPP és a Bejegyzett Nyugdíjtakarékossági Tervek – RRSP) kiterjesztését. A második alkotórész szerint az univerzális programok helyett a jövedelemfelmérésen alapuló Garantált Éves Jövedelemre (GÉJ) vagy negatív jövedelemadóra kell helyezni a hangsúlyt.⁵ Egyik alkotórész sem új abban az értelemben, hogy a konzervatívok találták volna ki. Nem Brian Mulroney támadta először az univerzalizmust, hanem Pierre Trudeau. Az 1968-as választási kampányban azt ígérte a kanadaiaknak, hogy megválasztása esetén „vége lesz ennek az ingyen lakomának”. Trudeau liberálisai sikeresebbek voltak az univerzalizmus elleni támadásukban, mint Mulroney konzervatívjai. Az 1970-es Fehér Könyvben (Income Security for Canadians – Jövedelmbiztonság a kanadaiak számára) tették közre azt a javaslatot, hogy helyezték át a hangsúlyt az univerzális Nyugdíjbiztosítási Programról (OAS-program) a jövedelemfelmérésen alapuló Garantált Jövedelemkiegészítésre, és az OAS juttatásait befagyasztották.⁶ A liberálisok nem tudták megvalósítani az elképzeléseket, mivel az 1972-es választások után alakított kisebbségi kormányuk léte az Új Demokrata Párt (NDP) támogatásától függött, amely az együttműködése fejében az OAS juttatásainak a növelését követelte. A

Liberális Párt egyik erős frakciója, amelyet később Monique Bégin vezetett, folytatta a küzdelmet a kanadai nyugdíjas munkások kielégítő jövedelmbiztonsági programjáért, de még a konzervatívok hatalomra kerülése előtt egyértelműen csatát vesztek. Az 1982-es „Zöld Könyv” (Better Pensions for Canadians – Jobb nyugdíjakat a kanadaiaknak) egyértelműen leszögezte, hogy a nyugdíjak tényleges javítására csak a magánszektorban kerülhet sor.

Ha közelebbről megnézzük, valóban nyilvánvalóvá válik, hogy majdnem két évtizede alig történik valami változás a kanadai szociálpolitikában.⁷ Az utolsó jelentősebb változás az ország társadalombiztosítási rendszerében a munkanélküli biztosítás 1971-es reformja volt. Kanada nem kivétel ebben a tekintetben. A hetvenes években gyakorlatilag az összes kapitalista demokráciában megállt a jóléti állam reformtevékenysége, és azóta a nagy hangzavar és dühös támadások ellenére kevés dolog változott. Ennek a letargiának az az egyik magyarázata, hogy a jóléti állam törvényhozásának a hatvanas évekbeli robbanásszerű expanziója után a jóléti állam fejlődésének új fázisába – a konszolidáció szakaszába – léptünk. A jelenlegi problémák az érett jóléti állam igazgatásának a problémái.

Az érett jóléti állam igazgatása

Az érett jóléti állam tételének az alapeszméje egyszerű és mindannyiunknak ismerős: az egyensúlyba került növekedési folyamat. E felfogás szerint a jóléti állam korai időszakában az élet izgalmas és könnyed volt; ez volt a kísérletezés, innováció és az expanzió korszaka. A vállalatokhoz, társadalmi mozgalmakhoz és szerelmi románcokhoz hasonlóan azonban a növekedési folyamatnak ez a „mulatságos” része nem tarthat örökké. A növekedésnek belső korlátai vannak, és a „felnőtt” intézményeket igazgatni kell, a karizmánának meg kell hátrálnia a bürokrácia előtt. A szociális kiadások többé nem emelkedhetnek tartósan gyorsabban a gazdasági növekedés üteménél, mivel ez lehetetlen. A jövőben felmerülő problémák kezeléséhez meg kell tanulnunk a források máshonnan történő átcsoportosítását, és a szűkös adóbevételek és transzfer-dollárok hatékonyabb elköltésével racionalizálnunk kell a rendszert. Ez persze nem megy könnyen, mivel az alapvető fogalmi modelljeink és a világgal kapcsolatos gondolkodásmódunk az expanzió korszakában alakultak ki. Azt mondhatnánk, hogy a múlt politikája nyomaszt bennünket, és megakadályozza a mára már teljesen céltalanná vált programjaink és intézményeink feladását. A „szent kötelességünk” jegyében az ötvenes és hatvanas években létrehozott jóléti intézmények rendszere „szent tehén” változott.

Könnyen igazolható, hogy nem tartható fenn örökké az a növekedési ráta, amely az ötvenes és a hatvanas években a jóléti állam kiadásait jellemezte. Kis jóléti államokban könnyű nagy növekedést elérni, de a szociális kiadások felduzzadásával egyre korlátozódik a további relatív növekedés lehetősége. Klein és O'Higgins kimutatta, hogy ha a szociális kiadások egy évi 2%-kal növekvő gazdaságban 10%-ot tesznek ki, akkor a szociális kiadások 4%-kal gyarapodhatnak, és még mindig marad 1,8% egyéb dolgokra. De amikor a

szociális kiadások elérik a 30%-ot, a folytatódó 4%-os növekedésük csak 1,1%-ot hagy más dolgokra. Röviden: a jóléti állam növekedésével emelkednek a még további növekedés „alkalmi költségei” is. Hasonlóképp, a jobb juttatások finanszírozása magasabb járulékokat igényel, és a járulék-ráták növekedésével csökken a redisztribúció. Még a leginkább „szolidarisztikus” munkásmozgalmak (például Svédországban) is arra kényszerültek, hogy lépcsőzetes (azaz egyenlőtlen) juttatási rendszereket vezessenek be a szolidaritás megőrzése érdekében. Ilyen kényszer mellett a legprogresszívabb adózással finanszírozott rendszer eléri azt a pontot, amelyen túl lehetetlen a redisztribúció. Ennek következményeként a jóléti állam további növekedése önrombolóvá válhat. De mindez várható volt: semmilyen növekedési folyamat sem tarthat örökké. Új egyensúlyhoz érkeztünk, egyszerűen véget ért a szociális kiadások gyors, relatív növekedése. Nem a válság, hanem a kérdések „újrafogalmazásának” a korszakába léptünk.

Van valami csábító ebben az érvelésben. Nagyon úgy hangzik, mintha valami érzékeny közép arra kérné mind a jobb-, mind a baloldal képviselőit, hogy ne beszéljenek már a világ végéről, helyette inkább az éppen így létező világ igazgatásának a komoly feladatával foglalkozzanak. Van azonban ezzel az elemzéssel két probléma. Először az, hogy nem túl sok jóléti államra érvényes, a legkevésbé az angol-amerikai jóléti államokra. Másodszor pedig az, hogy abban a néhány országban, amely elérte a „növekedés határait”, az általuk javasolt út nem az egyetlen lehetséges megoldás.

Igazán meglepő, hogy az „érett jóléti állam” metaforája az angol-amerikai demokráciákban született meg, az olyanokban, mint Kanada, az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság, amelyek közül egyikben sem magas a jóléti kiadások szintje, és ahol sok lyuk tátong a jóléti infrastruktúrában. Az érettséget hangoztató modellel kapcsolatban felvetődik az a kérdés, hogy az egyes jóléti államok miért a fejlődés különböző szintjein „érték meg”, és miért tűnik úgy, hogy meg kell rekedniük a jelenlegi állapotukban. Az Egyesült Államokban nemigen lesz a közeljövőben állami egészségügyi ellátás, vagy akár csak egészségügyi biztosítás; Kanada és az Egyesült Királyság megrekedtek a maguk befejezetlen, alacsony színvonalú nyugdíjbiztosítási programjaiknál. Az amerikai példa különösen meglehetősen, mivel a többi egészségügyi ellátórendszerrel való összehasonlítás világosan mutatja, hogy az Egyesült Államok csökkenthetné az egészségügyi kiadásait, ha ezeket a kiadásokat a közületi szektorba irányítaná át, és ellenőrzés alá vonná a beteggondozás árait.⁸ Az amerikai példa megvilágítja azt a tényt, hogy a jelenlegi holtpont egyik kulcseleme a határok problémája. Nem egyszerűen a kiadások szintjéről van szó, inkább arról, hogy ki fogja ellenőrizni és megvalósítani ezeket a kiadásokat: a magánszektor vagy az állam? A hetvenes évek közepén elért holtpont nem azt a problémát vetette fel, hogy legyen-e nyugdíj vagy egészségügyi biztosítás, hanem hogy magán- vagy állami nyugdíj, magán- vagy állami egészségügyi biztosítás legyen-e. A piaci elvek szószólói nem tudtak visszavinni bennünket a múltba, de a reformerek sem vittek bennünket előre a modell által sugallt „érett” jóléti államhoz.

De képzeljük el, hogy túljutunk a jelenlegi holtponton, és lassan, de biztosan az olyan országok, mint Kanada, az Egyesült Államok, az Egyesült

Királyság befejezik a jóléti állam tökéletes intézményrendszerének a kiépítését, és a kiadásokat tekintve tényleg elérnek valamiféle jóléti állam-plafont. Mi lesz utána? Átadjuk a rendszert a racionalizálóknek és a tervezőknek? Az olyan országokból érkező válasz, amelyekre az érett jóléti állam metaforája valóban alkalmazhatónak tűnik, mást sugall. Svédország beleütközött a jóléti stratégia határaiba, de az eredmény az a gyakorlati tapasztalatból merített helyzetértékelés, hogy a „jó társadalom” eléréséhez túl kell lépni a jóléti államon. Ez a felfogás található a bérből élők alapjainak a létrehozása révén a beruházások demokratikus ellenőrzését célzó Meidner-féle stratégia mögött. A svédországi tapasztalatokból az lehet a tanulság, hogy amikor elérjük a jóléti állam fejlődésének a határait, akkor itt az idő, hogy új társadalmi, gazdasági és politikai kísérletekbe fogjunk, és ne engedjük át a terepet a menedzsereknek. Az alábbiakban kifejtett véleményem szerint valószínűleg hiba lenne megvárni ezt a pontot; az említett kísérleteket már most el kell kezdenünk.

A jóléti állam fejlődésének holtpontja

Mi van akkor, ha a jóléti állam nem sorvad el, de még az érett jóléti állam szakaszába sem jutottunk el? Mendelson egyszerű, de provokatív véleménye szerint a szociálpolitika „halott”. Ezen nem azt érti, hogy befellegzett a kanadai szociális programoknak, hogy a kiadásokat csökkenteni akarók megnyerték a háborút, vagy hogy már nem érdekesek a szociálpolitikai kérdések. Inkább azzal a hatvanas években zajló vitával von párhuzamot, amelyben filozófusok és teológusok azt a kérdést boncolgatták, hogy Isten halott-e. A vita nem Isten biológiai haláláról folyt, és nem is a vallásos hit hanyatlásáról, hanem arról, hogy van-e Istennek jelentéssel bíró szerepe a magas képzettségű tudományos társadalomban. A vitát nem a hit gyengülése vagy a templombajárás hanyatlása váltotta ki, hanem inkább az, hogy nem találtak semmilyen érvényes alkalmazási lehetőséget a vallásos eszmék számára a tudomány korában.

Mendelson szerint a szociálpolitika pontosan ugyanilyen értelemben halott. Nem az a kérdés, hogy az emberek folytatnak-e politikai kutatásokat, vagy hogy a tömegkommunikáció érdeklődik-e a szociálpolitika iránt. A lényeg az érvényes alkalmazás: mennyiben segít bennünket a szociálpolitika annak az eldöntésében, hogy milyen társadalmunk legyen a jövőben? Mendelson szerint nem sokban; ennek az eredménye, hogy holtpontra jutottunk.

A holtpont bizonyítékeként Mendelson a liberális és a konzervatív paradigma nyilvánvaló hatástalanságát említi. A liberális reformerek majdnem két évtizede nem értek el a hitelüket erősítő komolyabb teljesítményt. A kiadások lefaragásának a konzervatív hívei sem tudták megvalósítani a víziójukat, még ha nagy többséggel választották is meg őket. Mindkét fél nyert is, és veszített is egy kicsit az elmúlt években, de végeredményben sehova sem jutottunk: egyik fél sem tudta jelentősen megváltoztatni a II. világháború utáni huszonöt évben kialakított alapvető politikai struktúrát. Egy kiüresedett (liberális) és egy utópisztikus (konzervatív) szociálpolitikai paradigmával ál-

lunk szemben. A liberálreformista paradigma kiüresedett: a bennünket egészségesebbé és egyenlőbbé tévő új és jobb szociális programok többé már nem tartoznak az előttünk álló problémák megoldására irányuló általános stratégiába, csupán egyszerűen egy „csináld jobban” felfogás kifejeződései. A konzervatív elképzelés annyiban utópisztikus, hogy sem politikai, sem elméleti okokból nem tesztelhető és nem alkalmazható – ennél fogva nincs gyakorlati jelentősége a jelenlegi helyzetben.

Az ilyenfajta szituáció hasonlatosnak tűnik Kuhn 1962-es elemzéséhez, amelyben arról ír, hogy végül hogyan bomlanak le és alakulnak át a paradigmák a tudományban.⁹ Egy meggyökeresedett paradigma egy ideig lehetővé teszi a „rendes tudomány” fejlődését, de végül olyan problémákat okoz, és olyan kérdésekkel találja szemben magát, amelyekre nincs válasza. Ezeknek a problémáknak a megoldásához többre van szükség az elmélet módosításánál: a tudósnak teljesen másképp kell szemlélnie a világot. Hernes (1976) kimutatja, hogy sok társadalmi folyamat jellemezhető ilyenfajta „problémakiváltó struktúráként”. Az elképzelés itt az, hogy valamely társadalmi szerveződés (vagy társadalmi paradigma) egyszerre oldhat meg régi problémákat, és hozhat létre újakat. Ahogyan ezek az új problémák halmozódnak, egyesek hajlamosak lehetnek arra, hogy egy régebbi paradigmához nyúljanak vissza, mivel akkor az új problémák láthatatlanok voltak. Az ilyesmi azonban ritkán működik, mert nehéz a történelmet kitörölni. Ilyen a konzervatív megoldás, amely Adam Smith 19. századi világába vinne vissza bennünket: feltételezi, hogy újraalkotható a világ az időközben kialakult hatalmas korporációk, az állami szervezetek, a koordináció és szabályozás nemzetközi rendszerei nélkül.

A paradigmák akkor akadnak el, amikor olyan problémákat kezdenek előidézni, amelyeket nem tudnak megoldani – amikor nyilvánvalóvá válik, hogy a problémamegoldó társadalmi gyakorlatok és stratégiák egy készlete egyszerre funkcionális és diszfunkcionális. Ez a jóléti államról folyó nagy vita forrása: a konzervatívok a meglevő berendezkedés diszfunkcionális, a liberálisok pedig a funkcionális elemeit emelik ki. Nem mehetünk vissza a 19. századba, így a konzervatív megoldás utópia. Úgy tűnik, hogy a monetáris, költségvetési és munkaügyi politika egyfajta kombinációjával valameddig fenntarthatjuk a jelenlegi helyzetet a rendszer felrobbanása nélkül. De ez sem a bal-, sem a jobboldalnak nem megoldás. Az előrejutásunkhoz vitathatatlanul egy új paradigmára van szükség. De mi ez az új paradigma? A válasz az, hogy nem tudjuk, mivel a matematikától eltérően a szociális problémákra ritkán van csak egyetlen megoldás. Mint Piore és Sabel hangsúlyozza, a problémamegoldás folyamatában csak *részleges* válaszok születnek az *általános* problémákra. A „megoldások” a kísérletek eredményei, amelyeket mindig szembesíteni kell a háttérben levő, történelmileg kialakult feltételekkel (pl. a rasszizmus az Egyesült Államokban, a decentralizált szövetségi állami struktúra Kanadában). Persze, hozzákezdhetünk a problémák meghatározásához, rámutathatunk a megoldásukhoz javasolt felmerülő paradigmákra, és felbecsülhetjük ezek következményeit.

Az első feladat a probléma meghatározása. Ezt azzal kezdem, hogy röviden rekonstruálom a jóléti állam történetét. Azt szeretném bemutatni, hogy

az egyes jóléti állam-rezsimeket (elosztási rendszereket) általában a termeléshez kapcsolódó sajátos történelmi problémákra adott válaszként hozták létre. De ezek a problémák nem egyetemesek vagy örökkévalók, így *bizonyos* jóléti állam-rezsimek fölöslegessé válhatnak. Az általános előfeltevés megalapozása után kísérletet teszek azoknak a termelési problémáknak a meghatározására, amelyekről függ, hogy miféle jóléti állam-rezsimek alakulhatnak ki a jövőben.

A kevésbé választhatóságtól a szociális biztonságig

Kezdetben, mondjuk a 19. századbeli Angliában, a piacok szabályozták a társadalmat. De mint Polányi (1944) és mások hangsúlyozzák, a piaci társadalmak nem spontán jöttek létre, hanem létre kellett hozni őket, amit az államok végeztek el. Az államok teremtettk meg azokat a feltételeket, amelyek mellett virágozhattak, és a gazdaság domináns formájává válhattak a piacok. A gazdaságtörténészek arra tanítanak bennünket, hogy a munkaerőpiacot különösen nehéz volt létrehozni. Pollard azt írja, hogy „az embereket, akik nem hajlottak a felhalmozásra, nem igyekeztek többet szerezni, akik hozzászoktak ahhoz, hogy a megélhetésért és nem a jövedelem maximalizálásért dolgozzanak, a pénz ösztönzésének engedelmeskedőkké kellett tenni, mégpedig oly módon, hogy pontosan a felkínált ösztönzőkre reagáljanak.”¹⁰ A 19. századi jóléti politika úgy próbálta kezelni ezt a *történelmi* problémát, hogy a brit szegénnytörvény hivatalnokai által kegyelettel megőrzött „kevésbé választhatóság” elvét használta fel: a segélyezettek és jóléti gondozottak helyzetének mindig kevésbé kívánatosnak („kevésbé választhatónak”) kellett lennie, mint amilyen a legszegényebb dolgozó helyzete. Ennek a stratégiának a fő politikai eszköze a szegényház volt, ahol az odakerülőket szisztematikusan tették „kevésbé választhatóvá”. A „kevesebbrel többre megyünk” elve uralkodott, és a szegénységélyezés hagyományos rendszereit, mint amilyen a speenhamlandi rendszer (a GÉJ korai változata) volt, eltörölték.

A piacgazdaságok nagyon jónak bizonyultak a javak termelése és körforgása szempontjából, de az emberek számára már kevésbé voltak azok – vagy mai szóhasználattal élve, a piacok jók voltak a termelés, de nem voltak jók az újratermelés számára. Az alapvető problémát a munkaerő árucikk-jellegének a fikciója jelentette. A fazekaktól, lábasoktól és hajóktól eltérően az emberek kínálatát nem az eladhatóságuk határozza meg, hanem „a stratégiai jellegű demográfiai folyamatok és az emberi reprodukciós tevékenység intézményes szabályai”. Egyszerűbben megfogalmazva, az embereket – a munkaerő hordozóit – nem a várható piaci értéküktől függően termelik vagy semmisítik meg, és vannak olyan emberek (pl. a súlyos rokkantak), akiknek nincs eladható munkaerőjük. Ha ennek megfelelően megengednénk, hogy kizárólag a piaci mechanizmus alakítsa a jövedelemeloszlást – ha úgy szerveznénk meg a társadalmat, *mintha* a munkaerőt a piacon való értékesítésre termelnénk (áru-fikció) –, akkor az eredmény, Polányi szavaival élve, a társadalom önmegsemmisítése lenne. Ezért a munkaerőpiacnak szüksége van a jóléti államra, vagy az emberek meghalnak, fellázadnak, esetleg mindkettővel

számolni kell. Így a piaci viszonyok térhódítása már csaknem a kezdet kezdetén létrehozta a saját ellentétét – egy ellentendenciát ennek a térhódításnak a meghatározott módon való ellenőrzésére. A nagy probléma azonban az volt, hogy miként lehet olyan jóléti államot létrehozni, amely nem rombolja a munkaerőpiacot. Hogyan lehet egy olyan rendszert felépíteni, amely az egyéneknek és családoknak lehetővé teszi a piactól való független létezését, de ugyanakkor ráveszi őket a piacon való szerepvállalásra?

A megoldás – amely a 19. század végén kezdett el körvonalazódni, a két világháború között felerősödött, és nagyjából a II. világháborúig uralkodott – a *szociális segélyező* jóléti állam volt. A szegényeket célozta meg, arra szolgált, hogy lehetővé tegye az egyének és családok megélhetését akkor is, ha a családfenntartó munkanélküliség, betegség, rokkantság, vagy az öregkor elérése miatt kiszorult a munkaerőpiacról. A szociális segélyező jóléti államok nagyon alacsony, a létfenntartáshoz szükséges juttatásokat biztosítottak, tipikusan nagymértékben alkalmazták a rászorultsági alapú segélyezést, nagy figyelmet fordítottak az „érdemes” és „érdemtelen” szegények megkülönböztetésére, és nagyon „rugalmasak” voltak (azaz felhatalmazták a helyi hatóságokat arra, hogy a juttatásokat és a jogosultsági feltételeket a helyi munkaerőpiac feltételeihez igazítsák). A harmincas évekig úgy tűnt, hogy ez a rendszer megoldást nyújt az említett problémára: lehetővé teszi az emberek megélhetését, és egyúttal megőrzi a munkaerőpiaci ösztönzőket. A legtöbb embernek a legtöbb esetben az érdekében állt, hogy belépjen a munkaerőpiacra az éppen érvényes árfolyamon.

A II. világháború után egy egészen másfajta – a *szociális biztonságot nyújtó* – jóléti állam kezdett kialakulni. A tartalma pontosan megfelel annak, amit az elnevezése jelez. Nem szegénységellenes jóléti állam, hanem inkább azt tekinti a feladatának, hogy a gazdasági ciklus változásaitól függetlenül biztosítsa az *életszínvonal* folyamatosságát. Nem a „szegények” létfenntartásának a biztosítása a célja, hanem a munkásosztály – és fejlettebb formáiban ezenkívül az új középosztály – bérének a stabilizálása. A szociális biztonságot nyújtó jóléti állam az állami elosztás két új pillérén alapul: az univerzalizmuson és a bérhelyettesítésen. Az univerzalizmus azt jelenti, hogy a juttatásokat kevésbé összpontosítják a szegényekre. Ennek következtében eltűnik a korábbi rendszer „rugalmassága”, mivel a kifizetések jogosultságokká, állampolgári jogokká vagy szerzett juttatásokká válnak, amelyeket nem alakíthatnak önkényesen a hivatalnokok és a helyi hatóságok. A bérhelyettesítés nem csak azt jelenti, hogy a juttatások a korábbi keresetektől függnék (vonakodva ugyan, de ezt a gyakorlatot már Bismarck is bevezette), inkább jellemzik az olyan juttatási szintek, amelyek elegendőek az egyének és családok életszínvonalának a folyamatos fenntartásához, amikor a kereső betegség, munkanélküliség vagy megöregedés miatt elhagyja a piacot.

A munkásoknak szociális biztonságot nyújtó jóléti állam kialakulása a kapitalizmusnak a harmincas években teljesen nyilvánvalóvá váló problémáira adott általánosabb keynesi vagy fordii megoldás része volt. Ahogy a keynesi makrogazdasági politika arra irányul, hogy kiegyenlítsa a vállalati profitszintek ingadozásait a gazdasági ciklus különböző szakaszai között, ugyanígy a szociális biztonságot nyújtó jóléti állam arra törekszik, hogy kiegyen-

lítse a jövedelemingadozást az egyének és családok gazdasági életciklusának az egyes periódusaiban. Ezek természetesen nem csupán a jövedelemstabilizálás párhuzamos rendszerei, hanem ugyanannak a rendszernek a szerves alkotórészei. Az úgynevezett fordí paradigma a tömegfogyasztás magas és stabil szintjének a biztosításával megoldást kínált a tömegtermelésen alapuló technológia magas állandó költségeinek a problémájára. A megoldás eszköze a (felnőtt férfiak számára) biztosított magas és stabil szintű foglalkoztatás, valamint a magas és emelkedő reálbér-ráta volt. Ennek a rendszernek két jellemzője lehetővé tette, hogy a munkaerőpiaci ösztönzők megsemmisítése nélkül, a létfenntartás biztosítását célzó szemléleten túllépve, eljussanak a szociális transzferekre alapozott megközelítéshez. Egyrészt a magas reálbérek azt jelentik, hogy nő a távolság a létfenntartáshoz elegendő bérek és az átlagbérek között. Minél nagyobb a távolság, annál nagyobbak lehetnek a juttatások anélkül, hogy megszűnne a bérek munkára ösztönző szerepe. Másrészt a juttatások mindenkor a korábbi bérekhez kötődnek, ennél fogva emelkedő reálbérek esetén minél hosszabb ideig hiányzik valaki a munkaerőpiacról, annál nagyobb lesz a különbség a juttatások és a piac által kínált fizetség között. A II. világháború után kialakult tömegfogyasztáson (autók, házak, háztartási felszerelések stb.) alapuló gazdaságban való teljes körű részvételhez a jóléti állam ellenére minden korábbinál szükségesebb volt a munkaerőpiacon való folyamatos jelenlét. Ma pedig már ehhez családonként két keresőre van szükség a munkaerőpiacon.

A „szociális biztonságot nyújtó” vagy „bérhelyettesítő” jóléti állam része volt a termelés egy új problémájára adott általánosabb válasznak. A 20. század közepén a nagy probléma nem a munkaerőpiacok létrehozása volt, hanem az árupiacok – különösen a tömegfogyasztási javak piacainak a – stabilizálása. A bérszabályozás rendszerei hozzásegítettek a probléma megoldásához. Az a tény, hogy a szociálpolitika „halottnak” tűnik – hogy az olyan országok, mint Kanada, nem igyekeznek érette tenni a maguk hiányos és fejletlen szociális biztonsági rendszereit –, azt sugallja, hogy nem működik többé a jólét termelésének és elosztásának a harmonizálására irányuló sajátos stratégia. Ez viszont egy új paradigma kutatásához vezetett – olyan újfajta jóléti állam-rezsim kereséséhez, amely összeegyeztethető a termelékenység növekedésének és a felhalmozásnak az új hullámával. Érzésem szerint az elmúlt évtized szociálpolitikai vitái ennek a problémának a kifejeződései voltak.

Ennek kimondásával persze nem kerültünk a korábbinál könnyebb helyzetbe annak a jóléti állam-paradigmának a meghatározásában, amely túllen-díthet bennünket a jelenlegi holtponton, de jobb helyzetben vagyunk annak a problémának a kutatásában, amelyet az új paradigma segít megoldani. Így például nem valószínű, hogy automatikusan csak azért ki fog alakulni egy új jóléti államrezon, mert új elosztási problémák jelennek meg (pl. az egy-szülős családok számának a növekedésével). Természetesen a jóléti államok gyakran oldanak meg elosztási problémákat, de ezt oly módon teszik, hogy közben megoldják a termelés és felhalmozás új problémáit. Nézzük tehát, miféle problémákat kell kezelnie az eljövendő jóléti államnak.

Rugalmasság: az átalakulás jelszava

Kezdjük azzal, hogy szemügyre vesszük Piore és Sabel következtetését, amely szerint – legalábbis a fejlett ipari országokban – a fordí tömegtermelési-tömegfogyasztási paradigma számos ok miatt összeomlott.¹¹ A tömegtermelés a betanított munkások és a termékspecifikus gépek kombinációján nyugszik, célja a homogén piacok nagy tömegű standardizált áruval történő ellátása. A kialakuló és egyre sikeresebb technológiák (pl. speciális acélfajták Németországban, textilgyártás Olaszországban) a szakmunkát kombinálják az általános célra használható gépekkel a speciális piacok kisebb tételekkel való ellátására. Az új technológiák lehetővé teszik a gyártóknak a *sokféle* áru tömegtermelését az egyetlen árucikk tömeges termelésével szemben. Az e a stratégia eredményeként létrejövő „rugalmas specializálódás” rendszere a tömegtermelési modellbe beépült merevségeknek az antitézise.

Piore és Sabel elemzése meglepő hasonlóságot mutat egy másik, a jelenlegi helyzetünkkel kapcsolatos még híresebb diagnózissal. Az a kontraszt, amelyet a Ford-rendszer „merevségei” és „rugalmatlanságai” között húznak, nagyon hasonlít a konzervatívok panaszaira, akik a szakszervezetek jogainak a korlátozásával és a jóléti államnak a munkaerő ármechanizmusra adott válaszával a „javítását” célzó átszervezésével kevesebb szabályozást és „rugalmasabb” munkaerőpiacokat akarnak. És valóban, mint Cohen és Zysman megjegyzi, a *rugalmasság* vált a jelenlegi átalakulás jelszavává. Bár az okokról és a megoldásokról eltérőek a vélemények, de a kialakuló termelési probléma nem egyéb, mint hogy mennyiben képes az adott gazdaság a változások kezelésére – nemcsak a hozzájuk való passzív alkalmazkodásra, hanem a változások ösztönzésére.

De mint Mahon megjegyzi, a munkaerőpiaci és az üzemi szintű rugalmasság fontosságának a technológiai változás új hullámához való alkalmazkodása érdekében történő hangsúlyozása túlnyomórészt az iparon belüli fizikai munkával foglalkozó elemzésekre épül. A fejlett kapitalista munkaerőpiacok jellemző vonása azonban az, hogy a munkahelyek nagy része ma már a szolgáltató szektorban található, mivel a gépi munkán alapuló iparban nagyobb a lehetőség a termelékenység növelésére. A mai gazdaságok ezen jellemző vonásának különösen a nők számára van nagy jelentősége (Kanadában a munkában álló nők négy ötöde a szolgáltatásban dolgozik).

A kritikus kérdés azonban nem a szolgáltató szektor mérete, hanem a kialakult és a jövőben kialakítandó szolgáltató szektor *milyensége*. Méreteit és a formáit tekintve sokféle szolgáltató gazdaság alakult ki. Amit összefoglalóan „szolgáltatásoknak” nevezünk, az olyan ágazatok halmaza, amelyek egyrészt képzett, jól fizetett munkaerőt alkalmaznak (különösen az egészségügyet, oktatást, szociális szolgáltatásokat tartalmazó „jóléti” ágazatokban), másrészt viszont találhatunk itt képzetlen, rosszul fizetett munkaerőt foglalkoztató ágazatokat is (kiskereskedelem és a „szolga” ágazatok, pl. a vendéglátóipar). A szolgáltató gazdaságok igen nagy mértékben különböznek az említett szektorok egymáshoz viszonyított arányában – erre majd még visszatérek.

Az eljövendő jóléti államnak tehát rendelkeznie kell a posztfordista gaz-

daság két jellemzőjével. Egyfelől képesnek kell lennie arra, hogy összeegyeztesse, sőt, ösztönözze a „rugalmasságot” és a technológiai innovációt az áru-termelésben. Másfelől azonban összeegyeztethetőnek kell lennie egy olyan gazdasággal, ahol a munkaerő zömét nem az áru-termelésben, hanem a szolgáltatásokban foglalkoztatják.

A konzervatívok megoldása a „rugalmasság” problémájára jól ismert. A stabilitást erősítő fordista intézmények egyúttal merevek is, a munkaerőpiac-on és az üzemi szinten egyaránt. A jóléti állam a bérek stabilizálása révén védetté teszi a munkásokat a piaci erőkkel szemben, csökkentve a piaci jel-zésekre való „reakcióidőt”. A jóléti állam, a szabályozások, a szakszerveze-tek felzárkóztató béreket hoznak létre a munkaerőpiac alsó részében (meg-akadályozva az alacsony bérű állások létrehozását), és megteremtik a nagy-fokú béregyenlőséget (korlátozva az egyes régiók és ágazatok közötti mobi-litást). Összefoglalva: a jóléti állam által lehetővé tett biztonság és egyenlő-ség az innováció akadályá.

Ezzel szemben a szociáldemokraták és az egyre több neoinstitucionalista közgazdász és gazdaságszociológus által hagyományosan javasolt megoldás egy olyan jóléti állam, amely még nagyobb egyenlőséget és biztonságot ad a munkásoknak. Legalább a Myrdal-házaspár fellépése óta a szociáldemok-rata tantételek része az az elképzelés, hogy a jólét pozitív hatással lesz a hatékonyságra, pontosan azért, mert a nagyobb egyenlőség és biztonság erő-síti a rugalmasságot és az innovációs készséget. Az állasuk elvesztésétől vagy a jól fizető munkahelyről egy rosszul fizetőbe való lecsúszástól fenye-getett bizonytalan helyzetű munkások természetesen (és logikusan) ellenáll-nak az innovációnak és a termelőerők további fejlesztésének. Az egalitáriá-nus bérelosztásban részesülő és biztos munkahelyű munkások viszont üdvö-zölni és segíteni fogják a strukturális változásokat. A növekvő számú neo-institucionalista gazdasági elemzés alapján valóban ez a helyzet. Strecek pél-dául arra a következtetésre jut, hogy a magas bérszínvonalú és teljes foglal-koztatást biztosító gazdaság nemcsak elősegítője, hanem egyenesen a felté-tele a rugalmas szakosodásnak.

Úgy tűnik, mintha ellentmondásba, de legalábbis paradoxonba ütköznénk. Egyrészt a neoklasszikus ortodoxia azt állítja, hogy a rugalmas munkaerő-piacok létrejöttéhez a munkásokat ki kell tenni a piaci erők hatásának. Más-felől a neoinstitucionalisták és a szociáldemokraták amellet érvelnek, hogy a biztonság és az egyenlőség bátorítja az innovációt, és erősíti a rugalmas-ságot. A paradoxon feloldásához először meg kell néznünk a megoldandó problémákat.

A jóléti állam merevsége

A modern jóléti államnak számos változata van. Az angol-amerikai demok-rációkra a legjellemzőbb a „húzd meg-ereszd meg” típusú, duális munkaerő-piacú jóléti állam. A „húzd meg-ereszd meg” jelleg azt jelenti, hogy a foglalkoztatási politika enyhíti, de soha nem szünteti meg a munkanélküliség veszélyét. A munkanélküliséget mindig tartalékban tartják a bérkövetelések

és az olyan kezdeményezések csillapítására, amelyek a „növekvő elvárások forradalmához” vezethetnének. A másik fő jellemző – a dualizmus – jelentése az, hogy a „szociális biztonságra törekvő” jóléti állam angol-amerikai válfaja által nyújtott teljes körű juttatások elnyeréséhez nem elegendő az állampolgárság. Ehhez még a gazdaság elsődleges, belső magjához is kell tartozni, ahol a közületi szociális juttatásokon felül hozzá lehet jutni a munkáltató által finanszírozott, de az állam által szubvencionált „magán” biztosításhoz és egyéb béren kívüli juttatásokhoz. A nem ebben a szektorban dolgozó munkások számára a II. világháború utáni jóléti állam sok tekintetben nagyon hasonlít a világháború előtti „szociális segélyező” jóléti államhoz.

A fentiekre kitűnő példát szolgáltat az Egyesült Államok egészségügyi ellátása. Itt megtalálható a „szociális biztonság” (a vállalati egészségbiztosítási rendszerek révén) az új középosztály és az elsődleges szektorban dolgozó munkások számára, a többieknek azonban csak „szociális segélyezés” (Medicaid) jut. De még tipikusabb a II. világháború utáni jóléti állam leghatalmasabb és legfontosabb alkotórészének, a nyugdíjbiztosításnak a példája. Kanadában, az Egyesült Királyságban, az Egyesült Államokban és Ausztráliában az idősök jövedelembiztonsága kritikus módon függ a munkáltatók által támogatott nyugdíjrendszerekben való részvételtől. A közületi szektor programjai a szegénységi szintre vagy akár afölé is emelhetik az embereket, de az öregek tényleges jövedelembiztonságához mind a négy országban a közületi- és a magánszektor ellátásának a kombinációja kell. Hasonló a helyzet a „teljes foglalkoztatási” politikával: a biztos munkahely és az idősöknek járó kezdvézmény csak a munkások egy részének a kiváltsága.

Összegezve: a magas bérek és jövedelembiztonság által jellemzett tömegfogyasztási gazdaságban való teljes körű részvétel Kanadában inkább szelektív, mint univerzális, csak a gazdaság kulcságazataiban dolgozó munkásokra és az új középosztályra korlátozódik. A periférián levők vagy a munkaerő kisebb jelentőségű rétegei számára a jóléti állam túlnyomórészt szociális segélyező jóléti állam marad. Mint Piore és Sabel, de sokan mások is megjegyzik, a periférikus vagy másodlagos munkaerőpiacok fennmaradása az egész rendszernek egy integráns, nem pedig esetleges része. A helyzet tolerálása attól függ, hogy a munkaerőtartalék hajlandó-e a kereslet változásaihoz igazodva ingázni a központ és a periféria, vagy a munka és a munkanélküliség között. Ennek a tartalékseregnek a tagjai általában a nők, a vándormunkások és a kisebbségek közül kerülnek ki.

Égészen biztosan vannak olyan nemzeti változatok, amelyeket ez a jóléti államok duális munkaerőpiacáról leírt rögtönzött vázlat figyelmen kívül hagy. Itt azonban azoknak a merevségeknek a felismerése a fontos, amelyeket az ilyen jóléti állam okoz. A legnyilvánvalóbb ezek közül az, hogy a központban dolgozók – érthetően – vonakodnak átmenni a periféria bizonytalan világába, ahol alacsonyabbak a bérek, nagyobb a bizonytalanság, és elveszítenék a korábban megszokott munkahelyi juttatásokhoz való jogosultságukat. Ennek a következménye a külső munkaerőpiacok merevsége. A dualizmus a vállalati szinten és a belső munkaerőpiacon is erősíti a merevséget. Ellenállás tapasztalható az olyan technológiai újításokkal szemben, amelyek csökkenthetik a központban levő munkahelyeket, és olyan szakképzettséget

kívánó állásokká alakítják át a meglevőket, amelyen szakképzettséggel az állások jelenlegi betöltői nem rendelkeznek, vagy olyan munkahelyekké, amelyek kívül kerülnek a megszokott kollektív alku-egységen, és ezzel érvényét veszti a hivatali ranglétrán való előrehaladás és a szenioritás szabályai, illetve a munkahelyi beosztások részletes szabályozását tartalmazó egész rendszer – amelyek ma biztos munkahelyet és védett béreket garantálnak.

A dualizmus sajátos kapitalista stratégiákat is kialakít. A munkáltatók rengeteg időt fordítanak arra, hogy egyrészt szétzúzzák a szilárd magot, másrészt, hogy a perifériára meneküljenek. Az utóbbinak számos formája van, az alacsony bérű, szakszervezetek nélküli munkaerőpiacokra történő elvándorlástól (akár az országon belül, akár külföldre) a bért munkában történő dolgoztatásig. Ez sajátos jövőképhez, a munkaerő magját alkotók szociális intézményei (azaz szakszervezetek, szabályozások és szociális biztonság) nélküli világ víziójához is vezet. Ebben persze semmi új sincs. Az új az a terjedő felismerés és konszenzus, hogy a *belső mag periférizálásához* valószínűleg szükséges és kívánatos a *periféria modernizálása*: a lakhatóbbá tétele és hidak építése a periféria alacsony bérű munkahelyei és a szociális segélyezés világa közé. A konzervatív megoldás a Garantált Éves Jövedelem (GEJ), amely csökkenti a munka-ellenőztönzőket a jelenlegi szociális programokban, fenntartja az alacsony bérű munkaerő kínálatát, és általában növeli a munkaerő rugalmasságát a jövedelemeloszlás alsó régióiban. A konzervatív javaslatokban a GEJ együtt jár minden egyéb – szakszervezeti jogok, szabályozások és jövedelembiztonság – eltörlésével. A liberális változatok javaslatainak a tipikus alkotóeleme, hogy a GEJ segítségével modernizálják a perifériát, de alapjában véve hagyják érintetlenül a belső magot. A legnagyobb figyelem a szolgáltatásban található, alacsony bérű, főleg nők által betöltött munkahelyekre irányul, amelyek súlyosbítják a „dolgozó szegények” régóta meglevő problémáját. A GEJ a bérszubszencionálás rendszerének az alacsony bérűek számára való létrehozásával megszünteti a dolgozó szegények kategóriáját. A szociáldemokrata stratégia ezzel szemben a *periféria megszüntetése* a központ egyetemessé tétele révén. A „dolgozó szegények” problémáját úgy igyekszik megoldani, hogy a teljes és magas szintű foglalkoztatás keretében az alacsony béreket fizető munkáltatókat iktatja ki. Az elképzelések szerint a legtöbb ember a munkaképes kora nagy részében magas fizetést kapó aktív foglalkoztatottá válik. Az ennek az állapotnak az elérését segítő egyik legfontosabb mechanizmus a jóléti állam mint munkáltató. Ilyen feltételek mellett a munkaképteleneknek adott szociális juttatások magas szintűek lehetnek – és azok is. Ennek a stratégiának a klasszikus terepe természetesen Svédország, a teljes foglalkoztatásra és szociális állampolgárságra épülő jóléti állam. A továbbiakban az egyes stratégiákkal és azok következményeivel foglalkozom.

Vissza a jövőhöz?

Mint Polányi írja, a GEJ-t (vagy negatív jövedelemadót) először Berkshire bírái fogadták el a Newburyhez közeli Speenhamland Pelikán fogadóijában

tartott összejövetelükön, 1795. május 6-án, nagy ínség idején. Az eredmény az úgynevezett Speenhamland-rendszer lett, amely hamarosan elterjedt egész Angliában, és ahogy Polányi megjegyzi, „nem kisebb szociális és gazdasági újítást vezetett be, mint az 'élethez való jogot'”. A rendszer a keresetektől függetlenül egy minimális jövedelmet biztosított a szegényeknek. A minimum a kenyér árából és a család nagyságától függött. Az Erzsébet-kori szegénnytörvények idején az volt a hagyományos gyakorlat, hogy csak a munkanélkülieket segélyezték. A Speenhamland-rendszer alapján mindaddig adták a segélyeket, míg a fő kenyérkereső bére kevesebb volt, mint a megállapított minimális családi jövedelem. A Speenhamland-rendszer 1834-ig volt érvényben, a szegénnytörvény 1832-es reformja eredményeként törölték el. Mint Polányi megjegyzi, Speenhamland eltörlése szükséges volt a munkaerőpiac kialakításához. Most, 200 évvel később, úgy tűnik, hogy egy Speenhamland-típusú megoldás kell a munkaerőpiac újjáépítéséhez.

Moynihan szerint Milton Friedman, az Egyesült Államok pénzügyminisztériumának közgazdásza fedezte fel újra Speenhamlandet 1943-ban. Az elképzelés egyszerű volt: a jó években a munkások adóznak az államkasszába, a rossz években pedig a kincstár fizet adót a munkásoknak. Ez nem más, mint egy negatív jövedelemadó, más néven GÉJ. Nagy vonzereje van, mivel alkalmas arra, hogy megszüntesse a szegénységet mind a dolgozó, mind a nemdolgozó szegények körében, és mégis megmarad az ösztönzés arra, hogy a szegények növeljék a jövedelmüket (vagyis hogy dolgozzanak). Az utóbbi kulcsfontosságú alkotóelem: kiküszöböli az ún. jóléti csapdát, amelyet a szegények és a munkanélküliek számára kidolgozott programokra jellemző, 100%-ig felmenő hatékony marginális adóráták okoznak. Ennek eredményeként megszűnnek a munkanélküli és szociális segélyen levők esetében a munkával szembeni ellenősztőnzők. Ez azonban alapvetően különbözik a szociális biztonságtól. Megakadályozza a szegénységet, de nem garantálja a jövedelembiztonságot a szegénységi szint fölött kereső munkásoknak. Ebben az értelemben alapvetően különbözik a szociális biztonságot nyújtó jóléti államtól. A döntő elem azonban nem az univerzalizmustól való elfordulás, mint ahogy azt a GÉJ kritikusai gyakran hangoztatják. Éppen az univerzálisan garantált változik meg: a bérhelyettesítést a létfenntartásra irányuló juttatások váltják fel. *Free to Choose* (Szabad választás) című könyvükben Friedmanék a GÉJ-en alapuló jóléti államot az Adam Smith mennyországa felé vezető út átmeneti szakaszaként írják le – hasonlóan ahhoz, ahogy a hagyományhű marxisták a szocializmust ábrázolják a kommunista mennyország felé vivő út átmeneti állomásaként. Ebben a világban a GÉJ-en kívül semmi másnak nincs helye: sem szakszervezeteknek, sem az állami szabályozásnak, sem a szociális biztonságra irányuló (azaz bérstabilizáló) programoknak. Nincs szükség szakszervezetekre és szabályozásra (legfeljebb gyenge szakszervezetektől és gyenge szabályozásról lehet szó) annak érdekében, hogy megszüntessék a belső magot alkotó munkások előnyös alkupozícióját, és az üzemekben helyreállítsák a menedzserek hatalmát. A GÉJ a belső mag periférizálásával és a periféria modernizálásával feloldja a duális munkaerőpiacú jóléti állam által létrehozott munkaerőpiaci merevségeket. A piacon vásárolt biztosításon kívül nincs más bérhelyettesítés, ebből követke-

zően a magas bérű munkások mindig törekedni fognak arra, hogy dolgozzanak. A szegénység megakadályozására univerzális szociális juttatások vannak, de nincs jóléti csapda, így az alacsony bérű munkások munkára való ösztönzése is megoldott.

A liberális GÉJ-javaslatok kevesebbet törődnek a központi szektorban dolgozó munkások jogaival, figyelmük elsősorban a periféria modernizálásának problémáira irányul. A cél nem annyira az ártermelésben elérhető termelékenység-növekedés, hanem inkább az állami kiadások racionalizálása és a dolgozó szegények segítése. Alapvető feltételezésük szerint a jövőben a foglalkoztatás bővülése – különösen a női foglalkoztatásé – a szolgáltató szféra munkaigényes, alacsony termelékenységű, alacsony bérű és szakképzettséget nem igénylő szektoraira fog koncentrálni. Ennélfogva – a Kanadai Szociális Fejlesztési Tanács (Canadian Council on Social Development) szerint – az 1990-es és az azt követő években a jóléti állammal szembeni alapvető követelmény „a gazdasági fejlődés ilyen formájához való alkalmazkodás elfogadható módozatainak a megtalálása (vagyis az, hogy valamilyen módon átáramoltassák a jövedelmet a magas bérű munkásoktól a növekvő számú alacsony bérű munkáshoz).

A liberális GÉJ-nek sok változata van, egyesek „liberálisabbak” a többinél. A kevésbé liberális változatok azt hangsúlyozzák, hogy a GÉJ finanszírozására a meglévő jövedelemfenntartó programokból (főleg a munkanélküli biztosításból és a családok támogatásából) kell forrásokat átcsoportosítani. Ennek a következménye az a tendencia, amely során a bérszubszenciák finanszírozása érdekében csökken a bérhelyettesítés szerepe. A liberálisabb variánsok azt hangsúlyozzák, hogy a gazdagok számára meg kell szüntetni a jóléti államot (azaz a vagyonfelhalmozásnak az adórendszer révén történő nagyon költséges szubszencionálását). Megvalósulása esetén minden ilyenfajta javaslat csökkentené a jövedelemegyenlőtlenséget, legalábbis rövid távon. Az erre irányuló reform Kanadában majdnem két évtizede szerepel a liberálisok napirendjén, és az elmúlt évtized adórendszerét és a transzfereket érintő legtöbb reformja számára ez adta az implicit politikai modellt.

A GÉJ-modell legfontosabb újítása – liberális és konzervatív változatban egyaránt – a bérszubszenciák (amelyeket néha jövedelemkiegészítésnek neveznek) rendszerének a létrehozása az alacsony keresetű munkások számára. De az alacsony keresetűeknek nyújtott bérszubszenciák szubszencionálják az alacsony béreket fizető munkáltatókat is, és éppen ebben rejlik a probléma. A szociális segélyezésben és a munkanélküli biztosítás programjaiban fellelhető ún. jóléti csapdák foglyul ejtik azokat a munkáltatókat is, akik csak az alacsony bérű munkások alkalmazásával képesek profitot termelni. Pontosan ezért utasítják el a munkáltatók ezeket a programokat. A szociális segélyezés világa és a munka világa közötti sorompók megszüntetésének – ez a GÉJ fő célja – az eredménye az, hogy többen lesznek hajlandók alacsony bérért is dolgozni, és így megnő az olyan ágazatokba befektetni hajlandó tőkéseknek a száma is, akik magasabb bérszínvonal mellett tönkremennének. Másképp megfogalmazva, a GÉJ a „lusta” tőkések szubszencionálásának a rendszere, azokat támogatja, akik a munkásaik kiszípolozása révén tartják fenn magukat; az összes tőkést arra ösztönzi, hogy a szubszencionálásból származó

előnyök kihasználása érdekében az alacsony bérszínvonalú ágazatokba fektesse a tőkéjét. A GÉJ olyan ipari stratégia, amely az alacsony bérszínvonalú, alacsony szakképzettséget igénylő iparágak expanzióját ösztönzi, és „kiszorítja” a magas bérszínvonalú, nagy szakképzettséget igénylő ágazatokat.

Vajon el lehet-e kerülni az alacsony bérek csapdáját? Az egyik megoldás az, hogy olyan szintre emeljük a garantált minimumot, ahol a pótlólagos munkajövedelem marginális haszna kiszorítja az alacsony bért adó munkálтatókat. De a magas garantált minimum és az alacsony marginális adó-visszatérítési ráta azt is jelenti, hogy nagyon is magas az a szint, amely alatt az emberek még jogosultak a segélyezésre. Például 16 000 dolláros minimum és 25%-os adóvisszatérítés mellett mindazoknak járna bérszубvenció, akik évi 64 000 dollár alatt keresnek. De akkor szinte senki sem maradna, aki a bérszубvenciók finanszírozásához szükséges adókat fizetné. Ha tehát el akarjuk kerülni az alacsony bérek csapdáját, és egy pénzügyi szempontból életképes rendszert akarunk fenntartani, ismét csak növelnünk kell az adó-visszatérítési rátát (vagyis visszatérnünk a szociális segélyező modellhez és azokhoz a jóléti csapdákhoz, amelyeket épp a GÉJ révén szeretnénk elkerülni). A GÉJ-modell szerkezete olyan, hogy viszonylag alacsony minimális juttatásokat igényel, és így képtelen elkerülni az alacsony bérek csapdáját.

De a GÉJ-modell mégis alkalmas arra, hogy az eljövendő jóléti állam modelljévé váljon, pontosan azért, mert megoldást ad a rugalmas munkaerő és a szolgáltató szektor kettős problémájára. Azonban egy sajátos munkaerő-rugalmasságot és egy sajátos szolgáltató szektort tesz lehetővé. A változásra és megújulásra való képesség jelentheti azt, hogy a megfelelő technológiával dolgozó szakmunkások a szaktudásukat és a technológiát *folyamatosan* alkalmazni tudják a termékek minőségének a javítására, a piac változó igényeihez igazodó termékváltásra, az új technológiák elsajátítására, sőt, kifejlesztésére. A rugalmasság azonban azt a képességet is jelentheti, hogy munkásokat bocsássonak el, alacsonyabb béreket fizessenek, és nem szervezett munkásokkal dolgoztassanak. Az első megoldást – a dinamikus rugalmasságot – Cohen és Zysman úgy definiálta, hogy az képes a gyártási folyamatok javítása és az innováció révén a termelékenység állandó fokozására. A másik – a statikus rugalmasság – jellemzője szerintük a vállalatoknak az a képessége, hogy bármikor hozzá tudják igazítani a tevékenységüket a piac változó feltételeihez. Az első változat magas képzettségű, jól fizetett, biztos állású munkaerőt igényel, a második számára pedig alacsony bérű, képzetlen munkások kellene. Az utóbbi által felkínált rugalmasságot a szerzők azért nevezik „statikusnak”, mert itt lassabban veszik át az új technológiákat (az alacsony munkaerő-költség csökkenti az innovációs készséget), és mert az innováció nem folyamatosan, hanem lépcsőzetes ugrások formájában történik.

Az olyan munkaerőpiaci politika, amely ösztönzi a munkaerő rugalmasságát a bérskála alsó szintjein (mint például a GÉJ), egyúttal ösztönzi a „kiszolgáló” és más alacsony bérű ágazatokban koncentrálódó szolgáltató szektor fejlődését is. A posztindusztriális foglalkoztatási struktúra a „jó” és a „rossz” állások keveréke, de a kettő aránya egyáltalán nem determinált. A szolgáltatásoknak az a pontos keveréke, ami kialakult egy „szolgáltató gaz-

daságban”, nem a posztindusztrializmus valamiféle kikerülhetetlen logikájának a terméke, hanem nagyon is függ a politikai színezettől és a társadalmi választástól. Esping-Andersen becslése szerint a svéd munkaerő 26%-a található az egészségügyben, oktatásban, valamint a jóléti ágazatokban, és kevesebb mint 2%-a dolgozik a vendéglátás és szállodai szolgáltatások területén. Ugyanezek a mutatók az Egyesült Államokban: 17%, illetve 7%. Svédországban az a tény, hogy a jóléti állam magas béreket fizet az alkalmazottnak, egyszerűen megnehezíti az alacsony bérszínvonalú szolgáltató ágazatok terjeszkedését. A szolgáltatásokban alkalmazott magas bérek kiküszöbölik azt a veszélyt is, hogy a csökkenő ipari foglalkoztatás lenyomja a béreket.

A jóléti állam nemcsak arra képes, hogy alakítsa a szolgáltatások egymáshoz viszonyított arányát; óriási lehetősége van a szolgáltatató ágazatokon *belüli* munkaerő-eloszlás meghatározására is, mivel a munkaerő-input minősége és ára is viszonylag indeterminált. Két olyan jóléti ágazat van, amely a jövőben terjeszkedni fog: ezek az emberi életciklus két végén elhelyezkedőknek – az időseknek és az iskoláskorú fiatalabb gyerekeknek – nyújtanak szolgáltatásokat. De ezeket a szolgáltatásokat gyökeresen különböző módokon lehet megszervezni. A gyerekek nappali felügyeletét-gondozását például elláthatják a gyermeknevelésből diplomát szerzett magas képzettségű óvónők és tanárok, de minimális bért kapó gyermekfelügyelők is. Az óvodai-bölcsődei ellátáson belül két alternatív modell verseng a munkaerőért: az egyik az alacsony bérezésű, képzettséget nem igénylő gyermekfelügyelői szolgáltatás, a másik pedig a képzett, jól fizetett munkaerőt alkalmazó oktatási szolgáltatás. A munkaerő rugalmasságát a béreloszlás alsó részében fokozó GÉJ pontosan az az ösztönző, amely az első variáns túlsúlyát biztosítja. Jonathan Kesselman a MacDonald-bizottság számára készült háttér tanulmányában valóban a GÉJ egyik *előnyeként* mutatja be ezt a jelenséget: lehetőséget ad a közületi szektornak arra, hogy növelje a szolgáltatásokban az alacsony bérű munkahelyeket, és csökkentse „a képzetlentől a félig képzettig terjedő közalkalmazottak számát”, akik ma „viszonylag magas béreket kapnak”. A GÉJ nem oldja meg a szolgáltatásokon belüli rosszul fizetett munkahelyek számának a gyarapodása által keltett problémát, inkább éppen azt biztosítja, hogy ez lesz a foglalkoztatás jövőbeli növekedésének az útja. Figyelembe véve a nemek közötti elkülönülés uralkodó mintáit a szakmák eloszlásában és az iparban, az is nyilvánvaló, hogy mindennek a végső következménye hatással van a nők foglalkoztatásának a jövőbeni alakulására.

A szociáldemokrata alternatíva

Jól ismertek a Mahon által „jóléti kapitalizmusnak”, általam pedig „teljes foglalkoztatású – szociális állampolgárságon alapuló” jóléti államnak nevezett rendszer svéd változatának az alapvető alkotóelemei, és ezek közül már sokról volt szó a tanulmány korábbi részeiben. Ennek a stratégiának a legszembetűnőbb eredménye az, hogy a svéd gazdaságnak sikerült összeegyeztetni a teljes foglalkoztatást a magas és viszonylag egyenlő eloszlású bérek-

kel, a foglalkoztatottaknak a munkaképes korú lakosságon belüli magas arányával, és a mindenki számára elérhető magas szintű jövedelembiztonsággal. A teljes foglalkoztatás jelentősége nyilvánvaló. A szociálpolitika reformereinek már régóta a legfontosabb kiindulópontja, hogy az olyan gazdaságban, amelyben a legtöbb ember megélhetése a bérektől függ, a szegénység elsődleges forrása a munkanélküliség. Mi több, a teljes foglalkoztatáson alapuló gazdaság olyan bérnyomást hoz létre, amely kiszorítja a piacról a kevésbé hatékony, alacsony béreket fizető munkáltatókat. Az eredmény a kevesebb „dolgozó szegény”. Svédországban a magas szintű és viszonylag egyenlő béreloszlást erősíti egy „szolidarisztikus” bérstratégia, amely felfelé nyomja az alacsonyabb béreket, a bérskála felső részében pedig visszafogja a bérnövekedést. Ez nemcsak a bérnövekedés mérséklését jelenti, hanem másokhoz viszonyítva ténylegesen lenyomja az „új középosztály” menedszereinek és diplomásainak a fizetését. Ennek következtében a hatékonyan dolgozó, jól fizető munkáltatók bérköltsége alacsonyabb, a profitjuk pedig magasabb, mint egyébként lenne. Ebben az értelemben a svéd stratégia a tükörképe az alacsony bérű foglalkoztatást szubvencionáló konzervatív GÉJ-tervezetnek.

A szociáldemokrata út nem posztkapitalista vagy szocialista megoldás, de kétségtelenül új stratégia a tőkésekkel szemben. Kiszorítja a piacról a nem hatékony tőkéseket, és támogatja a magas bérek fizetésére képes hatékonyakat. Kompetitív stratégiaként inkább a társadalom legerősebb munkásaival – beleértve a menedszereket és a diplomásokat –, nem pedig a leggyengébbekkel való versengést jelent. Valójában, mint ezt később látni fogjuk, arra készíti a munkáltatókat, hogy növeljék a munkaerő képzettségi szintjét, ezáltal egyúttal erősítve a rosszabb helyzetű munkások pozícióját.

A magas bérszínvonal mellett megvalósított teljes foglalkoztatás nem olyan nagy teljesítmény, ha a népesség jelentős rétegeit (nők, idősebb férfiak) nem engedik be a munkaerőpiacra, mint például Németországban. A teljes foglalkoztatás svéd változata magas foglalkoztatási szintet is jelent: a legtöbb embertől elvárják, hogy ideje java részében dolgozzon. Arra törekednek, hogy az egyedül álló anyák óvodába és napközibe adják a gyerekeiket, és vállaljanak munkát. A rokkantak a számukra fenntartott védett munkahelyeken dolgoznak. A magas bérek melletti magas foglalkoztatottsági arány fenntartásának a fő módja – különösen a nők esetében – a jóléti államon belüli foglalkoztatás (vagyis az egészségügyben, az oktatásban és a szociális szolgáltatásokban). A jelenlegi átmeneti szakaszban kétségtelenül ez a jóléti állam legfontosabb szerepe. Munkaadóként képes a foglalkoztatási szint és a bérszerkezet meghatározására, és eldöntheti, hogy mely szolgáltatásokat piacossítsanak.

A teljes és magas szintű foglalkoztatás körülményei között a jövedelembiztonsági rendszeren keresztül azoknak is nagyon magas jövedelmet nyújthatnak, akik nem dolgoznak (például az öregeknek). Svédország az egyetlen olyan ország, ahol pontosan *nulla* azoknak az időseknek az aránya, akiknek a jövedelme kevesebb az átlagjövedelem felénél. Kanadában az idősek 12 százaléka van ezen szint alatt; a „lemaradó” jóléti államokban – Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban – a mutató majdnem 24 százalék.

Közismert tény, hogy Svédország a legfejlettebb jóléti állam. Kevésbé

ismert az a mód, hogy miként alakította a sajátos szociál- és munkaerőpiaci politika a jelenlegi átmeneten keresztül vezető svéd utat. Mint Aberg megjegyzi, neoklasszikus szemszögből nézve ez egy szociáldemokrata örökség. Egyáltalán nem szűnt meg a munkaerőre vonatkozó ármechanizmus. Hogyan működhetnek ilyen körülmények között a munkaerőpiacok? De amint számos vizsgálat kimutatta, a svéd munkaerőpiac egyike a „legrugalmasabbaknak” az OECD-országokban. A Svédországban és Németországban kialakuló nem-taylori, posztfordista üzemszervezési módot az új technológiák és a „rugalmas szakosodás” révén lehetővé váló nagyobb termelékenység eléréséhez szükséges „dinamikus rugalmasság” mintapéldájaként szokták emlegetni.¹² Németországtól eltérően azonban Svédországban ezt a foglalkoztatási szint csökkenése nélkül és egy magas bérszínvonalú szolgáltató szektor egyidejű kiépítésével valósították meg. Mindezt nem a jóléti állammal szemben, hanem éppen belőle fakadóan érték el.

Mint Mahon kimutatta, a szociálpolitika és a foglalkoztatási politika egyedülálló kombinációja volt Svédországban a munkáltatókat a rugalmas termék- és munkaszervezési stratégia kifejlesztésére késztető nyomás forrása. Mivel megszűnt az alacsony bérű munkaerő foglalkoztatásának a lehetősége, ez arra kényszeríti a munkáltatókat, hogy a technológia fejlesztése, valamint a jobban és sokoldalúbban képzett munkások alkalmazása segítségével fokozzák a termelékenységet. A munkaerő mobilitása magas marad, részben az alkalmazkodást segítő munkaerőpiaci programok révén, részben pedig azért, mert elenyésző annak a lehetősége, hogy a munkások a munkanélküliség vagy a rosszul fizetett segédmunka gettóiba süllyedjenek. A szolgáltató gazdaságba való átmenet során a jóléti állam munkáltatóként való felhasználása megakadályozta hatalmas, rosszul fizetett munkahelyekből álló gettók létrejöttét.

Szociáldemokrata Walhalla?

A szociáldemokrata alternatíva kétségtelenül kívánatosabb stratégia a jelenlegi átmeneti állapot meghaladására, mint a GÉJ-nek akár a konzervatív, akár a liberális változata. Ám még az elképzelés támogatói részéről is elhangzó nyilvánvaló ellenvetés az, hogy a „svéd modell” nem vihető át egy kis, homogén, tradicionálisan egalitárius beállítódású társadalomból – amilyen a svéd – heterogén, nem egalitárius társadalmakba – például Kanadába és az Egyesült Államokba. Röviden szólva a javaslat utópisztikus, mert megvalósíthatatlan. Ez a vélemény kétségtelenül helytálló, ha a *svéd modell* a hivatkozási alap, amely egy sor sajátos társadalmi, gazdasági és politikai feltételhez való sajátos alkalmazkodás eredménye. De ugyanakkor egy általánosabb stratégia sajátos alkalmazása is, vagyis annak, amire itt paradigma-ként utaltam: az általános előfeltevéseknek és alapelveknek az összessége, amelyek meghatározzák a politikai eszközök megválasztását, hisz’ ezeket nem maguk a politikai eszközök determinálják. Kanadának nincs teljesen kifejlett GÉJ-programja, de több mint egy évtizede a GÉJ-paradigma szolgáltatja a „logikát” a kanadai adó- és transzferrendszer változtatásaihoz. A

„teljes foglalkoztatású” – „szociális állampolgárságon alapuló” paradigma vonzereje részben a nem utópisztikus jellegében van: tudjuk, hogy alkalmazható, és ismerjük a hatásait is. Hozzá kell látnunk a paradigma fő összetevőinek az absztrahálásához és formalizálásához – az alacsony béreket fizető munkáltatók kiszorítása, a bérskála felső részében a növekedés visszafogása, mindez a teljes és magas szintű foglalkoztatás körülményei között – úgy, hogy a paradigma alkalmazható és beilleszthető legyen egészen más történelmi helyzetben is.

A baloldali kritikusok nem az utópisztikus volta miatt vetik el ezt a javaslatot, hanem korlátait és a hibáit hangsúlyozzák, mégpedig nemcsak a konkrét modellre, hanem magára a paradigmára vonatkoztatva az ellenvetéseiket: a szociális demokrácia nem azonos a szocializmussal. Két ok miatt is el kell utasítanunk ezt a következtetést. Először is, mint Göran Therborn (1986) megjegyzi, addig nemigen lesz további haladás a szocializmus felé, amíg a (potenciális) munkásosztály jelentős része munkanélküli és marginalizálódik. Therborn szerint „Munkanélküli segíyen élő emberek nem fognak szocializmust létrehozni.” Másodszor – és ezt tartom a fontosabbnak –, ha meg akarjuk tanulni, hogyan kell túllépni a szociális demokrácia korlátain, akkor a gyakorlatban kell nekifeszelnünk ezeknek a korlátoknak, nem elég csak gondolkoznunk erről. Egyelőre a jövő titka, hogy sikerül-e a svédeknek valaha is megvalósítaniuk a munkavállalók alapjaira épülő, Meidner-tervben körvonalazott stratégiát, és ha igen, akkor ez nagyobb gazdasági demokráciát eredményez-e. De aligha meglepő, hogy éppen Svédországban bukkannak fel ilyen javaslatok – és ez a lényeg. Csak a gyakorlatból – a szociális demokrácia korlátainak a meg tapasztalásával – tudhatjuk meg, hogy mire képes és mire nem, és kezdhethünk hozzá a meghaladására irányuló társadalmi kísérletekhez.

És ezek a korlátok nem is teljesen ismeretlenek számunkra. Éppen a svédországi tapasztalatok következtében jól ismertek a szociális demokrácia korlátai. Ezek a tapasztalatok azt mutatják, hogy a szociális demokrácia létrehozza a saját „válságát”, és hogy a javasolt megoldásokhoz is szükséges a demokratikus szocializmus valamilyen formája – a szociális demokráciából a gazdasági demokráciába való átmenet. De nincsenek történelmi tapasztalataink a *demokratikus* szocializmusról – csak a bürokratikus- vagy államszocializmusról. Így tehát az is stratégiai jelentőségű, hogy most hozzálásunk a demokratikus szocializmusra irányuló kísérletekhez.

Következtetések

Az angol–amerikai demokráciák elfogultak a modernizált dualizmus liberális változatával kapcsolatban, egyszerűen azért, mert ebben az irányban található a legkisebb ellenállás. Egy konzervatív rezsim azzal a problémával találja magát szemben, hogy miként törje meg a belső mag munkásainak a politikai ellenállását és az érvényben levő univerzális programok népszerűségét a középosztály körében. A szociáldemokratákra pedig az a jellemző, hogy még megválasztásuk esetén sem ellenőrzik azokat a gazdasági és politikai eszköz-

zöket, amelyek szükségesek a „teljes foglalkoztatás”-„szociális állampolgárság” stratégia valamelyik változata felé való gyors haladáshoz.

A liberális megoldások persze egyáltalán nem megoldások abban az értelemben, hogy új paradigmát szolgáltatnának a termelés és a fogyasztás harmonizálására, mivel éppen arra a dualizmusra épülnek – erősítve ezt a dualizmust –, amely a jelenlegi holtpont forrása. Az eredmény a radikálisabb útkeresésre és a radikálisabb paradigmaváltásra irányuló folyamatos nyomás lesz. Ebben az esetben az egyensúly azoknak az intézményi szereplőknek a javára tolódik el, amelyek időközben nemcsak a paradigmáikat, hanem a hatalmi erőforrásaikat is kiépítették. Mint a komparatív politikai gazdaságtan irodalma mutatja, a munkásmozgalom nagysága és kohéziója, a politikai mobilizációjának a szintje és az államon belüli hatalmi pozíciója azok a kulcselemek, amelyek magyarázatul szolgálnak a teljes foglalkoztatású, szociális állampolgárságra épülő jóléti állam létrehozásában az egyes országok között mutatkozó különbségekre. A történelmi visszapillantásból azonban az is kitűnik, hogy a kauzalitás ebben az esetben kölcsönös: a teljes foglalkoztatás, az aktív munkaerőpiaci politika, és a munkaerőt árutlanító bőkezű jóléti állam szintén kulcseleme az erős, öntudatos munkásmozgalmak létrejöttének.

Fordította: Nyilas Mihály

Jegyzetek

A tanulmány korábbi változatait bemutattam az Amerikai Szociológiai Társaság 1987. augusztusi összejövetelén, illetve „A szociáldemokrata jövő” címmel 1987 novemberében tartott, a Kanadai Politikai Alternatívákat Kutató Központ által támogatott konferencián. Ezúton köszönöm Hugh Armstrong, Carl Cuneo, Gösta Esping-Andersen, Rianne Mahon, Alan Moscovitch, Leon Muszynski, Alan Puttee, Jill Quadagno, Theda Skocpol, Michael Wolfson, a Carletoni és az Ottawai Egyetem szociálpolitikai kutatócsoportjainak fontos kritikai észrevételeit, amelyek a jelenlegi átdolgozott változathoz vezettek.

1. James O'Connor: *The Fiscal Crisis of the State* (New York, 1973). Mint Hernes kimutatja, a természet és a történelem is tele van ilyen folyamatokkal, és ezek pontos matematikai formulákkal leírhatók. A jól ismert példák közé tartozik Marx elemzése a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetről, illetve az ökológiai öröklődés biológiai és társadalmi modelljei. Lásd: Gudmund Hernes: Structural change in social processes, *American Journal of Sociology* 32:3 (1976 november), 513–547. old.

2. Arthur Donner és Douglas Peters: *The Monetarist Counter-Revolution* (Toronto, 1979); Richard Lipsey: Canadian inflation: past experience, current controversies and future options (a Harvard Egyetemen 1981-ben tartott előadás)

3. A szigorú monetáris politika volt az infláció kézben tartására használt fő eszköz még akkor is, mikor Trudeau miniszterelnök az „Igazságos Társadalmat” építette – ami a kanadai jóléti állam fejlődésének a virágkorát jelentette. Az 1960-as évek végének a vietnami háború keltette inflációja ellenére a Kanadai Nemzeti Banknak sikerült 18 hónap alatt 4%-ról 6%-ra növelnie a munkanélküliségi rátát. Lásd Lipsey: Canadian inflation, 2. old. (lásd a 2. jegyzetet).

4. A baloldal választási dilemmájára lásd Adam Przeworski: Social democracy as a historical phenomenon, *New Left Review* 122 (1980. július–augusztus), 27–58. old.

5. A konzervatívok tökéletesen következetesek voltak ebben a tekintetben: a családi segé-

lyek indexelésének a megszüntetését a következő költségvetésben a gyerekek után járó adókedvezmény növelése – egy GÉJ-szerű politika – követte.

6. A Fehér Könyvben nem annyira a nyugdíjakról volt szó. Inkább az volt a cél, hogy a GÉJ alapelveit alkalmazzák az egész szociális támogatási rendszerben. Lásd James Rice: Politics of income security: historical developments and limits to future change, in: Doern szerk.: *The Politics of Economic Policy*, 221–250. old. (Toronto, 1985)

7. Michael Mendelson: Is social policy dead? (Paper presented to the Seminar Series on Public Policy, Department of Political Science, University of Toronto, 1986. február)

8. Robert Evans: Universal health care in the year 2000, *Canadian Public Policy* 13 (1987. június), 165–180. old.

9. Thomas Kuhn: *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago, 1962)

10. Sydney Pollard: *The Genesis of Modern Management: A Study of the Industrial Revolution in Great Britain* (Cambridge, Mass., 1964), 161. old.

11. Piore és Sabel: *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity* (New York, 1985)

12. Rianne Mahon: From Fordism to?, 45–48. old.; Cohen és Zysman: *Manufacturing Matters*, 163. old.

Forrás: John Myles: Decline or Impasse? The Current State of the Welfare State, *Studies in Political Economy* 26, 1988. nyári szám, 73–107. old.

Frey Mária

Kutatási tapasztalatok a közhasznú foglalkoztatásról*

A munkanélküliség elleni harc leghatásosabb eszköze magától értetődően a *piaci jellegű munkahelytermelés*. De a természetes piaci erők gyengék ahhoz, hogy alternatívát nyújtsanak a munkanélküliséggel szemben, indokolt a *kormányzati szerepvállalás* is a munkaerő-kereslet élénkítésében. Az erre irányuló állami intervenciókat *közvetlen munkahelyteremtésnek* nevezi a szakirodalom. Ennek klasszikus formája a húszas-harmincas évek nagy gazdasági válsága idején sok országban – nálunk is – az alkalmazott *közmunka* volt. Az a gazdaságfilozófia, melyen ez a konstrukció alapult, J. M. Keynes nevéhez fűződik, aki a depresszióból való kilábaláshoz többek között költségvetésből finanszírozott piacbővítő beruházásokat tartott szükségesnek. Ezek nagyszabású *infrastruktúrafejlesztő programokat, út- és lakásépítéseket* jelentettek, amelyek megvalósítása munkanélküliek tömegei számára teremtett munkaalkalmat.

A II. világháború utáni években megszűnt a *munkanélküliség csökkentésének közvetlen összekapcsolása az országos infrastruktúrafejlesztő programokkal*, noha a fejlett piacgazdaságok többsége továbbra is megmaradt a keynesi álláspont mellett a konjunktúra befolyásolását illetően. Ennek módjai a *gazdaságpolitika* szintjére terelődtek. Recessziós időszakokban a kormányok fogyasztást és beruházást serkentő *expanziós gazdaságpolitika* intézkedéseket – olcsó pénzt teremtő pénzügyi és kamatpolitikát – kezdeményeztek, ciklikus fellendülések idején pedig ennek az ellenkezőjét alkalmazták.

A *közmunka* – eredeti formájában, de attól jóval elmaradó méretekben – *aktív munkaerőpiaci eszközként tért vissza újra* a munkanélküliek közvetlen munkába állítását biztosító, helyi, közérdekű, ill. közhasznú foglalkoztatással.

A kutatás, amelynek eredményeiről most beszámolunk, ennek a munkaerőpiaci eszköznek az értékelését állította a középpontba.

Mi is az a közhasznú foglalkoztatás?

Az 1991. évi IV. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanél-

* A kutatást az Aktív Társadalom Alapítvány és az OTKA (4652. sz. téma) támogatta

küliek ellátásáról úgy rendelkezik, hogy az a munkáltató, aki munkanélkülit a lakosság vagy a település általános szükségleteit kielégítő területen közhasznú munkavégzésre alkalmaz, kérheti a foglalkoztatásból eredő közvetlen költségei legfeljebb 70%-ának a megtérítését, ha a szolgáltatás ellenértékeként díjazásban nem részesül. Ennek forrása a megyei munkaügyi központokhoz decentralizált Foglalkoztatási Alap. A közhasznú munkavégzés költségei között a bérek és járulékai, a munka- és védőruha-juttatás költségei, a szerszámok, továbbá munkásszállításból és az irányítási többletfeladatokból adódó ráfordítások számolhatók el.

A törvény értelmében a közhasznú foglalkoztatás keretében felajánlott munkakört csak akkor köteles elfogadni a munkanélküli, ha az elérhető kereset meghaladja a munkanélküli járadékot, továbbá megfelel a munkanélküli szakképzettségének, ill. szakmai gyakorlatának.

1. A kutatás célja

A közhasznú foglalkoztatás tapasztalatait abból a szempontból értékeltük, hogy *a programtervezés és -menedzselés feltételeit és gyakorlatát kell-e módosítani, s ha igen, milyen irányban ahhoz, hogy javuljon eredményességük.* Ez a munka három szakaszra tagolódott.

Az első szakaszban:

- elemeztük a program-tervezés és -bevezetés dokumentumait;
- költség/haszon vizsgálattal megbecsültük, hogy mennyivel drágább közhasznú munkával ellátni a munkanélkülieket, mint munkanélküli ellátásban részesíteni őket;
- összehasonlítottuk a közhasznú munkát végzők és a regisztrált munkanélküliek struktúráját és foglalkoztatási jellemzőit; továbbá
- kísérletet tettünk a közhasznú foglalkoztatás terjedését gátló tényezők feltárására.

A második szakaszban:

- megpróbáltuk számba venni a program keretében születő produktum értékét, és azt szembeállítottuk a ráfordításokkal; továbbá
- nettó hatásvizsgálatot végeztünk annak kiderítésére, milyen változást idézett elő a szubvencionált foglalkoztatásnak ez a formája ahhoz az állapothoz képest, ami e beavatkozás nélkül állt volna elő.

A harmadik szakaszban pedig a közhasznú foglalkoztatottak szemszögéből vizsgáltuk azt, hogy:

- az anyagi érdekeltség mennyire motiválja őket a programban való részvételre;
- mi jellemzi munkafeltételeiket, teljesítményeiket és bérezésüket a munkáltató saját állományú dolgozóival összehasonlítva; továbbá
- mik az okai és következményei a közhasznú foglalkoztatás elhagyásának.

A közhasznú foglalkoztatás értékelését két megyében (Jász-Nagykun-Szolnok és Tolna), *empirikus kis-kutatással* bonyolítottuk le. Most az ezekből levonható főbb következtetéseket ismertetjük. Előjáróban megemlítjük, hogy a megállapítások a vizsgálat időpontjában (1992, 1993) érvényes gyakorlati tapasztalatokon alapulnak, amelyek – épp a kutatás eredményeinek köszönhetően – időközben megváltoztak, vagy változóban vannak. Erre a megfelelő helyen utalunk.

2. A program bevezetésének általános feltételei

A kutatás első szakaszában a munkaügyi központok programmenedzselő tevékenységét állítottuk a vizsgálat középpontjába. A kutatáshoz azoktól a munkáltatóktól szereztük be – postai úton eljuttatott kérdőíven – az információkat, akik 1992. június 30-án a két megye munkaügyi központjaival szerződéses viszonyban álltak.

A kiválasztott megyék egyike sem tartozott a legsúlyosabb munkaerőpiaci helyzetű térségek közé – bár a munkanélküliségi ráta mindkettőben az átlag fölött volt. A megyéket nem névvel, hanem számmal jelöltük, mert úgy hisszük, hogy a vizsgálat eredményei többé-kevésbé általános érvényűek. A program alkalmazása mindkét megyében hosszú múltra tekint vissza. Az egyikben 1987-től, a másikban 1988-tól foglalkoztatnak közhasznú munkavállalókat. A munkáltatók mind a mai napig alapvetően költségvetési intézmények, amelyek kezdetben kizárólag kommunális feladatok ellátásához vették igénybe a támogatást. Ez 1992. decemberére az egyik megyében 76%-ra, a másikban 85%-ra esett vissza.

1992. június 30-án az 1. sz. megyének 78, a 2. sz. megyének 159 munkáltatóval volt érvényes szerződése. Az előbbiben mindenki, az utóbbiban pedig elsősorban azok a munkáltatók (100-an) kaptak a kérdőívből, akik/amelyek nagyobb számban vállalták közhasznú dolgozók alkalmazását. A kérdőívek visszaérkezési aránya majdnem teljeskörű volt. A minta az 1. sz. megyében a szerződéssel rendelkező munkáltatók 92,3%-át (72 db), a 2. számú megyében 61,6%-át (98 db) fogta át. Az utóbbi esetben csak azokkal szűkítettük a megkérdezettek körét (az egy fő pedagógus asszisztenst foglalkoztató iskolákkal), akiknek a részesedése enélkül is kb. 50%-os volt a mintában. Az 1. sz. megye 72 munkáltatója 497 főt, a 2. sz. megye 98 munkáltatója pedig összesen 762 közhasznú dolgozót foglalkoztatott a vizsgálat időpontjában.

2.1. A közhasznú foglalkoztatás értelmezése

A nemzetközileg elfogadott definíció szerint a közhasznú foglalkoztatás mint a munkanélküliség alternatívája, az állástalanok munkaerőpiaci reintegrációját átmenetileg biztosító kényszermegoldás, amely a piaci erők természetes munkahelyteremtő képességének az elégtelensége miatt, a versenyszféra működését nem zavaró módon hoz létre közpénzek támogatásával pótlólagos

munkaalkalmakat a közületi és nonprofit szektor közérdekű feladatainak az ellátására. Résztevői csak az állami munkaügyi szervezet által kiközvetített munkanélküliek lehetnek.

A közhasznú foglalkoztatás *funkciója*, hogy:

- gyarapítsa a munkaügyi központok által felkínált állások számát,
- tegye lehetővé a munkavállalási hajlandóság tesztelését,
- jövedelemhez juttassa azokat, akik kimerítették járadék-folyósítási idejüket,

– más lehetőség hiányában biztosítsa a munkanélküli járadékhoz szükséges munkaviszony megszerzését,

– munkaalkalmat kínáljon azoknak, akiknek az elhelyezkedése nem szubvencionált állásokban kilátástalan,

– lehetőséget adjon a munkahelyi tapasztalatszerzésre, s ezáltal az egyéni foglalkoztatási esélyek növelésére.

A program hazai alkalmazásánál és értékelésénél egyaránt zavart okoz, hogy *a közhasznú foglalkoztatásnak hiányos és elnagyolt a definíciója*. A vonatkozó törvényi paragrafus és a kapcsolódó jogszabályok a közpénzek felhasználásánál elvárható szigorúságnál nagyvonalúbban szabályozzák a program működtetésének a feltételeit. Nem írják elő például, hogy *csak a munkaügyi központok által kiközvetített regisztrált munkanélküliek* vehetnek részt a programban, s ők is csak átmeneti jelleggel. Nincs olyan kikötés, amely szerint kizárólag *pótlólagos* munkaalkalmak bővítéséhez adható támogatás, *megtiltva ezzel a meglévő munkahelyek átválthatóságát* közhasznú foglalkoztatásra. Ezeket a hézagokat a munkaerőpiaci szervezetre vonatkozó belső utasításokkal nem lehet pótolni – amit az Országos Munkaügyi Központ 1993. elején megtett –, mert a feltételekről a programok kivitelezőinek is tudniuk kell. A javaslatoknak a Foglalkoztatási Törvénybe kell beépülniük, ami folyamatban van.

2.2. A közhasznú foglalkoztatás munkaerőpiaci hatása és szelektivitása

Egy program munkaerőpiaci hatása elsősorban *elterjedtségével* jellemezhető. Ez a *bekerülési rátával* mérhető, ami a programban résztvevők arányát ahhoz a sokasághoz viszonyítva fejezi ki, akik jogosultak az eszköz igénybevételeire. Ez a mutató arra utal, hogy noha a közhasznú munkavégzésbe bekapcsolódó települések, munkáltatók és foglalkoztatottak számbeli gyarapodása biztató, elégedettségre korántsem ad okot. *A regisztrált munkanélküliekhez képest ugyanis elenyésző (2–3%) a közhasznú munkán dolgozók aránya*. Történetek kezdeményezések a hagyományos alkalmazási területek bővítésére is, ezek eredménye azonban a vizsgálat időpontjáig szintén alig látható. Ennek többek között az az oka, hogy az új típusú tevékenységek létszámigénye jóval kisebb, mint a tradicionális közhasznú munkáké.

A közhasznú foglalkoztatás alkalmazását a mai helyzetben *nem lenne célszerű csak bizonyos területekre, ill. célcsoportokra korlátozni*. Az azonban elvárható, hogy azok a térségek, ahol a munkanélküliség a legsúlyosabb, továbbá azok a társadalmi csoportok, amelyek a munkaerőpiacon a leginkább

hátrányos helyzetben vannak, az átlagosnál nagyobb arányban jelennek meg a programban. Hogy ez megtörténik-e, a közhasznú foglalkoztatás szelektivitásával ellenőrizhető. Ez a mutató azt fejezi ki, hogy a program területi és rétegspecifikus bekerülési rátái (pl. a fiatal közhasznú dolgozók aránya az ifjúsági munkanélküliek százalékában) hogyan viszonyulnak az adott megye átlagos bekerülési rátájához (azaz a közhasznú dolgozók regisztrált munkanélküliekhez viszonyított arányához).

Ami a területi szelektivitást illeti, a vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy nem feltétlenül azoknak a körzeteknek a gondjait enyhíti a közhasznú foglalkoztatás, ahol a munkanélküliség a legnagyobb. A probléma-csoportokat tekintve viszont határozottan szelektív a program. A közhasznú foglalkoztatás kifejezetten az ifjúsági munkanélküliekre, azon belül is a legfiatalabbakra (20 év alattiakra) orientálódik. Az életkor előrehaladtával a programban való részvétel fokozatosan csökken. A férfiak jelenléte túl-, a nők pedig alulreprezentáltak. A közhasznú foglalkoztatottak közé a legnagyobb eséllyel a 8 általános iskolai végzettségűek kerülnek be, de átlagon felüli a gimnáziumban érettségizett munkanélküliek részvétele is. Nagyon leegyszerűsítve: a két megye „tipikus” közhasznú munkását fiatal, szakképzetlen, férfiak munkavállalóként írhatjuk le. Ebből következik, hogy ez a program önmagában nem képes javítani munkaerőpiaci kilátásainkat, a közhasznú foglalkoztatás lejártát követő időszakra nézve. A pozitív kimenetelű megoldáshoz nekik elsősorban az első szakma megszerzésének a támogatására van szükségük.

2.3. A közhasznú foglalkoztatásba való bekerülés módja

A működési feltételek már említett hiányos szabályozása vezetett oda, hogy az 1992. június 30-án foglalkoztatott közhasznú dolgozóknak csak egy rész jutott regisztrált munkanélküliként a programba. Arra a kérdésre, hogy miként csináltak a munkavállalók a közhasznú foglalkoztatás előtt, a két megye munkáltatói a következő válaszokat adták:

	fő	megoszlási viszonyszámok
– munkanélküli járadékot kapott	549	43,8
– pályakezdők munkanélküli segélyében részesült	41	3,2
– munkanélküliek szociális támogatásában részesült	10	0,8
– regisztrált munkanélküli volt, de nem kapott ellátást	267	21,2
– más munkaerőpiaci programban vett részt	14	1,1
– munkanélküli volt, de nem regisztráltatta magát	154	12,2
– más munkahelyen dolgozott	192	15,2
– ugyanott dolgozott, de nem közhasznú munkásként	32	2,5
	1.259	100,0

Az eredményeket látva azt javasoljuk, hogy a munkaerőpiaci szerveze

számára fogalmazódjanak meg egyértelműen a közhasznú foglalkoztatás működtetésének elvei, nevezetesen:

- közhasznú munkára csak azok a regisztrált munkanélküliek alkalmazhatók, akiket ők kiközvetítenek,
- a támogathatóság jogosságát a többi programhoz hasonlóan a közhasznú foglalkoztatásnál is *személy szerint* kell megítélni,
- a közhasznú foglalkoztatás a munkanélküliek számára csak *ideiglenes elfoglaltságot* jelent, így a munkatársaknak ezalatt is mindent meg kell tenniük azért, hogy ügyfeleiknek pozitív kimenetelű megoldást találjanak, és
- a munkáltatók igényeit – az állások gyors betöltésére, a jelölt felkészültségére stb. vonatkozóan – a közhasznú foglalkoztatásnál is *figyelembe kell venni*. Ennek többek között az a feltétele, hogy – a többi szuvcencionált munkahelyhez hasonlóan – *ezek az állások is jelenjenek meg a munkaügyi szervezetnél nyilvántartott üres állások között*. Ilyen módon sokkal többet lehetne tenni a munkáltatói keretszerződések 20–30%-os kihasználatlanságának a javításáért is.

Ezek a javaslatok belépültek a törvénymódosítási elképzelésekbe.

2.4. A közhasznú foglalkoztatás költség/haszon vizsgálata

A közhasznú foglalkoztatás értékelése során feltettük azt a kérdést, hogy *mennyivel drágább közhasznú munkán foglalkoztatni embereket, mint munkanélküli járadékot folyósítani számukra?* Ez a felvetés persze sántít, mert – mint láttuk – a munkanélküliek alig fele került be úgy a programba, hogy előzőleg járadékot kapott. Ez azonban nem akadályozta annak, hogy a közhasznú foglalkoztatás költségét szembeállítsuk az általa megszüntetett munkanélküiség alternatív ráfordításaival. Mivel a számításhoz szükséges adatokat a munkaügyi központok nem tudták rendelkezésre bocsátani, a gondolatmenetet fiktív példán vezettük le. Ez azonban a közhasznú foglalkoztatás 80%-át jellemző adat volt tavaly az egyik megyében.

A program költségét annak a normának az alapján határoztuk meg, amelyet a munkaügyi központ a 70%-os támogatás maximumaként elfogadott. A munkanélküli járadék összegénél pedig a minimumból indultunk ki, mert azok, akik járadékosként kerültek a programba, előzőleg túlnyomórészt 8000 Ft-ot kaptak. (Mivel az alapadatok 1992-ből származnak, a számításnál az 1992-ben érvényes járulék- és adómértéket vettük figyelembe.)

A közhasznú foglalkoztatás költségei
és az általa megszüntetett munkanélküliség ráfordítása
1992

Költségtételek	Ft/fő/hó
I. A közhasznú foglalkoztatás költsége	
Munkabér	9000
TB járulék (44%)	3960
Dologi költség	2040
Összesen:	15 000
II. A közhasznú foglalkoztatás révén elért megtakarítás	
Munkanélküli járadék	8000
TB járulék (44%)	3520
Összesen:	11 520
III. A közhasznú foglalkoztatás révén elért többletbevétel	
A munkabér és a járadék különböztetének a 44 százaléka	440
A munkabért terhelő 10%-os munkavállalói TB-járulék és a munkanélküli járadék után esedékes 6%-os TB-járulék különbözete	420
A dolgozók által fizetendő 1%-os munkavállalói járulék*	90
A személyi jövedelemadó egy havi hányada	125
Összesen:	1075
IV. Megtakarítás és többletbevétel együtt:	12 595
V. Aránya a közhasznú foglalkoztatás költségeihez viszonyítva	84%

*A munkáltatót terhelő 5%-os munkavállalói járulékot nem vettük figyelembe a számításnál, mert ez költségként ugyan terheli a közhasznú foglalkoztatást, de ugyanakkora összegben bevételként is megjelenik.

A számítás alapján azt mondhatjuk, hogy *amennyiben a munkanélküli járadék folyósítását váltja fel a közhasznú foglalkoztatás, annak költsége legalább négyötöd részben közvetlenül finanszírozható az elkerült munkanélküliség megtakarításából, ill. többletbevételeiből.*

A példában alkalmazott alacsony kereset – ami a közhasznú foglalkoztatásra általában is jellemző – ugyan illuzórikussá teszi, mégis jelezzük azt az összefüggést, hogy a járadéknál magasabb munkabér többletfogyasztásra is lehetőséget ad, ami *szekunder hatását* tekintve ugyancsak munkahelyeket stabilizál, ill. munkanélküliséget tesz elkerülhetővé a pótlólagos kereslet által érintett területeken. E jövedelem-multiplikátor effektus ma még kimutathatatlan, ugyanakkor a közhasznú foglalkoztatás bérvizszonyainak a javulásával – ami a résztvevők kedvezőbb struktúrájának az előfeltétele – hasonló természetű megtakarítást, ill. többletbevételeket eredményez, mint amilyent a táblázatban bemutatunk.

Értelmes közhasznú foglalkoztatás esetén nyilván nem lebecsülendő az *társadalmi haszon* sem, ami a munkanélküliség pszichológiai terheinek és a munkaképességek leépülésének elkerülhetőségéből vagy egyszerűen a se

gélyfüggőség megszűnéséből adódik. Ezek az előnyök nemigen számszerűsíthetők, így a táblázat adatai között sem tudtuk figyelembe venni őket. De eltekintettünk egy ennél fontosabb tényezőtől, nevezetesen annak a *produktnak* a számbavételétől is, ami a *foglalkoztatás eredményeként* jön létre. Ennek felbecslésére a kutatás következő szakaszában tettünk kísérletet.

3. Közhasznú foglalkoztatás a munkáltatók szemszögéből

A kutatás első szakaszába bevont munkáltatók egyharmadának újbóli megkérdezésével 1993 tavaszán felmérést végeztünk a korábbi vizsgálat terepéről szolgáló két megyében, hogy kiderítsük:

- milyen szempontok motiválják őket a közhasznú foglalkoztatás megszervezésében,
- hogyan ítélik meg teljesítményüket, véglegesítésük esélyeit és feltételeit,
- hogyan viszonyul a foglalkoztatás révén létrehozott produktum értéke a ráfordításhoz,
- valóban pótlólagosak-e az így létrehozott munkahelyek, és jelentenek-e konkurrenciát a magánszektornak, továbbá
- miképp vélekednek a munkaügyi központ programmenedzseléséről és a közhasznú foglalkoztatás bővítésének a lehetőségeiről, ill. feltételeiről.

Az információkat postai úton lebonyolított kérdőíves felméréssel gyűjtöttük össze. A korábbi adatszolgáltatók (170) köréből 55-höz juttattuk el kérdéseinket, és 46 munkáltatótól kaptunk választ.

2. sz. táblázat

Az 1993. tavaszi mintavétel jellemzői

	1992. június	1993. március	A márciusi minta a júniusi %-ában
Munkáltatók száma	170	46	27
Ebből:			
gazdálkodó egység	8	4	50
önkormányzat	104	29	28
önkormányzati szerv	61	13	21
A megkérdezett munkáltatóknál dolgozó közhasznú foglalkoztatottak száma	1259	859	68

3.1. A közhasznú foglalkoztatásra motiváló tényezők

A közhasznú foglalkoztatás elég lassan terjedt a munkáltatók – zömében önkormányzatok és intézményei – körében, de aki egyszer belefogott, annál folyamatos részvételre lehet számítani. Az erre motiváló tényezők sokszínű-

ek, és az átlagosan említett hat ok fontossági sorrendjében nincsenek jelentős különbségek. A megkérdezettek 91%-a közmunka révén több és jobb színvonalú szolgáltatást kíván nyújtani a helyi közösségnek, 85%-a ezáltal aktívabban fel akar lépni a munkanélküliség ellen, 78%-a alapvető infrastrukturális hiányosságok pótlása érdekében alkalmaz közmunkásokat, 74%-a pedig ily módon elsősorban a különösen hátrányos helyzetű csoportoknak igyekszik munkaalkalmat biztosítani. A lakosság vagy a település általános szükségleteinek a kielégítése tehát együtt jelenik meg a munkanélküliség csökkentésének a szándékával, jóllehet a prioritási rangsorban az előbbi némileg megelőzi az utóbbit. Mindkét cél mögött határozottan érzékelhető az anyagi érdekelttség – a pénzügyi keretek kiegészítése FA-támogatással, megtakarítás a szociális segélyezésben – is.

A megkérdezettek közel egynegyede lát el az idén új, korábban nem végzett tevékenységet a közhasznú foglalkoztatással. 38%-uk a saját állományukban lévő dolgozóikkal végzett munkák bővítésére, ill. színvonalának emelésére használja ezt az eszközt, 27%-uk pedig folytatja azt a gyakorlatot, hogy ugyanazokat a feladatokat évről évre közhasznú munkásokkal végezteti el. A munkáltatók 12%-a jelezte, hogy olyan munkára alkalmaz közhasznú munkásokat, amelyet korábban saját dolgozói végeztek. Gyanítható, hogy ebben az esetben nem pótlólagos foglalkoztatásról van szó. Ezt megpróbáltuk tetten érni más módon is. Rákérdeztünk, hogyan alakult a saját állományukban dolgozók és a közhasznú foglalkoztatottak létszáma egymáshoz viszonyítva. Tavaly a munkáltatók 15%-ánál csökkent az előbbi, miközben nőtt az utóbbi. Egy újabb összefüggésben közelítve a témához arra kerestünk választ, vajon a támogatást a munkáltatók olyan munkák elvégzéséhez veszik-e igénybe, amelyek enélkül is megvalósulnának? Ebben az esetben ugyanis pótlólagos munkaalkalmak létrehozásáról szintén nem lehet szó. A kérdésre a munkáltatók 9%-a adott pozitív választ. A megkérdezettek 48%-a az FA-hozzájárulás hiányában egyáltalán nem, 43%-a pedig csak később tudta volna teljesíteni a közhasznú foglalkoztatottakkal elvégzett feladatokat.

3.2. A közhasznú foglalkoztatottak véglegesítésének esélyei

A közhasznú foglalkoztatottak véglegesítési esélyei csekélyek. A programból 1992-ben távozók mindössze 3,1%-át vették át saját állományukba a munkáltatók és 1,7%-uk kapott állást másutt. A továbbtanulók aránya 0,4 volt, a gyedre és sorkatonai szolgálatra menőké pedig 3,2%.

A közhasznú foglalkoztatás állandó státusra váltását mindenekelőtt (a munkáltatók 96%-a szerint) a *pénzügyi források szűkössége* akadályozza. Ugyanakkor a munkáltatók durván egy negyede úgy ítélte meg, hogy az általuk végzett munka időszakos jellege vagy nem kellő fontossága miatt nem áldoz státusokat ezekre a feladatokra. Ennél valamivel több (28%) volt azoknak az aránya, akik szerint a közhasznú foglalkoztatottak nem alkalmasak arra, hogy saját állományukba kerüljenek.

A miérte következtetni enged a két csoport teljesítményének az összehasonlítása. A munkáltatók 37%-a szerint a közhasznú dolgozók teljesítmé-

nye valamivel, 13%-ának a véleménye alapján pedig sokkal alacsonyabb, mint az állandó dolgozóké. (A munkáltatók létszámával súlyozva 38, ill. 18%-ra nőnek a viszonyszámok.)

A közhasznú munkavállalók 20–30%-a több mint egy éve dolgozik a megkérdezett munkáltatóknál. Ez azt jelzi, hogy véglegesítésük nélkül próbálnak a tartós foglalkoztatás előnyeiből részesedni. Ez több szempontból is *kifogásolható*. Tekintettel arra, hogy szinte kizárólag költségvetési szervek a munkáltatók, ezzel a támogatással az FA tulajdonképpen az *önkormányzati költségvetés burkolt növeléséhez* biztosít fedezetet. Másrészt nem lehet a *munkanélküliség problémájának megoldását tartósan szubvencionált munkahelyekre alapozni*, mert az ahhoz szükséges magas és növekvő adóbevételek a piaci szektor jövedelemtermelő munkahely-teremtésétől vonják el a forrásokat. Végül *nem jó a munkanélkülinek sem*, mert tartósítja instabil helyzetét, sorsa jobbra fordulásának a reménye nélkül.

Ezt elkerülendő, csak olyan munkáltatónak lenne célszerű biztosítani a támogatást ugyanannak a munkanélkülinek a foglalkoztatásához egy évnél hosszabb időre, aki *kötelezettséget vállal a foglalkoztatott státusba vételére*. Ehhez különböző alternatívát javasoltunk a munkáltatóknak, akik erre a követelzőképp reagáltak.

3. sz. táblázat

A közhasznú foglalkoztatottak véglegesítését ösztönző megoldások munkáltatói fogadtatása

Ön szerint segítené-e a közhasznú dolgozók véglegesítését, ha:	Igen	Nem	Nincs válasz
a) A legproblémásabb munkanélküliek státusba vételének a garantálása esetén a támogatás több évig (max. három évre) járna, és elérné a bérköltség 100%-át?	18	20	8
b) A problémamentes munkanélküliek véglegesítésének a kötelezettségét vállaló munkáltatók több évig (max. 3) kapnának a maival azonos támogatást?	27	16	3
c) A közhasznú foglalkoztatásban résztvevőket kiképeznék a munkáltató által meghatározott feladatok szakszerű ellátására?	22	14	10

A munkáltatók 60%-a tehát kötelezettséget vállalna a közhasznú dolgozók állományba vételére, ha több évig (max. három évre) megkaphatná a 70%-os FA-támogatást. Problémás munkanélküliek esetében azonban még a 100%-os költségterítés is csak 40 százalékuknak lenne elfogadható. 47%-uk szerint ugyanakkor vonzóbbá lehetne tenni a tartós foglalkoztatást, ha a közmunkásokat kiképeznék a munkáltatók által meghatározott feladatok szakszerű ellátására.

3.3. A közhasznú foglalkoztatás ráfordításai és becsült teljesítményértéke

A 2.4. fejezetben ismertettük azt a költség/haszon számítást, amely kimutatta, hogy a közhasznú foglalkoztatás legalább négyötöd részben finanszírozható az általa elkerült munkanélküliség megtakarításaiból. Már ott utaltunk arra, hogy emellett nem szabad elfeledkezni arról, hogy *a foglalkoztatás eredményeként születő produktum értéket is teremt.* Ezt a második munkáltatói felmérésben próbáltuk számszerűsíteni a megkérdezettekkel. Természetesen tudtuk, hogy nem minden tevékenység fejezhető ki értékben, és akik erre vállalkozni tudnak, azok is csak durva becslést adhatnak. A 46-ból 20 munkáltató szolgáltatott olyan információkat, amelyek alkalmasak voltak a közhasznú dolgozók által tavaly végzett munkák anyagmentes értékének a ki-fejezésére. Négy munkáltató még a kérdés előtt is értetlenül állt, mondván, hogy számára ennek a programnak csak foglalkoztatási szempontból van jelentősége.

A 20 munkáltató adataiból arra a következtetésre jutottunk, hogy *a közhasznú foglalkoztatás közvetlen ráfordításai* – legalábbis tavaly – *átlagban alatta maradtak az általa létrehozott produktum becsült értékének.* (A létrehozott javak és szolgáltatások anyagmentes értéke a vizsgált munkáltatók körében tavaly 55 658 000 Ft-ot ért el. Az előállításukhoz közvetlenül kapcsolódó anyagmentes ráfordítás – a munkáltató önrészesedésével és az FA-val együtt – ugyanakkor csak a 80%-a, 44 369 000 Ft volt.)

3.4. A közhasznú foglalkoztatás kizorító hatása

A teljesítmények értékét a munkáltatók általában olyan költségvetések alkalmazásával becsülték meg, melyeket akkor kellett volna kifizetniük, ha a munkát külső vállalkozóktól rendelik meg. Köztudott viszont, hogy a közhasznú munkások bére a piaci bérektől elmarad, továbbá a munkáltatók megtakarítást érnek el az önköltségi ár alkalmazásán, ill. a közvetlen irányításon keresztül is, ha a munkát maguk végzik. Mivel a közhasznú foglalkoztatás kivitelezői szinte kizárólag költségvetési intézmények, fennáll az a veszély, hogy a számukra folyósított támogatás miatt a magánszektor veszíti el megrendeléseit. E kizorító hatást úgy próbáltuk feltárni, hogy megkérdeztük a 46 munkáltatótól, vajon a közhasznú foglalkoztatás jelent-e konkurenciát a magánszektornak? Erre 11 igen és 32 nem választ kaptunk. (Hárman nem reagáltak a kérdésre.)

Tehát: a megkérdezettek közel egy negyede közhasznú foglalkoztatás nélkül kisiparossal végeztette volna el a munkákat, vagy a korábban kisiparosnak adott megbízásait vonta vissza saját „hatáskörébe” emiatt. Ennek az lehet a következménye, hogy a szubvencionált foglalkoztatás esetleg valódi vállalkozások megszűnéséhez vezet. Ugyanakkor az is tény, hogy ezek a feladatok az FA jelentős költségvállalása nélkül nem teljesülnének, hanem az elvégzett munkák köre lenne arányosan kevesebb.

A nemmel válaszolók (a megkérdezettek 69%-a) az alábbi okokkal ma-

gyarászták, hogy a közhasznú foglalkoztatás miért nem jelent a magánszektor számára konkurenciát:

- a magánszektor olyan típusú feladatokkal, amilyeneket a közmunkások látnak el, nem foglalkozik;
- csak díjazás ellenében vállalná a közhasznúak által ingyenesen nyújtott szolgáltatásokat (ezt az ügyfelek nem tudnák megfizetni);
- a közhasznú munka profit képzésére nem alkalmas; a szerteágazó feladatoknak csak egy kis töredékére lenne magánvállalkozó;
- a településen nincs kiépült magánszektor;
- a közhasznú dolgozók a magánszektor részvételét nem helyettesítik, csak kiegészítik.

A 46 munkáltatóból 41 támogatja, 5 pedig ellenzi a közhasznú foglalkoztatás bővítését. Az utóbbiak szerint ehelyett azoknak az intézményeknek kellene *bérkeretet* adni, amelyek állandó munkaviszonyt kívánnak létesíteni a munkanélküliekkel. Ezt – önkormányzatokról lévén szó – az új feladatok (szociális törvény végrehajtása, útlevéllal kapcsolatos ügyintézés) végrehajtása szükségessé is tenné, de ehhez státusokat nem kaptak. Mások a *dolgozók megosztása* miatt ellenzik a közhasznú foglalkoztatást. Ennek ellenére az összes megkérdezett 96%-a több munkanélküli alkalmazását is vállalná, ha fedezni tudná a költségek 30%-át. Épp ezért a közhasznú foglalkoztatás bővítését helyeslő 41 munkáltató ennek feltételeként a *nagyobb állami támogatást* jelölte meg. A többletigényt változatos formában fogalmazták meg (zárójelben az említési gyakoriság):

- az önrészesedés csökkentését kérték a költségviselésben (10),
- a bérköltségekhez nagyobb (egészen 100%-ig felmenő) támogatást igényelnek, különös tekintettel a kvalifikált munkaerőre (8),
- az elszámolható költségek körét javasolják kibővíteni olyan szociális jellegű kiadásokkal, mint a védőítal, étkezési hozzájárulás, utazási bérlet megtérítése, ideiglenes melléklétesítmények felállítása stb. (5),
- a 8%-os irányítási költséget nem tartják elegendőnek, mert a közhasznú munkára kiközvetített emberek irányítása ennél nagyobb ráfordítást igényel (3),
- azt kérik, hogy legyen lehetőség az ügyviteli bér munkák díjának a megtérítésére, ugyanis az 1993-tól érvényes új elszámolási rendszerben erre nincsen mód (1),

- kisebb gépek beszerzéséhez is igényelnének támogatást.

De nemcsak a 30% saját erő az akadálya a közhasznú foglalkoztatás bővítésének, hanem a csekély fejlesztési lehetőség is, ami miatt nincs szükség több emberre. A munkáltatók úgy vélik, hogy sok száz embernek tudnának munkát adni az *infrastruktúra fejlesztésének központi forrásokból való támogatása* esetén. Vállalnák a kézi munka nagyobb arányát biztosító munkaszervezést és az ezzel járó lassúbb kivitelezést is, hogy ezáltal minél több munkanélküli foglalkoztatásáról gondoskodjanak.

A javaslatok szerint szükség volna arra, hogy a közhasznú dolgozókat is *bevonják a szakmunkásképzésbe vagy átképzésbe*. Ezen belül kiemelten kellene támogatni a pályakezdők szakmai képzését és továbbtanulásra való felkészítését. Ennek egyik formája lehetne a pályakezdő fiatalok betanítás jel-

legű – gyakorlati – foglalkoztatása, pl. az államigazgatás és közüzemi szolgáltatások területén vagy a szakvizsga letételéig „cseledekönyves” orvosként ill. ügyvéd gyakornokként.

A munkáltatók véleménye szerint termelő tevékenység is bevonható lenne a közhasznú foglalkoztatásba, ha önkormányzatok, egyesületek hoznának létre *nonprofit szervezeteket* ezek elvégzésére. Egy adott település adottságaira, sajátosságaira építve így pl. mezőgazdasági termelést és feldolgozást üzemi formában lehetne végezni.

Az *adminisztráció enyhítésére* is tettek javaslatot. A megkötött szerződésekben belül a pénz felhasználásában kevesebb kötöttséget és több önállóságot igényelnek. Jobbnak tartanák, ha – egységes fejkvóták alapján és 70%-os költségtérítés mellett – a foglalkoztatott létszám arányában átalánydíjas elszámolásra lenne mód, mert ez csökkenti a papírmunkát. Azt kéri továbbá, hogy ne felhívásos pályázat útján lehessen a szükséges létszámot igényelni, hanem bármikor, amikor arra a munkáltatónak szüksége van.

3.5. A potenciális létszámbővülés mértéke és struktúrája

A munkáltatók – mint említettük – 96%-a jelezte, hogy növelni tudná a foglalkoztatott közmunkások számát, ha ennek költségeiből nem kellene részt vállalnia. Kérdésünk arra vonatkozott, hogy *mennyivel és milyen tevékenységekben?*

Információnk szerint a vizsgált két megyében így módon 2560-nal több *átmeneti állás* létrejöttét lehetne segíteni a megkérdezettek körében, ill. működési területükön. (A mintában szereplő vállalatok 1993. februári létszámához képest a növekedés az egyik megyében 30%, a másikban 60% lenne.) A többletlétszám az alábbi módon oszlana meg a különböző tevékenységek között:

– kommunális jellegű tevékenység:	730 fő
– helyi infrastruktúra fejlesztése:	697 fő
– környezetvédelem:	69 fő
– szociális-humán szolgáltatások:	146 fő
– javítás-karbantartás:	100 fő
– oktatás, kultúra, sport:	60 fő
– településbiztonsági szolgáltatások:	60 fő
– egészségügy:	22 fő
– mezőgazdasági tevékenység:	21 fő

3.6. A munkáltatók kapcsolata a munkaügyi szervezettel

A munkáltatók kapcsolata a munkaügyi központtal messzemenően rendezett.

4. sz. táblázat

Milyen a kapcsolatuk a munkaügyi központtal, ill. kirendeltségével a közhasznú foglalkoztatással kapcsolatos ügyekben?

Válasz	Munkáltatók	
	száma	megoszlása
a) Problémamentes	32	70
b) Időnként akadtak viták	13	28
c) Konfliktusokkal terhes	-	
Nem válaszolt	1	2
Összesen:	46	100

Az esetenként előforduló viták alapvetően a munkáltatók és a munkaügyi központ eltérő érdekeiből fakadnak. Az előbbieik ellátási felelősségüknél fogva és pénzügyi megfontolásból arra törekszenek, hogy minél több támogatást, minél hosszabb időre szerezzenek meg, lehetőleg az általuk kiválasztott, teljesítőképes, megbízható munkaerő tartós foglalkoztatásához. Ezzel szemben a munkaügyi központ a más módon elhelyezhetetlen munkanélküliek foglalkoztatását akarja megoldani a közhasznú munkavégzéssel, méghozzá minél nagyobb számban.

5. sz. táblázat

A munkáltatók és a munkaügyi szervezet nézetkülönbségeinek tárgya

Válaszlehetőségek	Válaszok száma*
a) Olyan személyek kiközvetítése, akiket nem tartottunk alkalmasnak a feladat ellátásra	3
b) A foglalkoztatás időbeli korlátozása	4
c) A megállapodás késedelve	5
d) A támogatás összegének, ill. mértékének alacsony volta	5
e) Értelmezési problémák a feladat közérdekűségét illetően	1
f) Értelmezési problémák a feladat pótlólagos jellegét illetően	-
g) A közhasznú foglalkoztatás ellenőrzésének túlzásba vitele	-
h) Egyéb	2
Összesen:	20

* Egy-két munkáltató egyidejűleg több okot is megjelölt a vita tárgyaként.

4. A közhasznú foglalkoztatás nettó hatása

A munkaerőpiaci programok értékelésének legvitatottabb és legnehezebben megválaszolható kérdése az, hogy *milyen változást idézett elő a támogatás ahhoz az állapothoz képest, ami enélkül állt volna elő?* A kiinduló helyzethez mért eredmények viszonylag könnyen megragadhatók, pl. a közhasznú foglalkoztatás révén létrejött átmeneti munkahelyek számával, a közülük véglegesítették arányával, a megtermelt produktum értékével stb. Ugyanakkor mind a kutatás első szakaszában, mind pedig a másodikban több olyan je-

lenségre is rávilágítottunk, amelyek azt bizonyítják, hogy ezek a teljesítmények részben a támogatás nélkül is létrejöttek volna, esetenként meglévő munkahelyeket helyettesítettek, vagy nem is a munkanélküliség csökkentése érdekében tett intézkedések voltak, ugyanis előzőleg is állásban lévőknek biztosítottak munkaalkalmat. Ha ezektől, a kitűzött céllal ellentétes vagy nem szándékolt következményektől sikerülne megtisztítani a közhasznú foglalkoztatás programstatisztikákban regisztrált eredményeit, akkor tudnánk felmérni a csakis neki tulajdonítható többlethasznót, azaz a *támogatás nettó hatását*.

Ez azonban korántsem egyszerű feladat. A programtól független eredmények ugyanis különböző módon jelennek meg:

- *közvetlen vagy közvetett formában*, amikor az egyes tevékenységek részben vagy teljes egészében a meglévők helyébe lépnek;

- *ex ante vagy ex post formában*, amikor a támogatás korábban is végzett munkákat helyettesít, vagy csak a rövid-, ill. hosszútávra beütemezett feladatok végrehajtását hozza előre.

A nettó foglalkoztatási hatást annál nehezebb kideríteni, minél nagyobb súlya van az indirekt és az ex ante elemeknek. Pl.: a közhasznú foglalkoztatás ugyan pótlólagos munkaalkalmat teremthet a támogatott munkáltatónál, de úgy, hogy arra ösztönzi a kedvezményezetteket, hogy a piaci szféra rovására maguk valósítsanak meg egyes, korábban vállalkozók által végzett vagy potenciálisan nekik szánt feladatokat. (Példa erre az egyik önkormányzat, amelyik régebben vállalkozóktól rendelte meg a szeméthordást, de most a támogatás miatt maga látja el azt.) Ilyenfajta tevékenység-átcsoportosítás a munkaerőpiaci intervenció hatására az egyes gazdasági szektorokon, pl. a költségvetési szférán belül is bekövetkezhet. (A közúti igazgatóságoknál értesüléseink szerint tavaly a költségvetési elvonás miatt meg kellett szüntetni kb. 700 állandó munkahelyet, miközben a nem önkormányzati kezelésben lévő közutak útpadkáinak rendbentartására az FA-ból próbáltak kezdeményezni közhasznú programokat.)

Fennáll persze ennek az ellenkezője is. A közmunka makroszinten pl. akkor is többletfoglalkoztatást eredményezhet, ha mikroszinten meglévő munkahelyeket vált ki. A támogatás ugyanis olyan, enélkül elmaradó feladatok teljesítését segítheti elő, amelyek pótlólagos keresletet támasztanak más, nem szubvencionált munkáltatók termékei (építőanyag, csövek, kábelek stb.) iránt.

A közvetlen és közvetett hatások sokszínűsége és az eltérő időtávból adódó nehézségek miatt csak bonyolult szimulációs modellel lehetne kimutatni azt a nettó eredményt, amely kizárólag a közhasznú foglalkoztatásnak köszönhető. Erre már csak a megfelelő adatbázis hiányában sem vállalkoztunk.

Ugyanakkor a munkáltatóknak kiküldött kérdőívbe több olyan kérdést is beépítettünk, amelyekkel a *program nettó hatását rontó veszélyforrásokat* próbáltuk behatárolni.

Melyek ezek?

- a) Amikor a munkáltatók a támogatást arra használják, hogy *állandó munkahelyeket átminősítsenek közhasznúvá*. Ebben az esetben a létrehozott mun-

kahelyek nem eredményeznek pótlólagos foglalkoztatást. Ez a közhasznú dolgozók viszonylag kis hányadára, 2,5%-ára volt jellemző.

b) Ugyanezt valószínűsítik azok az esetek is, amikor a munkáltatók *olyan munkára alkalmaznak közhasznú munkásokat, amelyet korábban saját dolgozók végeztek*. Ezt a megkérdezettek 12%-a állította magáról.

c) Nem eredményez nettó foglalkoztatásbővülést az a gyakorlat sem, amikor a munkáltatók *a közhasznú foglalkoztatottak létszámának a növelése mellett csökkentik saját dolgozói állományukat*. Ez a munkáltatók 15%-ánál fordult elő.

d) Természetesen nem járul hozzá a munkanélküliség csökkentéséhez a támogatás, ha *nem munkanélkülieket* alkalmaznak a szubvencionált munkakörökben. A közhasznú foglalkoztatottak 15%-a más munkahelyről került a programba.

e) Kétfajta nézőpontból is vitatható a közhasznú munkavégzés pótlólagossága azokban az esetekben, amikor a munkáltatók úgy nyilatkoznak (a megkérdezettek 9%-a), hogy *közhasznú foglalkoztatás nélkül is teljesítették volna az általuk elvégzett feladatokat*. Egyfelől elképzelhető, hogy ezek a munkák olyan fontosak, hogy a támogatás hiányában is áldoztak volna rá státusokat. Másfelől viszont az sem zárható ki, hogy a programba bevont emberek tevékenysége annyira érdektelen, hogy észre se vennék, ha elmaradna.

f) A közhasznú foglalkoztatás – a piaci béreknél többnyire alacsonyabb keresetek, az önköltségi ár és a közvetlen irányítás révén elérhető költségmegtakarítás miatt – abban teszi érdekeltté a támogatott munkáltatókat, hogy saját maguk végezzék el a korábban vagy enélkül külső vállalkozóknak szánt feladataikat. Ez azzal a veszéllyel járhat, hogy a kedvezményezett ugyan munkához juttat munkanélkülieket, de úgy, hogy eközben a piaci szektorban tesz feleslegessé embereket. Ennek realitását úgy próbáltuk kideríteni, hogy megkérdeztük a munkáltatóktól, *jelent-e konkurenciát a közhasznú foglalkoztatás a magánszektornak?* Erre 24%-uk válaszolt igennel. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a magánszektor ennyit veszített rendelkezéseiből. Önkormányzatokról lévén szó, támogatás hiányában inkább a feladatok egy részét hagyták volna el.

Mivel az említett rizikófaktorok ugyanazt a jelenséget több oldalról közelítik meg, sok közöttük az átfedés. Emellett a pótlólagosság fogalmának összetettsége se teszi lehetővé, hogy hatásukat annak alapján számszerűsítsük, hogy egyesek közülük a közhasznú foglalkoztatás mekkora hányadát jellemzik.

Ehelyett azt a megoldást választottuk, hogy a munkáltatókat a rizikófaktorok előfordulásának gyakorisága szerint csoportosítottuk.

Munkáltatók száma és megoszlása a közhasznú foglalkoztatás pótlólagosságát veszélyeztető tényezők előfordulásának gyakorisága szerint

Rizikófaktorok előfordulása	Munkáltatók		
	száma	megoszlása	létszámmal súlyozott megoszlási viszonyszámok
0	11	24	20
1	15	32	35
2	12	26	24
3	5	11	15
4	3	7	6
Összesen	46	100	100

Annak veszélyét, hogy a közhasznú munkavégzéstől elvárt foglalkoztatásbővülés ennek az eszköznek az alkalmazása nélkül is megvalósult volna a *rizikófaktorok kumulálódása* esetén tartjuk reálisnak. A táblázat adatai szerint legalább három tényező együttes előfordulása a munkáltatók 18 és az általuk foglalkoztatott közhasznú munkások 21%-ára jellemző. A *közhasznú foglalkoztatás nettó hatása* tehát *durván 80%*.

5. Közhasznú foglalkoztatás a munkavállalók szemszögéből

Ez a kutatási szakasz a *programban résztvevő személyek* érdekeltségi viszonyainak, munkafeltételeinek és kilátásainak feltárására irányult. Azt vizsgáltuk meg, hogy:

- az *anyagi érdekeltség mennyire ösztönzi a munkanélkülieket* a közhasznú munka elvállalására, majd onnan kikerülve tartós munkaviszony létesítésére,
- mi jellemzi a közhasznú dolgozók *munkafeltételeit*:
- = a képzettség és a munkaköri követelmények;
- = a munkanélküliséget megelőző munkakör és a közhasznú foglalkoztatás szakmai kívánalmai;
- = a fizikai munkakörülmények, valamint
- = a tartós foglalkoztatás esélyei szempontjából; továbbá
- mik a *programból való kiválás okai és következményei*?

A vizsgálatot a közhasznú munkásokkal készült *személyes interjúk* keretében bonyolítottuk le. Az interjúkat megfelelő felkészítés után szociális munkásnak tanuló diákok végezték el.

Mivel a munkaügyi központoknál nem állt rendelkezésre információ a közhasznú foglalkoztatottak személyes adatairól, a kutatás első szakaszába bevont munkáltatóktól kértünk javaslatot a megkérdezendők személyére. Egy-egy férfi és egy-egy nő megnevezését kértük, azzal a kikötéssel, hogy

az illetőnek a náluk dolgozó közmunkások tipikus jellemzőit kell magán viselnie.

A javasolt személyek 1992 júniusában álltak munkaviszonyban az őket ajánló munkáltatókkal. A személyes interjúkra viszont csak 8 hónappal később, 1993. február–márciusban került sor. Így a vizsgálat *követő jelleget* öltött, azaz módot nyújtott a megelőző, mintegy háromnegyed év alatt bekövetkezett változások regisztrálására.

A kérdezőbiztosok összesen 157 fővel, azaz az 1992. június 30-i teljes körű adatállomány (1259 fő) 12,4%-ával próbáltak kapcsolatba lépni. Közülük 17-tel nem sikerült interjút készíteni.

Az értékelhető kérdőívek száma a két megyében összesen 140 db volt, ami a kiválasztás alapjául szolgáló létszám 11,1%-ának felel meg.

5.1. A közhasznú foglalkoztatás időtartama és gyakorisága

Az a tény, hogy a közhasznú foglalkoztatottak között nagy (28%) arányban fordulnak elő olyanok, akik nem munkanélküliként kerültek be a programba, és ott úgy töltötték el már 2–3, sőt 4 évet, hogy első alkalommal vesznek részt a programban, a közhasznú foglalkoztatás *definiálatlanságából és feltételeinek hiányos rögzítéséből* adódik. Ezek megváltoztatására már a kutatás első szakaszában tettünk javaslatot.

5.2. Anyagi érdekeltség a programba kerülésnél

Arra a kérdésre, hogy a közhasznú foglalkoztatásban elérhető kereset *össztönzi-e a járadékban részesülőket a programba való belépésre, egyértelműen igennel lehet válaszolni.* A váltás miatt elérhető jövedelemtöbbség átlagosan 50%, ám ennek nagy a szórása. A nagyon alacsony – minimálbér alatti – járadékkal rendelkezők és a pályakezdő fiatalok egyértelműen jól jártak a programmal, de már az ellátás minimumában részesülőeknek is veszteséget okozhat a váltás, mert a keresetet a járadéknál magasabb levonások terhelik. Azt, hogy a közhasznú foglalkoztatás során elérhető kereset hogyan viszonyul a járadék alapjául szolgáló keresethez, az *infláció* miatt nem lehet megbízhatóan értékelni. Hasonló ok miatt összehasonlíthatatlan a más munkahelyről érkezettek utolsó havi bruttó keresete a felméréskori keresettel is. Abban az esetben azonban megengedhető a két adat egybevetése, ha – az infláció ellenére – alacsonyabb a közmunkával elért idei kereset a váltást megelőző „normál” munkakörben kapott összegnél. Bármily meglepőnek tűnik, azt mutatják az adatok, hogy a más munkahelyről érkezők 40%-a a korábbiánál alacsonyabb keresetért vállalta a közhasznú foglalkoztatást. Ebben egészségügyi, családi okok és az ingázás helyett a helybeni munkavégzés lehetősége játszottak szerepet.

5.3. Kilépés a közhasznú munkából

A követő vizsgálattal érintett 8 hónap alatt a közhasznú munkások egy negyede lépett ki a programból. A 36 főből azonban mindössze 9 fő (a minta 6,4%-a) távozott azért, mert tartós munkaviszonyt létesített. Egyiküket sem a közhasznú foglalkoztatást szervező munkáltató véglegesítette.

3 fő önszántából, 16 fő pedig a munkáltató kezdeményezésére hagyta ott a programot. Közülük 12 fő még vagy már jogosult volt munkanélküli ellátásra. A többiek csak az önkormányzat jövedelempótló támogatásában reménykedhetnek. A közhasznú foglalkoztatásból kilépők 53%-a (a minta 13,5%-a) tehát újból munkanélküli lett.

A normál állásba lépők alacsony száma miatt csak eseti példákra lehetett alapozni azt a következtetést, hogy a piaci bérek megfelelően ösztönözték a közhasznú munkásokat arra, hogy „normál” állással váltsák fel a programot.

5.4. A közmunkások munkafeltételei

A közhasznú munkások nagy részének a program mind szakmailag, mind pedig egzisztenciálisan visszalépést jelent. A megkérdezettek fele előző munkahelyén magasabb képzettségi követelményt támasztó munkakörben dolgozott, közhasznú foglalkoztatottként pedig 40%-uk nyilatkozott úgy, hogy szakmailag alacsonyabb rendű tevékenységet lát el, mint amilyenre képzettsége, képességei feljogosítanak.

A közmunkások 30%-a olyan munkát végez, amire a munkáltató saját dolgozót nem alkalmaz. A többiek tekintetében azonban mód nyílt az azonos besorolású állandó és közhasznú foglalkoztatottak fizikai munkakörülményeinek, teljesítményének és keresetének összehasonlítására. A közmunkások egy harmada fizikai munkakörülményeit rosszabbnak minősítette az állandó dolgozóknál. (Többen kifogásolták, hogy a munkáltatótól nem kapnak munkaruhát, szerszámot és tisztálkodószert.) Keresetüket teljesítményükhöz képest általában alacsonyabbnak értékelik a munkáltatók saját állományú dolgozóinál, vagyis nem érzékelik a magasabb teljesítmény elismerését. (A vizsgált megyék egyikében a megkérdezettek februári bruttó keresete 9500 Ft, a másikban 10 500 Ft volt.)

Ennek előidézésében a munkaügyi szervezet se vétlen, mert az anyagi ösztönzéshez, a magasabb képzettség és az igényesebb munka elismeréséhez messze nem elegendő szinten húzza meg a támogatás felső határát, mégpedig olyan munkaerőpiaci helyzetben, amikor a bőséges munkaerő kínálat a munkáltatókat egyáltalán nem kényszeríti az efölötti költségek vállalására.

5.5. Az interjúalanyok véleménye a közmunkáról

Az interjúalanyok kilenc tizede szerint érdemes közhasznú munkát vállalni. A miérte a „kényszerpinenő hasznos eltöltése” volt a leggyakoribb válasz. A programmal elégedetlenek közül a szakképzettek a munka alacsony presztízsével, a szakképzetlenek pedig az alacsony jövedelemmel indokolták a

válaszukat. Ebből kézenfekvő javaslatok adódtak a közhasznú foglalkoztatás bővítésének a feltételeire. Közülük az állt az első helyen, hogy „fizessék meg jobban ezt a munkát”. Alig különbözött a másik feltétel említési aránya: „ne nézzék le a közhasznú dolgozókat”, és „kapcsolják össze képzéssel a programot”.

A szakképzettségnek megfelelő munka, a teljesítményt elismerő bérezés, az állandó dolgozókkal azonos feltételek, az egyenrangú bánásmód és a tartós foglalkoztatásra esélyt adó képzés – ezek azok a célok, amelyeket a közhasznú foglalkoztatás fejlesztésénél irányítúként kell követni.

5.6. A munkaügyi szervezet és a közmunkások kapcsolata

A munkaügyi szervezet nem áll a helyzet magaslatán a közhasznú foglalkoztatás menedzselésében. A megkérdezettek 47%-át egyszer se hívta be tanácsadásra, 55%-ának pedig egyetlen állásajánlatot sem adott. (A 8 hónap alatt munkaviszonyba lépő 9 fő közül is csak kettő jutott az állami munkaközvetítés útján álláshoz.) A laza kapcsolat miatt azok, akik aktívan munkát keresnek, nem a munkaügyi központtól várnak ehhez segítséget. Jobban bíznak személyes kapcsolataikban, de még az újsághirdetésben is. A nem munkanélküliként programba kerülő munkanélküliek nagy száma miatt a 140 megkérdezettből csak 104-nek volt a munkaügyi szervezettel egyáltalán kapcsolata. A regisztrálással nagyon meg voltak elégedve, de ez fokozatosan csökkent a többi szolgáltatásnál: a járadék folyósításánál, munkahelykereséskor és a programok ismertetésénél. A programokat a megkérdezettek nem is tudták megbízhatóan minősíteni, mert erről nem kaptak tájékoztatást, vagy nem megfelelő tájékoztatást kaptak. Ez a kritika egyben iránymutatás a munkaügyi szervezet tennivalóihoz.

Oross Jolán–Kocsis B. Mihály

A hajléktalanellátás intézményrendszere és a szállásokat igénybevevő hajléktalan emberek a 90-es évek Magyarországon

Elemzésünk két témát ölel fel. Először a jelenlegi hajléktalanellátási rendszerről írunk le néhány jellemző szám adatot, majd bemutatjuk annak a vizsgálatnak a leglényegesebb eredményeit, amelyet a Pro Domo Peremhelyzetű Csoportok Módszertani osztálya munkatársaiként végeztünk egy adott időszakban, az országban lévő hajléktalanszállások forgalmáról.

I. Hajléktalanellátás Magyarországon 1994 januárjában

Hazánkban 1989 tele óta próbálkoznak állami és civil szervezetek – Budapesten és vidéken egyaránt – intézményes megoldásokat keresni a hajléktalanság gondjára. A kezdeti időszakban elsősorban szálláshelyek és népkonyhák nyíltak. Az ellátás differenciálódása csak lassan indult el, és egyfajta sodródás jellemezte. Megjelentek a szociális információs szolgálatok, lett népiroda típusú ellátás, alakultak gondozási központok, nyíltak nappali melegedők, és mára kezd elindulni az utcai szociális munka is.

A hajléktalanellátások formái és a nekik helyet adó települések száma

A *nappali melegedő* olyan ellátási forma, ahol melegedésre, pihenésre, személyi tisztálkodásra, mosásra, étel melegítésére, étkezésre, közösségi együttélésre szolgáló helyiségeket biztosítanak hajléktalan embereknek, minimum napi 8 órán keresztül. Itt a rászoruló ember segítséget kaphat hivatalos ügyeinek intézéséhez, esetleg a munkavégzés lehetőségeit is megszervezik számára. A személyes gondoskodást nyújtó intézmények szakmai feladatait tartalmazó népjóléti miniszteri rendelet nem írja elő, de rendkívül fontos, hogy – a hajléktalan emberek sok esetben életveszélyesnek is mondható egészségi állapotára tekintettel – a nappali melegedők az egészségügyi ellátás megszervezését mindenképpen vegyék be szolgáltatásaik körébe.

1993-ban vidéken jelentősen megnövekedett a nappali melegedők száma.

Míg 1993 első félévének végén 13 volt, mostanra 30 fogadja a betérőket, 29 vidéki településen.

Az *utcai szociális munkának* csak egyik területe a hajléktalan emberek megsegítése. Feladata a szociális szempontból ellátatlan vagy az intézményes gondoskodással szemben bizalmatlan, továbbá lakó- vagy tartózkodási hellyel nem rendelkező emberek, csoportok felkutatása, szociális-mentális segítése.

Jelenleg Budapesten kívül 11 településen próbálkoznak utcai szociális munkával.

A jelenleg is egyetlen népiroda típusú ellátás Budapesten működik a Menhely Alapítvány fenntartásában. Szociális információs szolgálathoz Budapesten kívül 22 településen fordulhatnak a rászorulóknak.

A *szociális információs szolgálat* kifejezetten hajléktalan emberek számára nyújt információkat és segítséget abban, hogy szálláshoz, étkezéshez, anyagi és természetbeni támogatáshoz, egészségügyi ellátáshoz jussanak.

Gondozási központszerű hajléktalanellátás Budapesten 1 helyen, vidéken 4 városban működik. Ez az ellátási forma részben szociális-mentális gondozást nyújt a hajléktalan emberek részére, mintegy „hajléktalan családsegítő szolgálat”, részben a település szakterületi információs központjának és „módszertani” intézményének megfelelő feladatokkal ruházza fel az említett szakmai rendelet.

Az ország 41 településén találhatók népkonyhák. Naponta több mint 7000 adag ételt osztanak szét a rászorulóknak, ebből kb. 3000 adagot Budapesten.

A *népkonyha* olyan alapellátási forma, amely alkalmi jelleggel, helyben fogyasztással, napi egyszeri egytál meleg ételt nyújt olyan szociálisan rászoruló embereknek, akik más étkezési formát nem vesznek igénybe. Vagyis nem tekinthető csupán hajléktalanellátási formának.

Átmeneti szálláshelyek

A szállást nyújtó intézményeknek többféle típusával találkozhatunk: ilyen az éjjeli menedékhely, az átmeneti szállás (közte az anya-gyerek szállók), s ilyenek a rehabilitációs- és krízisszállások. Az *éjjeli menedékhely* (szakmai zsargonban a fapados) feladata, hogy bármely rászoruló, éjszakáját megnyugtató körülmények között eltölteni nem tudó ember számára egy-egy éjszakára szállást és csekély számú szolgáltatást (tisztálkodási lehetőség, esetleg vacsora) biztosítson. A különösen télen életmentő funkciójú éjjeli menedékhelyek száma a többi szállástípushoz képest nagyon kevés volt, és maradt mára is (10–12%). Ráadásul gyakran az inkább átmeneti szállói alapfeladathoz illő túlszabályozottsággal és feltételrendszerrel működnek. Az *átmeneti szállások* alapvető feladata, hogy azoknak a hajléktalan embereknek, akiknek a hajléktalansága feltételezhetően rövidebb-hosszabb idő múlva saját erőfeszítései, illetve az intézmény nyújtotta szolgáltatások (többek között a szociális munka) révén megszűnhet, életvitelszerű tartózkodási lehetőséget biztosítson. Jelenleg a rendelkezésre álló férőhelyek mintegy 70%-a nevezi magát átmeneti szállónak. Az átmeneti szállások többsége viszont elvárési rendszerében el-

tolódott a korábbi évek munkásszállói felé, ugyanakkor csak éjszakára vehető igénybe. Az átmeneti időre szállást nyújtó intézmények körében találunk krízisszállásokat, rehabilitációs jellegű ellátást végző intézményeket és anyagyerek szállókat.

A szállást nyújtó intézményekről általában elmondható, hogy differenciáltságuk rendkívül egyenetlen, összemosott, szakmai célkitűzéseik és a bennük folyó szociális munka módszertana kialakulatlan.

Számításaink szerint 1990-ben 37, 1991-ben 67, 1992-ben 95, 1993-ban 137, hajléktalan embereknek szállást nyújtó intézmény működött az országban. Az intézmények száma közel megnégyesződött, és a férőhelyek száma is két és félszerese az 1990. évinek. A férőhelyek száma 1990–1991 között közel 700 ágygal, azóta évente mintegy 1100–1200 ágygal növekedett.

1993-ban a férőhelybővülések 56%-a Budapesten, 27%-a Kelet-Magyarországon következett be. Vagyis változatlanul igaz, hogy a fővárosban nagyobb ütemben épül ki a hajléktalanszállások rendszere, mint az ország többi részén, természetesen ennek oka lehet, hogy a hajléktalanság a legnagyobb arányban a fővárosban mutatkozik meg.

Mára az ország 72 településén van hajléktalanszállás. Ebből több, mint 20 településen 1993-tól.

Az egy évvel ezelőtti 48%-hoz képest mára az országban rendelkezésre álló férőhelyeknek mintegy 50%-a Budapesten található (2531 ágy), az ország keleti részén 1342, nyugati felében 1211 ágy szolgál a hajléktalanellátás céljára.

(Ebben az ágyszámban az összes, funkciója szerint hajléktalanellátásként működő intézmény férőhelyei szerepelnek, függetlenül attól, hogy e feladat ellátására állami normatív támogatást kapnak-e vagy sem.)

Az átmeneti szálláshelyek megoszlása országrészek és megyék szerint

A menhelyi ágyak 50%-a Budapesten, 26%-a Kelet-Magyarországon, 24%-a Nyugat-Magyarországon található.

Míg 1993 elején vidéken 2064, Budapesten 1919 férőhely volt, addig az év végére vidéken mintegy 2500, Budapesten több, mint 2200 ágy állt rendelkezésre a funkciója szerint hajléktalanellátásként működő intézményekben. Budapesten ehhez az ágyszámhoz társult még kb. 300 „idényjellegű sürgősségi ágy” a téli hónapokban. Ezek közül a legjellegzetesebb az a „hajléktalan-vonat”, amelyet a Máltai Szeretetszolgálat Budapesti Központja működtet a Nyugati Pályaudvar közelében.

Ugyanakkor, ha csak azt a tízezer hajléktalan embert említjük, akikkel a Menhely Alapítvány „népirodája” került kapcsolatba működése alatt, azt is látnunk kell, hogy a téli éjszakákon is legfeljebb negyedük jut fekhelyhez.

Ebből a megfontolásból, és kifejezetten életmentési céllal járta immár a második télen a város gócpontjait, naponta azonos időpontban a Menhely Alapítvány „Teásjárata”. A munkában önkéntesek és más szervezetek szociális munkásai is részt vettek; illetve osztottak élelmiszert heti rendszerességgel pl. a Gyermek- és Ifjúságvédelmi Intézet, a Pro Domo utcai

munkásai, az Üdvhadsereg, a Máltai Szeretetszolgálat és más szervezetek az „utcán élőknek”.

Vidéken dolgozó munkatársaink elmondják, hogy a nagyobb városokban az utcán tartózkodó hajléktalan emberek száma általában meghaladja a száz főt, van, ahol eléri az ezret is, de mindenképpen magasabb, mint az ott rendelkezésre álló menhelyek ágyszáma. A legtöbb településen azonban becslés szintű adatokkal sem rendelkeznek.

Az intézményen kívül élő hajléktalan emberek egy része férőhely hiány miatt reked kívül, más részük eleve elkerüli a szállót, tartva az intézményes kötöttségektől, ismét mások egy-egy intézményt kipróbálva választják inkább az utcai létet. Különösen igaz ez akkor, ha az intézmények gondozási stratégiája inkább szolgálja a rászoruló távoltageit, mint szociális és mentális segítségét (pl. szakszerűtlen bánásmód, nem az ellátási típusnak megfelelő szabályozottságú működés, előítéletes légkör stb.).

Óriási jelentősége volna a különböző intézmények, szervezetek által közösen átgondolt, összehangolt utcai szociális munkának mind a fővárosban, mind vidéki városokban.

A legtöbb szálláshely Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található, és a megye hat településén létezik, vagy nyílik hamarosan hajléktalan szállás. Miskolcon több mint 200 ágy szolgál a hajléktalanellátás céljára.

Győr-Sopron-Moson megye, a három településén található szállásokkal az ország második legmagasabb ágyszámú megyéje. A fenntartott férőhelyek számában (mintegy 170) kiemelkedik Győr.

A harmadik Fejér megye, öt településén indult hajléktalanellátás, a legtöbb szálláshely a megyében Székesfehérvárott van, több mint 100 ágy.

Csongrádban 191, Baranyában 187, Bács-Kiskun megyében 169, Somogyban 131, Komárom megyében 122, Szabolcsban 120, Békésben 112, Vas megyében 110 ágy várja a rászorulókat. A többi megyében 40–100 közötti ágyszámot találunk. A legkevesebb hajléktalanágyat Tolna megye tartja fenn.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nem a magas ágyszámról, hanem arról nevezetes, hogy hét települése is részt vesz a hajléktalanellátásban. Itt több, kislétszámú szálláson folyik, illetve indul el hamarosan a segítő munka.

Az átmeneti szálláshelyek megoszlása Budapesten

Budapesten tizenhat kerületben működik átmeneti szállás, illetve éjjeli menedékhely.

Éjjeli menedékhelyet találunk a IV., VIII., X., XIII. és a XXI. kerületben. Átmeneti szállást az előbbi kerületeken kívül még a III., V., VI., IX., XI., XII., XIV., XV., XVII., XX. és a XXI. kerületben. A rendelkezésre álló férőhelyeknek a 37%-a a XIII., 22%-a a VIII., 11%-a a IV., 9%-a a X., 5,4%-a a XXI., 5%-a a IX. kerületben található. A többi említett kerületben az ágyszám 9–45 között mozog.

Budapesten az éjjeli menedékhely típusú, mindig csak egy éjszakára szállást nyújtó férőhelyek száma a téli időszakban 600 körüli, de ebből tartós,

egész évi működés csupán a felétől várható. A többi elsősorban az idényjellegű, sürgősségi ellátást szolgálja.

Budapesten az összes, funkciója szerint hajléktalan emberek fogadására szolgáló ágy 23,1%-a férfi, és csak a 0,5%-a női éjjeli menedékhely.

A férőhelyek 50%-a férfiakat, 19%-uk nőt fogadó átmeneti szállás. Az átmeneti szállásokon a férfi férőhelyek száma 1266, a női helyeké 479.

120 ágyon (4,7%) fogadnak anyákat kisgyermekkel, 25 férőhelyen (1%) lehetséges családok elhelyezése, 44 ágyon (1,7%) nyújtanak krízisellátást. Ez utóbbiban benne van a hajléktalan emberek orvosi krízisellátásának férőhelyszáma is.

Budapesten a férőhelyek 73%-a fogad férfiakat, 1993 elején ez az arány 66% volt. Alacsony a női férőhelyek aránya, ráadásul csökkenő tendenciát mutat. 1993 elején még az átmeneti szálláshelyeknek a 29%-a nőt fogadott, mára 19%-ukról mondható el ugyanez. (Ugyanakkor a hajléktalan emberek között a nők aránya a korábbi években tapasztalt 10% helyett mostanra már 20% fölé emelkedett.)

Növekedett a kisgyermekes anyák átmeneti befogadására berendezkedett intézmények száma. A fővárosi férőhelyeknek mára 4,7%-át ezek teszik ki a korábbi 2,6%-hoz képest. Az összes fővárosi férőhelyszámhoz viszonyítva a hajléktalanellátás rendszerén belüli alapellátást nyújtó éjjeli menedékhelyek ágy száma a téli időszakban 24%, év közben csupán 12% körül van.

Ha megnézzük a hajléktalan embereknek szállást nyújtó szolgálatok *fenntartóit*, akkor azt látjuk, hogy Budapesten a működő ágyaknak egy éve 20, mára 42%-át civil társadalmi szervezetek, illetve egyházi háttérű szervezetek tartják fenn és működtetik. Vidéken a hajléktalanszállásoknak korábban 20, mostanra 28%-áról mondhatjuk el ugyanezt. Úgy tűnik, hogy a személyes gondoskodások közül a hajléktalanellátás az a terület, ahol a civil szféra a legnagyobb arányban képviselteti magát.

II. A hajléktalanszállások lakói Magyarország menhelyein 1992. január–1993. májusa között

Elöljáróban, köszönetet mondunk az ország különböző helyein lévő menhelyek vezetőinek és munkatársainak, akik lehetővé tették, és munkájukkal maguk is hozzájárultak, hogy a szállóik másfél éves (516 napos) forgalmát megvizsgáljuk, valamint Máhr Zsuzsannának, aki a számítógépes adatkezelést végezte.

Az alábbi adatok csak a vizsgált időszakon belül menhelyeken lakó hajléktalan emberekre vonatkoznak. (Vagyis azoknak, akik 1992. január 1. előtt, illetve 1993. május 31. után is a menhelyen tartózkodtak – a vizsgált időszakon kívül ott töltött idejét nem tudtuk figyelembe venni.)

A vizsgált időszakban az ország 45 településén 102 különböző intézményben működött hajléktalanszállás. Vizsgálati mintánkba 29 budapesti és 64 vidéki hajléktalanszállás és lakói kerültek.

A 45 település 93 menhelyén rendelkezésre álló 3626 ágyon összesen 8998 lakó fordult meg az 516 nap alatt.

A menhelyek közötti vándorlás

Szociális munkásként menhelyről menhelyre járva sokszor találkozunk a lakók között ugyanazokkal az arcokkal. Nem csoda hát, ha úgy véljük, a hajléktalan emberek többsége egyik szállóról a másikra *vándorol*. Ezzel szemben a mintegy kilencezer lakónak csupán a 10,3%-a, (926 fő) vett igénybe egynél több menhelyet. A „vándorló” hajléktalan emberek 79%-a *csupán kettő*, 18%-uk három, 3%-uk ennél több szálláson fordult meg a vizsgált időszakban.

Az összes vándorló 74%-a többségében budapesti, 26%-a többségében vidéki menhelyeken lakott. Valószínűsíthető, hogy a budapesti menhelyek között a vándorlók aránya magasabb, mint vidéken.

A 8072 hajléktalan ember 56%-a *budapesti menhelyeken* lakott. A vizsgált időszakban és szállásokon a rendelkezésre álló férőhelyek (3626 ágy) 50%-a (1816 ágy) a főváros 29 intézményében volt.

A szálláson töltött idő

Megnéztük, hogy a hajléktalan emberek ebben a 17 hónapban mennyi időt töltöttek a szállásokon.

A menhelyen átlagosan eltöltött napok száma 142.

Felnőtteknél: férfiak esetében 142 nap, nőknél 190 nap. Kiskorúaknál 87 nap.

Az összes lakónak a 9%-a mind az 516 napot, a vizsgált időszak egészét (és valószínűsíthető, hogy ennél is jóval többet) a menhelyen töltötte. E 700 lakó 63%-a átmeneti szálláson, 23%-a krízis szálláson, 6%-a éjszakai menedékhelyen, 8%-a rehabilitációs szálláson lakott.

Az állami fenntartású intézményekben 150, a civil szerveződések által fenntartott és üzemeltetett szállásokon 125 napot töltöttek el átlagosan a lakók.

Budapesti menhelyeken 147 nap, vidéken 137 nap az átlagosan menhelyen töltött idő.

A 18 év alattiak átlagosan 87 napot, 19–30 évesek 167, a 31–40 évesek 144, a 41–60 évesek 171, a 60 évnél idősebbek 201 napot töltöttek a szállásokon.

Átmeneti szálláson átlagosan 156, éjjeli menedékhelyen 79, rehabilitációs szálláson 217, krízisszálláson 130 napot töltöttek a lakók.

Az eltöltött napok számának alakulása az egyes szállástípusok alapfeladatszerű működésével kapcsolatban is felvet kérdéseket, ezeket megválaszolni egy, a menhelyek működésének elemzésével részletesen foglalkozó külön tanulmánynak lesz a feladata.

Nem és kor szerinti megoszlás

A vizsgált mintában a felnőtt lakók 78%-a férfi, 22%-a nő volt. (Az 1991–

1992-es különböző vizsgálatokban a hajléktalan emberek között még csak 10–16% körüli a nők aránya.)

A lakók 7,7%-a 18 év alatti, 12,8%-uk 18–30 éves, 25,6%-uk 31–40 éves, 37,6%-uk 41–60 éves, 5,4 %-uk 60 évesnél idősebb.

Megrázó jelenség és elgondolkodtató, hogy *a menhelyeken megfordult emberek 7,7%-a kiskorú!*

A kiskorúak 49%-a budapesti, 51%-a vidéki hajléktalanszálláson lakott, és átlagosan 87 napot töltöttek a menhelyen, 77%-uk átmeneti szállásokon, 19%-uk krízisszállón, 3%-uk rehabilitációs szállón, 1%-uk éjjeli menedékhelyen.

A kiskorúak 78%-a legfeljebb 14 éves. Ők általában szülővel jelennek meg a menhelyen, többnyire az anyával.

A 14–18 év közötti fiatakorúak aránya: 22%.

Korábbi vizsgálatok eredményeivel összevetve elmondható, hogy a gyerekek megjelenése a menhelyeken az egyik drámai változás. Ezen belül az általában a középkorosztály ellátását célzó menhelyeken kallódó 14–18 évesek aránya riasztóan magas.

A másik drámai fejlemény az, hogy a fiatal felnőttek, a 18–30 évesek aránya szintén növekedett. (A korábbi kismintás vizsgálatok általában 20% alatti arányt említene.) Esetükben arról sem szabad elfelejtenünk, hogy ők azok, akiket a jobban alkalmazkodó középkorosztály ellátására szerveződő hajléktalanszállók nem szívesen fogadnak, mert jelenlétük sokszor nehezen kezelhető generációs és szocializációs ellentéteket szül. Többségük a jelenlegi hajléktalanellátási rendszerből kiszorul. Az utcai szociális munkának talán lesz rá esélye, hogy segítők legyen. Még így is a szállókon megfordult, felnőtt hajléktalan embereknek több mint negyede közülük került ki!

Ahogy korábban is, a lakók többségének (63,2%-nak) az életkora 30–60 év között van. A 60 év fölöttiek aránya az elmúlt évekhez képest alig változott. (Inkább csökkenő tendenciát mutat.)

A menhelyeken megforduló *felnőttek* (6780 személy nemét és korát is ismertük) életkor és nemek szerinti megoszlását követhetjük az alábbi táblázatban:

Kor	Férfi	%	Nő	%
18–30 év	1056	20,0	691	46,4
31–40 év	1505	28,4	374	25,1
41–60 év	2410	45,7	343	23,0
60 év fölött	314	5,9	81	5,5
Összesen	5285	100,0	1489	100,0

Mint láttuk, a szállókon megforduló hajléktalan emberek között a korábbi évekhez képest megnövekedett a nők aránya. Különösen igaz ez a 18–30 évesekre. Ennek a korcsoportnak a 40%-a nő. A nők és a férfiak korcsoporti megoszlását összevetve azt látjuk, hogy míg a nőknek 46%-a, a férfiaknak csupán 20%-a 30 év alatti; viszont amíg a férfiaknak 46%-a, a nőknek csak 23%-a került ki a 40–60 év közötti korcsoportból.

A többi korcsoportnál az eltérés nem jelentős a két nem között.

Mindegyik korcsoportra egyaránt jellemző, hogy inkább budapesti men-

helyeket vettek igénybe, mint vidékit. Kivételt képez a 18 év alatti korosztály. Ők többségében vidéki szállásokon jelentek meg, ennek kézenfekvő oka lehet, hogy az anya-gyerek befogadására kész férőhelyek száma ebben az időszakban vidéken közel kétszerese volt a budapestinek.

Megpróbáltunk összefüggéseket keresni a szállástípus választása és az életkor között. Ezt nehezítette, hogy a hajléktalanellátó-rendszer differenciáltsága a szállások tekintetében a vizsgálat idején is és most is rendkívül egyenetlen. A vizsgált férőhelyek típus szerinti megoszlása a következő volt:

78% átmeneti szállás, 9% éjszakai, 11% rehabilitációs, 2% krízis szállás.

A hajléktalan-alapellátást jelentő, éjszakai menedékhelyek száma elenyésző volt (ma is az) a szolgáltatásaikért cserébe sokféle feltételt, szabályrendszert állító átmeneti szállásokéhoz képest.

Nem csoda hát, hogy az ezeken a szállókon megfordult hajléktalan emberek 66%-a átmeneti szállás, 16%-uk éjjeli menedékhely, 8%-uk rehabilitációs szállás, 10%-uk krízisszállás lakója volt.

Szállástípusok igénybevétele a korcsoportok szerint

Kor	Átmeneti	Rehab.	Éjszakai	Krízis
18 év alatt	8,9%	0,5%	3,3%	14,1%
18–30 év	24,9%	20,8%	15,7%	27,2%
31–40 év	25,3%	30,0%	25,4%	20,7%
41–60 év	35,4%	43,9%	49,2%	33,2%
60 év fölött	5,5%	4,8%	6,4%	4,8%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Ha az átmeneti szállón lakók kormegoszlását nézzük, hangsúlyos a 40 év alattiak magas aránya (60%), de ennél is magasabb a krízisszállókon (62%). Az éjjeli menedékhelyeken megfordult hajléktalan embereknek mintegy a fele 40 évesnél idősebb. Ennél magasabb arány (56%), csak a rehabilitációs szállókon tapasztalható a fenti korosztálynál. A 18 év alattiaknál az átmeneti szállások és a krízis szállások igénybevétele jellemző. A 18–30 év közöttiek legkevésbé a rehabilitációs intézményeket vették igénybe.

Forgási sebesség

A vizsgált időszakban az intézményekben két és félszer annyian fordultak meg, mint amennyi az összes férőhelyszám volt. Az ágyszámhoz képest a krízisszállásokon hétszer, az éjszakai menedékhelyeken hatszor, az átmeneti szállásokon és a rehabilitációs intézményekben kétszer annyian laktak.

Állami fenntartású intézményekben kétszeres, civil szervezetek fenntartásában működő szállásokon háromszoros volt a forgási sebesség.

Születési hely szerinti megoszlás

A vizsgált időszakban a szállókon megfordult embereknek 48%-a Kelet-Magyarországon, 28%-a Nyugat-Magyarországon, 17%-uk Budapesten, 7%-uk külföldön született.

Ha a hajléktalan emberek születési hely szerinti megoszlására vonatkozó különböző vizsgálatokat megnézzük, évek óta az első három helyen Budapest, Szabolcs és Borsod megye nevével találkozunk. Így van ez most is.

17%-uk született Budapesten, 10%-uk Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 8%-uk Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

A negyedik legmagasabb arány (7%) a külföldön születetteké. Ez részben idősebb embereket jelent, akik magyar állampolgárok, de születési helyük a hajdani Nagy-Magyarország területére esett, másrészt menekült, ideiglenes tartózkodási engedéllyel rendelkezőket.

A külföldön született emberek 64%-a budapesti menhelyeken lakott.

A hajléktalan emberek 58%-a – a vándorlókkal együtt – budapesti menhelyek lakója volt. (A férőhelyeknek 50%-a volt a fővárosban.)

Budapesti menhelyet vett igénybe a fővárosban született hajléktalan emberek 91%-a, a Kelet-Magyarországon születettek 52%-a, valamint a Nyugat-Magyarországon születettek 36%-a. Elmondható tehát, hogy a keleti országrészből a felvándorlás nagyobb arányú, mint a Dunántúlról.

Ha a születési helyeket és a menhely igénybevételének helyét összevetjük, akkor azt látjuk, hogy a leginkább „megtartó” helyek Budapesten kívül a nyugati megyék közül Veszprém megye, ahonnan az ott született hajléktalan embereknek csak 13%-a válaszott magának más megyében lévő menhelyet. Ezt követi Vas megye 30%-kal, Győr-Moson-Sopron megye 35%-kal, Baranya 40%-kal. A megyében született hajléktalan emberek közül a Zala megyében születettek 91%-a, a Tolna megyében születettek 79%-a lakott másutt menhelyen. Mindkét megyében rendkívül kevés (összesen 31) ágy állt a vizsgálat idején hajléktalan emberek rendelkezésére.

A Pest megyében születetteknek csupán a 12%-a maradt a megye területén, annak ellenére, hogy a megyében 3 településen, 4 menhely üzemelt.

A keleti megyék közül a Csongrádban születettek 65%-a maradt a megye 3 településén lévő 5 menhely (111 férőhely) valamelyikén. Az ott születettek több mint fele maradt a megye menhelyein Bács-Kiskun és Heves megyében is. A legnagyobb elvándorlási arány Békés megyét jellemzi, az ott születettek 82%-a másutt lévő menhelyen lakott. A keleti megyék közül Békésben volt a legkevesebb férőhely, 2 településen, 2 menhelyen összesen 31 ágy. Szolnok megyéből az ott születettek 75%-a, Nógrádból 61%-uk, Borsodból 60%-uk, Hajdú-Bihar megyéből 58%-uk, Szabolcsból 54%-uk lakott másutt menhelyen.

Összegzés

A hajléktalan emberek részére (is) létrehozott gondoskodási formáknak jelenleg hat fajtája van: szállás, nappali melegedő, utcai szociális munka, szociális információs szolgálat, gondozási központ és népkonyha. Ezek működ-

tetőit, illetve fenntartóit megnézve elmondható, hogy a szociális gondoskodásban a hajléktalanellátás az a terület, ahol a civil szféra a legnagyobb arányban képviselteti magát.

A szállások típusai (éjjeli menedékhely, átmeneti szállás, rehabilitációs- és krízis szállás) közötti differenciálódás egyenetlen, összerosott. (Egyik oka lehet ennek az is, hogy az állami normatív támogatás mindegyik szállástípusnál azonos összegű.) Az alapfeladat kijelölése és a hozzászabott felétel-keretrendszer sokszor ellentmondásos. Az első befogadó menhelyek száma, valamint a hajléktalan nőknek szállást nyújtó helyek száma nagyon kevés.

Úgy tűnik, hogy a jelenlegi hajléktalanellátó rendszer a középkorú, egyedülálló hajléktalan férfiak átmeneti elszállásolására van berendezkedve, ugyanakkor a lakók körében végzett vizsgálatunk is más tendenciákat mutat már.

Fokozott odafigyelést igényel az a tény, hogy a szállásokat igénylő hajléktalan emberek között drámaian magas a fiatalkorúak-kiskorúak aránya, valamint a fiatal, 30 év alatti nők száma. Elkerülhetetlen, hogy az eddig „tűzoltásra” berendezkedett – zártnak mondható – hajléktalanellátási rendszer elkezdjen prevencióban is gondolkodni.

Lényeges feladat az utcai szociális munka összehangolása, szakmai alapelveinek végiggondolása, megfogalmazása a szállásrendszerből kiszoruló magas száma miatt.

Némi összerosódás tapasztalható a menekültellátás és a hajléktalanellátás rendszere között, különösen a déli megyékben, amit a külföldön születettek magas aránya látszik alátámasztani.

Szembevetve az ország két része közötti különbség a menhelyek igénybevétele tekintetében. A nyugati megyék esetében onnét a legnagyobb az elvándorlás, ahol kiépületlen az ellátási rendszer, pl. Zala vagy Tolna megyében. A keleti megyékből általánosnak mondható az elvándorlás, és kevésbé függ össze az ellátási rendszer kiépültségi fokával.

A tanulmányunk csupán vázlat a hajléktalanellátó rendszerről, s mivel csak a leglényegesebb elemeket emeltük ki, nem adhat választ a rendszer belső viszonyaira. Ezek részletesebb elemzését tartalmazza Kocsis B. Mihály: Magyarország menhelyei című – a PRO DOMO Peremhelyzetű Csoportok Módszertani Osztályán beszerezhető – rövidesen megjelenő munkája.

Spitzer Tibor

Az állami gondoskodásból kikerült fiatalok családépítési kísérletei*

Az állami gondoskodás sikerességét végső soron az abból kikerült fiatalok társadalmi beilleszkedésén keresztül lehetne mérni. Megbízható, korrekt adataink azonban nincsenek erre vonatkozóan. A fiatal örül, hogy kikerült az intézetből, köszöni szépen az eddigi törődést, de most már hagyják élni. Megbízható adatok hiányában eseti tudósítások, bűnügyi krónikák adnak hírt a volt gondozottak további sorsáról. Amikor egy bűnügyi tudósítás kapcsán megnő a társadalmi érdeklődés, riporterek hada lepi el a nevelőotthonokat, az okokat keresve. Sajnos, a tudósítók – a társadalmi előítéletek által is determinálva – legtöbbször képtelenek meglátni a jelenség mögött a lényegét. A kérdezett fiatalok pedig ugyanúgy elsajátították az elvárt sablonokat, kérdezhetik, ők az elvárásoknak megfelelően fognak válaszolni. „Nem történik meg a családi életre nevelés” – hangzik a sommás megállapítás, miközben leírják a ruhájukba csimpaszkodó kisgyerekek hétköznapijait. Szerencsére a kutatónak nem kell naponta szenzációt nyújtania, így módja van rá, hogy figyelmesen megvizsgálja a nevelőotthonokban kialakított családmodellt. Kétéves vizsgálódásaim alatt 187 nagykorúvá vált, állami gondoskodásban részesült fiatallal kerültem kapcsolatba, s az életkörülményeik alakulásából lesűrhető tanulságok alapján próbáltam rekonstruálni az általuk megélt valóságot. Természetesen a szociológiailag érvényes modell megalkotásához nem elégséges ez a mintanagyság**, de egy modellvázlat már elkészíthető.

A családmodell

Azért érdekes ennek az ideának a kialakulása és tartalma, mert a gyermeknek, kikerülve a gondoskodásból, eszerint kell majd élnie. De az állami gondos-

* Ehangzott az ESÉLY és a Neumann Alapítvány által szervezett „Család a változó világban” konferencián.

** A teljes modellhez 32 kategóriát kellett létrehozni. Ahhoz, hogy az állami gondoskodás minden formáját metodológiailag meggyőző arányban szerepeltessük, egy 1200 főből álló mintát kellene megkérdezni. A módszertani segítségért köszönetemet fejezem ki *Csanádi Gábornak*.

kodás nem egyszerűen családmódel átadását jelenti, hanem rendszerint egy, a gyermekben már meggyökerezett módel törlését, korrekcióját is. Pistike szüleit valamilyen szintű hatáság a nevelésre alkalmatlannak nyilvánította, ezért nénik és bácsik jöttek, akik elvitték egy idegen helyre. A nevelőotthonban rövid idő alatt rengeteg dolgot kell megtanulnia, késsel, villával enni, minden reggel fogat mosni stb. A nevelők és gyermektársai eközben folyamatosan tudatosítják benne szülei alkalmatlanságát a gyereknevelésre. Az átszocializáló folyamat ellentmondása, hogy ugyanakkor ennek ellenére egyidejűleg a szülők szeretetére és tiszteletére is kell nevelni a gyereket. És várni a csodára, hogy Apuka egyszer csak abbahagyja az ivást, nem veri többé a családot, a gyerek hazamehet. És akkor olyan lesz, mint a többi, a „rendes” gyerekek. Pistike ugyanis nem rendes gyerek, Pistike állami gondoskodásban részesülő gyerek.

Minden ellentétes törekvés ellenére a gyermekek mintegy felében kialakul a szégyenérzet. Az állami gondoskodást ezért titkolniuk kell. 86 esetben külön konspirációt igényeltek a válaszadóim a kérdés körülményeit illetően. A környezet számára a kérdezettek fele eltitkolja kilétét.

A legenda szerepe

A „siker-orientált” állami nevelés állandó összehasonlításra kényszeríti az intézetieket, a megbotló már elbukottnak számít, akit azonnal leírnak a rendes emberek közül. A legenda tartalmilag az állami gondozottak kitalált család- és élettörténeteiből áll, ami a valós és vágyott elemek sajátos keveréke a külvilág számára. (A folyamatos családi kapcsolattartás természetesen a legenda leleplezését jelenti.) A valóban sikeres állami gondozott pedig ebben a folyamatban annyira kimerül, hogy már képtelen a társainak szolidaritást nyújtani. Ezért mihelyt tehetik, egymást is igyekeznek minél messzebb elkerülni. A mindennapi életben könnyebb elrejtőzni, de egy volt állami gondozottnak túl mély kapcsolatokat itt sem tanácsos kialakítani. A konformista állami gondozott számára két kitüntetett realitás létezik: az új család és a beilleszkedés.

A következő lépés lenne a „helyes családmódel” elfogadtatása. Életszerű szituációt a gyermek az intézményi nevelés során nem lát. A látogatások, az ünnepi eltávozások légköre mesterkélt, a szülő ilyenkor bizonyít. Ugyanez igaz a rokonokhoz-nevelőszülőkhöz kiengedett gyermekeknél is. Pedig a gyerekek árgus szemekkel figyel, igyekszik fellelni a jó családot. A boldog család képeit a televízió, a könyv, a mozi stb. közvetíti feléjük is. De az állami gondozottak számára csak a rossznak mondott szülői és a látott-ellesett, életszerűtlen minták állnak rendelkezésre. Ennek keretein belül saját maguk építenek fel egy világot. A média által sugalmazott kép, a konfliktusmentes „happy-családok” vágyképe lesz a gyermekek számára az elérendő cél. Ezért aztán a legritkább esetben fordul elő, hogy a környezetben tapasztalt családmódel megfelel a gyermek elvárásainak. Állami gondozottak esetén mindig megdöbbenően tárgyyszerű leírását kapjuk az általuk látott szituációnak, legtöbbször önmagukról is képesek érzelm nélkül, mintegy külső megfigyelő-

ként beszélni. A vágyak és valóság ütközése a látogatások, kimenők során történik meg. A nevelőotthonok ilyenkor felbolydulnak, a gyerekek becsapottnak érzik magukat, hisz valaki süteménnyel próbálta megvásárolni őket. Ugyanez figyelhető meg a nevelőszülőknél elhelyezett gyermekeknél is. Itt a kiszakíttottság élményét még tetézi, hogy a gyermeknek hálásnak kell mutatkoznia azért, amiért őt felnevelik. A sokszor évtizedekig tartó, szüntelen hálagesztusok hatása visszaüt. Minél inkább hangoztatjuk, hogy Z. milyen jó nevelőszülő, annál inkább alárendeltnek érzi magát a gyermek. Hibákat fog keresni, és persze találni a nevelőszülőknél, s előbb-utóbb – lehet, hogy csak a gondoskodás megszűnte után, de – érzelmileg elszakad tőlük. Vizsgálódásaim egyik meglepő tapasztalata volt, hogy a gyerekek semminemű különbséget nem tettek az intézeti nevelők és a nevelőszülők között, mihelyt kiléphettek a hálaadás kötelező sémájából. Négyéves korától nevelőszülőknél nevelkedett interjúalanyom egyszerűen nevelőszülőknél hívta a nevelőotthoni pedagógusokat is.

Az igazi trauma természetesen a mégiscsak kiszámíthatóságot jelentő nevelőotthon elhagyása után következik be. A gyermek szembesül azzal, hogy képtelen megfelelni a vele szemben támasztott követelményeknek. A legkínzóbb szorítást számára az anyagiak hiánya jelenti, de csaknem ugyanilyen erővel tör rá a magány is. A hiányzó vagy hiányos családi háttérre az a jellemző, hogy nem tudják, de nem is akarják anyagilag támogatni a fiataalt. Sőt, sok deviáns család inkább kihasználja a gyerekekbe táplált csodavárást, akik naív módon azt hiszik, hogy ők majd képesek helyrehozni a család életét. A legtöbb gyerek esetében ez a hit erősebb minden nevelői, nevelőszülői intésnél. A felnevelésre alkalmatlanná nyilvánított családhoz hajtja vissza az az érzelmi vákuum is, amelybe az otthont elhagyva kerül. A társak szétszóródnak a nagyvilágba. A mielőbbi tökéletes alkalmazkodást egyedül kell véghezvinnie, ez nem tartozik senki másra. Visszatérnek a családhoz, ahol örömmel is fogadják őket, de csak amíg a pénz tart. Ebben a körben nem nagy ügy az állami gondozottság, könnyen megesis, hogy a szülők, nagyszülők is átestek rajta. Természetesen a család formálja a maga képére a fiataalt, és nem fordítva. Ez a kudarc azonban már önbecsülése utolsó maradványait is jelentősen felemészti, hisz küldetését nem tudta teljesíteni.

Szerencsétlenül alakulnak a családba visszatérő fiatalok párkapcsolatai is. A fiatalok körében szokásos ismerkedési formákban létrejövő kapcsolatok rövid idő alatt megszakadnak, ha a partner rájön arra, hogy milyen is a volt gondozott családja. De ha önmaga nem is válna meg a másiktól, szülei kényszerítik erre a lépésre, sok esetben még azon az áron is, hogy a nem kívánt terhesség miatt menetközben létrejött házasságot felrúgják. De nemcsak a partner családja, hanem a gondoskodásból kikerült fél családja is igyekszik megakadályozni a kapcsolatot. Elég a bemutatás alkalmával egy részeg családtag, egy kiprovokált veszekedés, és a kiválasztott fejvesztve menekül. Általában tehát ugyanabból a környezetből választanak partnert, akivel élettársi kapcsolatot alakítanak ki. A családalapítás rendszerint valamelyik családtagnál folytatódik, az egymás után születő gyermekek pedig növelik a veszélyeztetettek táborát.

Jelentősen elhúzódik a felnőtté válás folyamata azoknál, akik a nevelő-

otthonokból kollégiumba vagy ifjúsági otthonokba kerülnek. A nevelőotthonnál szabadabb életforma és a még folyósított támogatások lehetővé teszik, hogy a fiatalok megkapaszkodjanak a szakmunkás létben. Megoldható az is, hogy a kialakuló párkapcsolat elején a maga fizikai valóságában nem kell feltárni a családi hátteret, ezáltal a fiataalt önmagában fogadják el. Természetesen jellemzően azok a kapcsolatok stabilizálódnak itt is, amelyekben a partner valamilyen szempontból maga is kirí az átlagból. Előnytelen testalkat, esetleg testi hiba, vagy a már említett, nem várt gyermekáldás stb. teszi elfogadható partnerré a befogadó család számára a volt állami gondozottat. Ez a beilleszkedés sikeresnek mondható, hiszen a későbbiekben, még ha rengeteg energiába kerül is az anyagi felzárkózás (az életbe indulási segélyt is figyelembe véve), mégis a társadalmi normáknak megfelelő családot szerzett magának a fiatal.

Az állami gondoskodásból kikerülő fiatalok közül a beilleszkedési álmok megvalósításáért az értelmiségi létet megcélzó fiatalok teszik a legtöbbet. Ők kevesen vannak (jelenleg kb. százan), de léteznek. Ők jelenthetnék az állami gondoskodás pozitív reklámjait, de legtöbbjük nem akar kirakati bábu lenni. Közülük tizenhatan válaszoltak egy általam készített kérdőívre, és tizenöten egy életútinterjút is vállaltak.

Ennek a rétegnek tudatos célja a feltűnésmentes asszimiláció. Legtöbbjükről csak azok tudják, hogy állami gondozottak voltak, akik hivatalból hozzáférnek az információhoz. A társakkal való anyagi egyenrangúság, a családi hátteret elleplező legenda a beilleszkedés kellékei.

Kiemelkedő kérdés volt számomra annak feltárása, hogy milyen jövedelmekkel rendelkeznek ezek a hallgatók. A támogató alapítványok az egyetemi ösztöndíjat és az általuk nyújtott kiegészítő támogatást vélelmezik az ösztöndíjasok jövedelmének. Ez ma kb. 13 000 Ft. A kérdőív egyik kérdése a megélhetésükhöz szükséges összeg nagyságára vonatkozott. A válaszadó felsőfokú tanintézetben tanulók (11 fő) átlaga 15 230 Ft – minimum 6500, maximum 20 000 Ft volt. A következő kérdés a gondtalan megélhetésükhöz szükséges összeg nagyságát firtatta, a kitöltő értelmezésére bízva a „gondtalan” jelentését. A kapott átlag 22 130 Ft, a minimum 10 ezer, a maximum 30 ezer forint volt. Az életútinterjűk alapján kiderült, hogy az ösztöndíjasok mindegyike rendelkezik az állami és alapítványi ösztöndíjon kívül más jövedelemmel is. Rendkívüli változatossága miatt ezeket besorolni nem lehet, de megállapítható, hogy az egyetemisták körében megszokott munkákból tevődik össze – pl. korrepetálás, kérdezőbiztosi munka stb. A számszerűen kódolható válaszok alapján átlagosan 20 000 forintos jövedelemmel rendelkeznek a fiatalok.

A válaszadók (15 fő) közül ketten házasságban, ami az egyetemista státuszhoz képest magas, de a két fiatal életkorát – 27 és 28 év – tekintve már nem tér el az átlagtól. Az interjűk során kiderült, hogy további 4 fiatal él próbaházasságban. Az állami gondoskodásban részesültek többségére jellemző, túlzott ragaszkodás minden párkapcsolatban kimutatható. Mindössze egy fiú volt, aki saját kezdeményezésére szakította meg egy évnél hosszabb kapcsolatát, de az évek elteltével ezt újrakezdte.

A tapasztalatok összegzésénél a gondoskodás megszűnte utáni környezet

fogadókészségét emelném ki. Végül is ez határozza meg, hogy a rengeteg pénzbe és energiába kerülő állami gondoskodás eléri-e a célját. Nem az utógondozás további kiterjesztését gondolom a helyes megoldásnak, hisz ez a paternalizmus fenntartását eredményezi, hanem azt, hogy a nagykorúság elérése előtt az intézményi nevelők és szociális munkások együttműködésével építsék ki a fiatal további életterét.

A Liget folyóirat állandó rovatai:

Bevezetés a humánökológiába – kezdő halódóknak

Tájak

A hónap verse

Az utolsó előtti napon

Előfizethető a szerkesztőség címén:

Budapest 114

1525 Postán maradó

A közelmúltban megjelent Liget-könyvek a vételár elküldésével szintén megrendelhetők:

Poszler György: Vonzások és taszítások	350,- Ft
Poszler György: Találkozások	350,- Ft
Horgas Béla: Sötétfehér	188,- Ft
Szepesi Attila: Szélrózsa	250,- Ft
Györe Balázs: A megszólítás ábrándja	250,- Ft
Verses öröknaptár	598,- Ft
Szerelmeink	360,- Ft

Kozma Judit

Milyen a jó szociális munkás, avagy ki tud démont űzni?*

*„Elkezdtek pedig némelyek a lézengő zsidó ördög-
űzők közül az úr Jézus nevét hívni azokra, a kikben
gonosz lelkek valának, mondván: Kényszerítünk ti-
teket a Jézusra, kit Pál prédikál.*

*Valának pedig némelyek Skévának, egy zsidó fő-
papnak fiai heten, akik ezt mívelik vala.*

*Felevén pedig a gonosz lélek, monda: A Jézust
ismerem, Pálról is tudok; de ti kicsodák vagytok?”
(Apostolok cselekedetei, 19:13–15)*

A mottóhoz tanulság is tartozik, hogy ugyanis az tud démont űzni, akit ismernek a démonok. Mindig ez a történet jut eszembe, amikor azt a kérdést hallom: milyennek is kell lennie a jó szociális munkásnak? A történetből következő tanulságokra később (a 2. pontban) visszatérek. Mielőtt viszont Kádár Sári dolgozatához (Esély, 1994/3) hozzáfűznék néhány gondolatot, valamit előre kell bocsátanom.

Kádár Sárinál autentikusabb személyiség, aki válaszolhatna a fenti kérdésre, nem sok akad ma Magyarországon. Amikor jó tizenöt évvel ezelőtt létrehozta a fővárosi hivatásos pártfogói hálózatot, tudatosan a szociális munka hazai csírájaként szervezte meg a szolgálatot. 1981-ben egy aktuális fejlesztés kapcsán kerültem be a csoportba. Akkor kaptam a kezembe Ruth Bang munkáit, hogy mégis megtudjak valamit a szociális munkáról, és sokat tanultam a későbbi évek alatt is, mivel a csoportléggör erősen pártolta az önképzést. (A csoportot szétszabdaltó, majd Sári korai nyugdíjba menetelét okozó problémákról itt nem számolok be.) Tehát én Sáritól tanultam a szakmát, a többiek, Hegyesi és Talyigás és Amerika, csak később jöttek.

Így hát semmiképpen sem kívánok vele vitatkozni. Csupán hozzátenni szeretnék dolgozatához néhány szempontot, (ami az utóbbi négy évben – melyet a szociális munka tanáraként és a szociális munkások érdekképviselét ellátó szervezetek aktivistájaként töltöttem – az eszembe jutott). El kell mondanom azt is, hogy tapasztalataim nem teljes körűek, és nem szisztema-

* Válasz Kádár Sári: A jó szociális munkás ismérvei – szibjektív megközelítésben c. írására. (ESÉLY 1994. 3.).

tikus kutatáson alapulnak, nagyrészüik Esztergomból származik, ahol a tanítóképző főiskolán a szociálpedagógus képzést hoztuk létre az elmúlt öt évben. Ha máshol is hasonló dolgok történtek, és tapasztalataim nemcsak egyedi jelenségekről szólnak, annak örülnék, de ebben nem lehetek biztos.

1. A „Milyennek is kell lennie a szociális munkásnak?” kérdés megválaszolási kísérleteinek története a mítikus múltban kezdődött. (Mert ennek a Magyarországon nagyon új szakmának megvannak már a legendái és mítoszai.) Ebben az öt évvel ezelőtti mítikus régmúltban minden összejövetele arról kérdeztek minket, tanárokat a terepen dolgozó kollégáink, hogy milyennek is kell lennie a szociális munkásnak vagy a szociálpedagógusnak (akit a szociális munkás egy sajátos, a gyermekjólét területére szakosodott fajtájának gondoltunk). Hogy válaszoljunk erre a bonyolult kérdésre (a modern oktatáselmélet is ezt követelte tőlünk), készítettünk kibocsájtási követelményeket, melyek azt voltak hivatva leírni, hogy milyennek is kell lennie a szociálpedagógusnak. Tehát gyártottunk egy fikciót a modern pedagógia-tudomány szellemében, egy afféle ideált¹. Csak azt felejtettük el, hogy a fikciók olyan céltételezések, melyeket bár közelíteni lehet, elérni nem; és ezt a velünk dolgozó szociális munkás kollégák (tereptanárok) sem értették. Úgy hittük, ezt meg is lehet csinálni, és a képzés végén valamiféle csodalények hagyják el az iskolát. És ebben a helyzetben, amikor mi is elhittük, és a tereptanár kollégák is elhitték, hogy a fikciónak négy év múlva elő kell állnia, kérdezték meg a tereptanáraink, hogy jól válogatjuk-e meg a bekerülőket. Bonyolult felvételi tesztet kerestünk, és töltöttünk ki, megkérdeztük külföldi kollégáinkat, hogy ők miképp szűrik a bekerülőket, és nem értettük, hogy nem a bekerülők kvalitásaival van problémánk, hanem elsősorban azzal, hogy mi magunk (tanárok és tereptanárok) megfelelünk-e az általunk felállított fikciónak. Ugyanis a szociális munkás-képzés megjelenése Magyarországon több tízezer szociális munkás munkakörben dolgozót tett egyik pillanatról a másikra megfelelő képesítéssel nem rendelkezővé. Arról nem is beszélve, hogy tanítani (három kivétellel: Hegyesi, Talyigás, Woods) szintén képesítés nélkül kezdtünk. Ma visszatekintve hihetetlennek tűnik, hogy milyen bátorsággal és milyen csekély tudással kezdtük a képzést. (Erről eddig nem volt illendő nyíltan beszélni. De ma már lehet, mivel hihetetlenül nagy utat tettünk meg idáig. A képzések megkezdődtek, és – ahogy én látom – jórészüik ma már megfelel az európai normáknak.)

Ha azt kérdeznénk, hogy ténylegesen milyen ma Magyarországon egy tipikus szociális munkás, akkor legelőször azt kellene megállapítanunk, hogy szakirányú képzettséggel nem rendelkezik (a képzettek oly elenyésző számúak, hogy nem tekinthetők tipikusnak). Ma ez a probléma jelenti a szakma legfontosabb szakmapolitikai kérdését. Tavaly össze is ültek ez ügyben a szakmai egyesületek képviselői, és egy átgondolt javaslatot dolgoztak ki, melyet be is terjesztettek az illetékeseknek, hátha a Surján-féle minisztériumi vezetés figyelembe venné a szociális törvényhez kapcsolódó miniszteri rendelet megalkotásakor². Nem vette figyelembe. Így a rendeletben leírtak szerint gyakorlatilag bármely humán diplomával rendelkező személy betölthet szociális munkás munkakört, és nem szükséges szakirányú ismereteket sze-

reznie ahhoz, hogy szociális munkás legyen³. Reméljük, hogy a következő miniszternél a szakma érdekei már nem fognak süket fülekre találni, ugyanis senki sem gondolhatja, hogy ténylegesen létezik olyan szakma, amelyre egyként megfelelő a „halász, a vadász, a madarász és a kritikai kritikusi” képzettség.

Meg kell tanulnunk szakmapolitikát csinálni. Ez nem könnyű feladat. Ki kell mondanunk azt is, hogy a szociális munkásnak megfelelő képesítéssel kell rendelkeznie. Ez sem könnyű feladat. Ugyanis arról van szó, hogy több mint tízezer nem főiskolás korú embernek kellene ismét beülnie az iskolapadba, és felkészültségét bizonyítani vizsgabizottság előtt. Szerencsére azt látom, hogy terepen dolgozó kollégáim nagy lelkesedéssel jönnek minden meghirdetett alkalomra, és nem sajnálják az időt és energiát a tanulásra. Ténylegesen szeretnének jó szociális munkások lenni. Ez egyébként a szakma presztízsének előfeltétele, így végső soron közös érdek.

Több szociális munkás hallgató véleménye szerint veszélyes lenne, ha a pályán dolgozóknak nem kellene végigjárniuk a teljes oktatási folyamatot („gyorstalpalóval” vagy csak egy vizsgával jutnának szociális munkás képesítéshez). Félnék, hogy akkor nekik nem lesz állásuk a végzés után. Azt gondolom, hogy ha semmi sem történik a jelenlegi helyzet megváltoztatásáért, a terepen szakirányú képesítés nélkül dolgozók képzésének/képesítésének megoldásáért, a veszély sokkal nagyobb. A frissen végzettek nem hihetik azt, hogy a tíz-tizenöt éve a szakmában dolgozó kollégák boldogan fognak tőlük tanulni. Nagyobb a valószínűsége az értetlenségnek. Jobban párnázott a helyük, ha idősebb kollégáik legalább értik, hogy miről beszélnek (például tudják, hogy mi a különbség a környezettanulmány és a felmérő vizsgálat között, és nem nyomnak a frissen végzett kezébe egy ún. kt-nyomtatványt, hogy töltsé ki). Arról már nem is beszélve, hogy ha ilyen tempóban bocsájtjuk ki a végzetteket, akkor talán húsz év múlva beszélhetünk arról, hogy legendően lesznek a szociális terület szakemberigényeinek kielégítésére.

2. Ma már azt gondolom, hogy a megfelelő iskolai végzettségű (érettségizett) emberek legalább 60%-a alkalmas arra, hogy szociális munkás képzésben vegyen részt, majd a szakmát gyakorolja. Az iskolák standard tudást árulnak, melynek elsajátításához nem kell személyes nagyszerűség. A tehetség isteni adomány, és egy szakmát nem lehet olyan kiszámíthatatlan dolgokra alapozni, mint amilyen Isten adakozó kedve. A fennmaradó 40% jó része is csak azért nem alkalmas, mert más kíván lenni, vagy nincs kedve ahhoz, hogy mások nyomorával foglalkozzon, esetleg sok pénzt akar keresni, vagy kutatni, vezetni, tanítani akar és így tovább. Az az elenyésző hányad, aki pedig tényleg teljesen alkalmatlan a pályára, de mégis be akar kerülni, az általában bekerül a képzésbe a legjobb pszichológiai tesztek ellenére is (már csak azért is, mert egy-két teszt alapján igen kockázatos nagy horderejű, egy fiatal ember jövődjét eldöntő diagnózist felállítani).

A hallgatók jó része – éppúgy, mint más segítő szakmák esetében – azért jön a pályára, hogy önmagát gyógyítsa, és a nagyobb presztízszű „öngyógyító” képzésekbe nem jut be⁴. Okolható persze ezért az értelmiségi szakmák merev hierarchiája is. Ha valaki jobban teljesít az érettségien, persze, hogy inkább

pszichológusnak megy, mint szociálpedagógusnak vagy szociális munkásnak, annak ellenére, hogy a szociális szakmának vannak előnyei a pszichológiával szemben (pl. nyitottabb, rugalmasabb). Az sem véletlen, hogy pontosan a pszichológia érzi magát veszélyeztetve „lentől” a szociális szakmák megjelenésével (miközben „fentről” is nyomják a pszichiáterek). És ez összefügg azzal a kérdéssel, melyre a pszichológusok és kollégáink is újra meg újra rámutatnak: „Hol vannak a szakma határai?” De erről majd a 4. pontban lesz szó. Térjünk vissza még egy kicsit a szakma öngyógyító jellegére.

A „sebzett gyógyító” metaforát szoktuk használni, amikor erről a problémáról beszélünk⁵. Aki segítő szakmát választ, az általában azért teszi ezt, mert az átlagosnál érzékenyebb, jobban érdeklik az emberi bajok. Segíteni akar, mert esetleg maga is tapasztalta már, milyen érzés segítségre szorulni. A mottóban írott bibliai történetnek ez az értelme. Ugyanis az tud démont űzni, akit ismernek a démonok, aki ismeri a megszállottságot, de az utat is, amely kivezet a megszállottságból.

Az is meggondolandó, hogy miért van olyan sok segítő, aki maga képtelen segítséget elfogadni. Évekkel ezelőtt egy esetmegbeszélés során Popper Péter megkérdezte tőlem, hogy miért szeretem annyira a nyomorultakat. Azóta nem szeretem magam körül a nyomorúságot, és elfogadom, hogy a szociális munka legalapvetőbb célja, hogy ne legyen rám, mint segítőre szükség.

3. Szorosan kapcsolódik az előző kérdéshez, hogy vannak esetek, amikor a szakember, de maga a szociális intézmény is veszélyforrást jelent a kliensek számára. Ahogyan veszélyeztető családról vagy egyénéről beszélünk, beszélhetünk veszélyeztető szakemberekről vagy veszélyeztető intézményekről is. A vitairat olyan műfaj, amely megengedi, hogy hosszabban idézzek egy, az angol gyermekvédelmi gyakorlat normáit és eljárásait tartalmazó műből. Ez pontokba szedve közli az ilyen esetek példáit.

„Veszélyeztető tényezőt nemcsak egyének vagy családok jelenthetnek. Ezt a kifejezést alkalmazhatjuk szakemberekre és intézményekre is.

A szakember veszélyt jelenthet a kliens számára, például, ha a szociális munkást engedik:

- egyedül vagy támogatás nélkül dolgozni;
- összejátszani a családdal abban, hogy elkerüljék a tényleges problémákat – „ez lerombolná a kapcsolatokat a családdal” halljuk gyakran a veszélyeztető szakembertől;
- elméleti alap és a beavatkozás szisztematikus, strukturált szemlélete nélkül tevékenykedni;
- irreális, a tényekkel ellenkező optimizmust fenntartani egy családdal kapcsolatban;
- érzelmileg túlzottan involvált és túlzottan azonosuló attitűddel viseltetni a családdal szemben;
- elkerülni személyes érzelmeinek és értékeinek tudatosítását és a velük való foglalkozást, beleértve ebbe a kulturális és vallási értékeket is.

Az intézmények közötti kapcsolat szintén mutathat veszélyeztető mintákat. Példák erre:

- a szerepek és felelősség nem definiált határai;

– a beavatkozást irányító világos, írásba foglalt előírások hiánya;
– rejtett programok (hidden agendas), melyek befolyásolják a hivatalos tevékenységet;

- a szakemberek közötti verseny és gyűlölködés;
- az esetvitellel kapcsolatos nyílt konfrontáció elkerülése.”⁶

Ha egy kicsit is belegondolunk mindennapi gyakorlatunkba, azt látjuk, hogy a szakmai tevékenység normáinak kidolgozatlansága miatt állandóan veszélyforrást jelenthetünk klienseink számára. A szakma fejlődése valószínűleg azt jelenti, hogy csökkentjük ezt a veszélyt. A legutóbbi gyermekvédelmi botrány talán elégséges figyelmeztetést jelent, hogy ez a feladat elodázhatatlan.⁷

4. Tudomásul kellene venni, hogy a kompetenciahatárok nem eleve adott és merev korlátokat jelentenek. Természetesen mindannyian tudjuk, hogy a legveszélyesebb a kicsi tudás. De azt is tudjuk, hogy például a terápia és a tanácsadás között nagyon széles a határ. Hiába mondjuk például, hogy a terápiában betegekkel foglalkoznak, a tanácsadásban egészségesekkel, mert az egészség-betegség határ is igen széles. Azt is tudjuk, hogy időnként a nővér jobban tudja, hogy milyen gyógyszer kellene a betegnek, mint az orvos. A kompetenciahatárok kérdését szerintem a team-munka oldja fel. Egy jól működő munkacsoportban pontosan kiderülnek az egyes tagok képességei és készségei, és a belső harcok eldöntik a kompetenciahatárokat, amelyeket később akár meg is lehet változtatni, (ha például a munkacsoport egyik tagja újabb kompetenciára tesz szert, mondjuk tanácsadói kiképzésen való részvétellel). A munkacsoportban a hatékony feladatmegoldás a lényeges, és nem az, hogy ki a jobb.

Meg kell tanulnunk együttműködni. Ha körülnézünk a saját berkeinkben, akkor viszont azt látjuk, hogy a szakma képviselői között jó néhány „túlfejlett ego” van, és nehéz egy asztalhoz ültetni az egyes szekértáborok tagjait. Fegyellemmel kell kísérni, hogy ki kivel áll szóba, ki milyen egyesületnek a tagja, kinek mi az érzékeny pontja és így tovább. Az alapvető bizalmatlanság körülményei között a szakma képviselői maguk is csak nehezen tudnak munkacsoportban dolgozni, pedig szakmapolitikát is kellene csinálni, hiszen például sem a szociális törvényt, sem a hozzá kapcsolódó miniszteri rendeletet nem tudta a szakma befolyásolni, pedig fontos lett volna. Még jónéhány törvény előkészítésébe bele kellene szólnunk, de ehhez előbb egymáshoz kellene tudnunk gyanakvás nélkül szólni. Ez már csak azért is igen lényeges lenne, mivel a munkacsoportok szervezése, kifejlesztése valódi szociális munkás feladat, része a legalapvetőbb szakmai készségeinknek.

5. A hallgatók nagy része hihetetlen lelkesedéssel akar segíteni klienseinek. A gyakorlatokon általában azzal volt eddig problémánk, hogy ne hagyjuk a hallgatókat túl sokat dolgozni. A gyakorlatok megkezdése előtt és közben viszont újra meg újra előkerült az a probléma, hogy miként védhetjük meg tanítványainkat az esetleges sérülésektől. Időnként ugyanis olyan helyzetekbe kerülnek, amelyek megoldása vagy csak feldolgozása tapasztalt kolégáknak is komoly gondot jelent. Nagyon szeretnénk valahogy megóvni a

hallgatókat a legsúlyosabb tapasztalatoktól. Mert a szociális munka veszélyes szakma. A hallgatók egy része viszont maga keresi a legsúlyosabb tapasztalatokat. Nagyon bölcs barátnőm mondta egyszer, hogy mindenkinek joga van a sebeihez. És vannak olyanok is, akik e sebek miatt el fognak vérezni. Ezeket csak megsíratni tudjuk. Nem hiszem, hogy meg tudjuk óvni a hallgatókat a kemény tapasztalatoktól. Sőt, néha az az érzésem, annál érettebb a hallgató, minél inkább keresi a megmérettetést.

6. Kell az elmélet, vagy nem kell az elmélet? Nálunk ez a nyugati iskolákban akut kérdés valójában nem kérdés. Ott a már végzett szakemberek azt kérik számon az oktatástól, hogy nem ad elég knowhow-t, ami szerintük hasznosabb lenne a gyakorlatban, mint az elméletek. Sok okból (leginkább az „elmaradottságunk” miatt) nem divat még nálunk a praktikizmus és az elméletellenesség. A kelet-európai országokban még eleven az európai gondolkodási hagyomány. Ennek elvetése amerikai találmány. Egyébként van valami az amerikai praktikizmusban – nevezetesen a hatékonyság fontosságának tudata –, amit át kellene vennünk. Nálunk most inkább az a kérdés dívik, hogy milyen elmélet kell. Politikai/szociológiai vagy pszichológiai? Nyugati vagy saját?

A közösségi munka vs. egyéni esetkezelés is nagyon régi vita a szakmában. Minden integrációs kísérlet (ökológiai perspektíva) ellenére ez a gyakorlatban mindmáig élő ellentét. Azt gondolom, sokféle tényező összjátéka dönti el, milyennek is kell lennie egy adott korban a szociális munkának: nagyon politikusnak vagy kevésbé politikusnak, nagyon terápiásnak vagy kicsit terápiásnak. Igen nagy szerepe van ebben, hogy milyen az ország helyzete, a társadalom állapota, mit gondol erről a kormány és a szakma, és így tovább. Lehet erről késhegyig menő vitákat folytatni, sőt kell is, mivel finanszírozási kérdésekről is szó van, de a pénzügyi forrásokért vívott elkeseredett harcok közepette is meg kell őriznünk józanságunkat. Mert mindig is létezett mindkét irányzat a szakmában, értékkülönbség nélkül.

A másik fontos kérdés, ami nap mint nap előkerül, hogy jó-e, ha a külföldi (nyelvi problémák miatt túlnyomórészt angolszász) szakmai ismereteket tanítjuk. Alkalmazhatók-e ezek a magyar viszonyokra? A tapasztalattal rendelkező, idősebb hallgatók is húzzák időnként a szájukat a nagyon didaktikus amerikai „operett-esetek” kapcsán. A magyar valóság szerintük nem ilyen. Ez szerintem olcsó kifogás. Vannak olyan készségek, melyeket a leendő szociális munkásoknak a világon mindenütt tanítanak. Nagyon eltérőek a kultúrák, de azért – ahogy látom – a szociális munka folyamata mindenütt ugyanolyan. Vannak problémák, ezeket felméri, megfogalmazza, megoldási alternatívákat mérlegelnek, választanak, végrehajtanak, értékelnek, és mindeközben felhasználják mindazt a tudást, amit más szakmák, tudományterületek és maga a szociális munkás szakma felhalmozott. A kultúra, a sajátos társadalmi miliő ismerete csak egy a szociális munka végzésének feltételrendszerében. Ha ez nem így volna, akkor annyiféle orvostudomány létezne például, ahány ország van, és nem használhatnánk fel más kultúrák tapasztalatait. Az „operett-esetek” pedig olyanok, mint bármely tankönyvi példa. Didaktikusak és leegyszerűsítőek. Sokáig nem ment nélkülük, mert a

magyar szakma még adós volt a saját „operettjeivel”. Hogy nincsenek a magyar szakmának „operettjei”? Kell hogy legyenek, ha vissza akarjuk utasítani a tehetetlenség vádját, ami jó érv a további költségelvonáshoz.

Mindezek után, ha válaszolnom kellene a kérdésre, hogy milyennek kell lennie a jó szociális munkásnak, túlnyomórészt csak frázisokat tudnék mondani (képzettnek, nyitottnak, empatikusnak, pozitív gondolkodásúnak, kudarcűrőnek stb.). Mert a cél semmi, az út minden. Sokat kell gondolkodni még erről a kérdéstről. Problémákat kell felvetni, és örülni annak, hogy olyan sok különbözőféle jó szociális munkás van.

Jegyzetek

1. Részlet A szociálpedagógusképzés minimum követelményrendszere c. dokumentumból (Vitéz János Tanítóképző Főiskola Neveléstudományi Tanszéke, Esztergom, 1992, kézirat):

(A dokumentum a megelőző két részben leírta azokat az értékeket, melyeket a szociálpedagógusnak munkája során képviselnie kell, és az ismeretek területeit, melyeken kompetenciáját bizonyítani kell.)

„III. Képességek (készségek)

A szakképesítést célul tűzőknek bizonyítaniuk kell, hogy

1. a közvetlen gyakorlat terén képesek:

- a szociális munka/pedagógia különböző elméleti ismereteinek, elveinek, értékeinek, esz-közrendszerének, korábbi élményeinek, tapasztalatainak, valamint az adott kliensrendszer és megoldandó probléma sajátosságainak integrálására;

- az adott kliens, ill. csoport életének, tevékenységének megfigyelésére, elemzésére, dokumentálására;

- a klienssel és csoportjaival, valamint más segítő partnerekkel (pszichológus, pedagógus, szülők, orvos, jogász, szociálpolitikus stb.) adekvát kommunikációra, együttműködésre;

- a kliens fókuszából közelítve a problémákat rendszerben és egységben kezelve prevenció, krízisintervenció, rehabilitációs programok, szolgáltatások menedzselésére (a tervezésre, célkitűzésre, kontrollálásra, a döntésre, a stratégiai választásra és módosításra, az értékelésre stb.) és saját munkájának szervezésére, az információk kezelésére;

- az adott eset végigvételére, a kliens (csoport) kielégítetlen szükségleteinek, vágyainak a fejlődést nehezítő, veszélyeztető tényezőknek a felderítésére, a problémák azonosítására, elemzésére, a beavatkozásra és a kilépésre;

- szociocsoport létrehozására, működtetésére, vezetésére, a vezetésben való együttműködésre;

(Itt ugyanezen kívánalmaknak a gyermek és ifjúsági korosztállyal kapcsolatos specifikus leírása következik hat további pontban.)

2. az erőforrások használata terén képesek

- a gyerekek, fiatalok és csoportjaik szükségleteinek összekapcsolására a problematikussá válnak a helyzet megelőzését, javítását, a biztonságos-egészséges fejlődést szolgáló állami és társadalmi ellátó rendszerekkel, erőforrásokkal;

- a helyi szociális ellátó intézményekről szóló információk összegyűjtésére és továbbítására;

- a saját, a gyerekek, fiatalok és csoportjaik, a családok és más erőforrások mobilizálására, a feltételek javításának elősegítésére;

- a kompetenciahatárok ismeretében partneri kapcsolatok kialakítására, fejlesztésére, együttműködésre más szakemberekkel, és a kliens hozzásegíteni az adekvát szakmai segítséghez;

3. a közvetett gyakorlat terén képesek:

- a társadalmi megismerés sokoldalú eljárásainak alkalmazására, a korszerű adminisztrációs rendszerek és eszközök használatára;

– az adott helyi közösség struktúrájának, működésének, aktuális problémáinak, konfliktusainak, ellentmondásainak, a szociális ellátó és oktatási-nevelési rendszerének komplex megismerésére;

– a gyerek és fiatal korosztályt érintő helyi döntések előkészítésében való közreműködésre, a kliens érdekeinek képviselésére;

– a kliens szükségletei és a szolgáltatások közötti viszony elemzésére; a szolgáltatás korlátainak, a feltételek javításának, az újabb szolgáltatási igények felismerésére és felismertetésére;

– teamben, stábban, szociocsoportban dolgozni;

– egyéni/csoport szupervízióban való részvételre;

– megfigyeléseinek, tapasztalatainak, vizsgálatainak publikálására;

– szakmai szervezetekben való tevékenységre;

– reális önértékelésre, adekvát önközlésre, konstruktív véleménynyilvánításra és annak elfogadására, a gyakorlat tapasztalatainak kritikus alkalmazására, intellektuális nyitottságra, az új iránti fogékonyságra, empátiára, toleranciára, önalakításra és folyamatos önképzésre.”

2. A szociális munkások érdekvédelmében és képzésében érdekelt egyesületek közös javaslata arra kérte a minisztert, hogy a szociális törvényhez kapcsolódó miniszteri rendeletben mondja ki, hogy szociális munkás munkakört csak adekvát képesítéssel rendelkezők tölthetik be. Az adekvát képesítések körének leírásával bízta meg a Szociális Szakképzési Bizottságot. Továbbá hozzon létre és finanszírozzon egy olyan képesítési/képzési rendszert, mely tíz év alatt a terepen dolgozók érdekeit maximálisan figyelembe véve megoldja a terepen dolgozók megfelelő képesítéshez juttatásának problémáját.

Hozzá kell ehhez tenni, hogy olyan fontos szakmapolitikai kérdéssről van szó, hogy a megoldás semmiképpen sem múlhat egy miniszter hallási képességein. A szakmaépítés hosszú menetelés. Ami ma nem sikerült, sikerülhet holnap.

3. A népjóléti miniszter 2/1994. (I. 30.) NM rendelete a személyes gondoskodást nyújtó intézmények szakmai feladatairól és működési feltételeiről. Magyar Közlöny, 1994/12. sz.

4. Nekünk Esztergomban ilyen szempontból szerencsénk van, mert – magánvizsgálataim szerint – a tanítóképzőnkbe jelentkezők többsége továbbra is első generációs leendő értelmiségi, és mivel a szociálpedagógia új szakma, az eddigi csoportokba az első generációs főiskolára jelentkező környékbeliek legjobbjai is bekerültek. Az előző mondatban pedig azért szerepel az „is”, mert évek óta probléma, hogy a hozzánk jelentkezők egy része nem felel meg a tanítóképzés felvételi vizsgáján – a készségfelmérések terén –, és mivel nem telik be a csoportlétszám, a 110–120 pontos bekerülők mellé három éve például felvett az iskola vezetése vagy tíz olyat, aki nem felelt meg a tanítói felvételi vizsga szaktárgyi részéből; a következő években pedig pótfelvételt hirdetett (az idén is lesz ilyen, ugyanis nagyon kevés a jelentkező a főiskolára, nem lehet tudni, hogy a tulajdonosváltás vagy amiatt, hogy az iskola vezetése a matematikát jelölte meg felvételi tárgyként), ami azt jelentette, hogy nagyon okos hallgatók jöttek a más felsőoktatási intézménybe de nem kerültek közül, de jó részüknél a motiválás külön feladatot jelentett.

5. A „sebzett gyógyító” metafora a sámánok kiképzésének etnológiai leírásából származik. Ugyanis sámán normális ember nem lehet, csak valamilyen szempontból sérült. A „kiképzés” pedig abból áll, hogy a sámánnak át kell esnie mindazokon a tapasztalatokon, melyeknek az emberi problémákat tulajdonítják, például el kell hogy ragadják a démonok, szét kell szaggatnia, meg kell járnia az alvilágot, és újra kell integrálódnia, illetve az alvilágból sértetlenül vissza kell térnie. Joan Halifax: Shaman. The wounded healer. London, Thames and Hudson, 1982.

6. Protecting Children. A Guide for Social Workers undertaking a Comprehensive Assessment. HMSO, 1990.

7. L.: Molnár László: Mi történt Pilisszántón? Család, gyermek, ifjúság, 1994./1. 7–10. o.

A szociálpolitika mérlege

Kovács Pál (MSZP), Kiss Gyula (MDF) és Lakner Zoltán
(MDF) politikusokkal beszélget
Lévai Katalin az ESÉLY kerekasztalánál.

Lévai Katalin: Úgy gondolom, az új választások előtt mindenképpen érdemes kísérletet tenni arra, hogy valamiféle összegzést adjuk az előző négy év szociálpolitikájának. Azzal szeretném kezdeni, hogy véleményem szerint a politikai rendszerváltást nem követte automatikusan szociálpolitikai rendszerváltás. Azáltal, hogy a politika szinte mindent átítatott, a választási kampány állandósult, háttérbe került a szociális kérdések szakszerű elemzése. Elterjedt néhány divatos jelszó, de a szavak, mint pl. decentralizáció, teljesítményfinanszírozás valós tartalma, gyakorlati megvalósulása nem vált világgosszá. Most mégis arra kérem a jelenlévőket, hogy mondják el, melyek voltak azok a legfontosabb eredmények, amelyeket saját területükön tapasztaltak.

Lakner Zoltán (a Népjóléti Minisztérium helyettes-államtitkára és kormánybiztos): 1990-ben egy teljesen új feladatra, a Válságkezelő Programok Irodájának felállítására vállalkoztam, Surján László miniszter úr felkérésére. Akkor még teljesen tapasztalatlanul, mondhatnám, a rendszerváltás gyermekként jöttem a Minisztériumba. Az Iroda feladata az volt, hogy az átmenetileg szociális válsághelyzetbe került személyek, csoportok számára megoldási javaslatokat dolgozzon ki, és ezeket a gyakorlatban valósítsa is meg. 1990-ben a legsúlyosabb szociális katasztrófa, ami az egész lakosság szeme előtt zajlott, az a hajléktalanság-ügy volt. A szakmában ennek az ügynek akkoriban sok szószólója akadt, ismerője azonban szinte senki. A hajléktalanság mint kezelhetetlen probléma, az előző év telén robbant ki, és azonnali beavatkozást igényelt. Az egész jelenséggel tulajdonképpen menet közben kellett ismerkedni, kezdetben mindenkinél több volt a hivatástudat, mint a szaktudás. A program sikerességének egyik fontos feltétele a megfelelő anyagi háttér biztosítása volt.

Nagy összeg nem állt rendelkezésre, de a Népjóléti Minisztérium 30 millió forintot elkülönített erre a célra. Kezdetől fogva nagyon fontosnak tartottam, hogy egy szakmai tanácsadói műhely folyamatosan működtessünk, és ez sikerült is. Több szervezettel, elsőként a Máltai Szeretetszolgálattal vettük fel a kapcsolatot, és nagyon rövid időn belül, 1990. október 15-én megnyitottuk az első átmeneti szállót Óbudán. Ez akkor óriási lépés volt,

mert még nem létezett más, mint a Fővárosi Tanács által Budaörsön fenntartott 250 férőhelyes barakkszálló. Ekkor azonban már több ezer hajléktalan embert kellett elhelyezni. Idővel számos hajléktalan szállót állítottunk fel, amelyeket szinte kivétel nélkül egy olyan konstrukcióban működtettünk, hogy a Népjóléti Minisztérium az önkormányzatokkal és különböző civil szervezetekkel vegyes finanszírozási rendszert hozott létre a szállók fenntartására. 1990 januárjára a helyzetet valamelyest normalizáltuk, a legnagyobb katasztrófákat meg lehetett előzni. Akkor még a legfontosabb koncepció az volt, hogy az ellátást minél távolabb kell vinni a fővárostól, így mindeneke-lőtt Kelet-Magyarországon születtek meg hajléktalan szállók, és a Budapest körüli gyűrűben, Vácott, Érden, Gödöllőn, majd később vidéki nagyvárosokban, Miskolcon, Debrecenben, Győrött, Szegeden, Pécsen stb.

Akkor még önálló hajléktalan törvény kidolgozásán is gondolkodtunk, amire végül is nem került sor, és talán jobb is. Hagytam magam meggyőzni arról, hogy a hajléktalan-ügyet majd a szociális törvénynek kell szabályoznia. Egy önálló koncepciót kidolgoztunk ugyan 1991. január végére, de végül is maradt az operatív fejlesztés. Ennek az lett az eredménye, hogy 1993-ra létrejött egy teljesen új ellátórendszer, amelynek nem volt előzménye Magyarországon. Az ország minden nagyvárosában több típusú, vegyes ellátást biztosító intézmények sora jelent meg. Ez ma már négyezernél több állandó férőhelyet jelent, 140 településen. A hajléktalan intézmények mellett megjelentek a speciális ellátást biztosító intézmények is, anya-gyermekek otthonok, rehabilitációs intézetek stb. Az utcai gondozás mint a szociális munka egyik új formája ugyancsak ezzel a kérdéssel kapcsolatban került elő. 1992-től a hajléktalan intézmények is a normatív finanszírozásra tértek át, és az átlagos intézményi normatívákat messze meghaladó forrásnövekedést sikerült biztosítani a számukra. Két év alatt megszületett tehát egy új ellátórendszer, kiépült egy biztos szakmai bázis, amire ez támaszkodhatott, de már lehetett látni, hogy itt nem lehet megállni. Figyelembe kellett venni az ország különböző térségeinek különböző szintű fejlettségét, és éppen a hajléktalanság és a munkanélküliség egymással összefüggő problémája volt az, ami a térségfejlesztésre felhívta a figyelmet. Koncepciókat dolgoztunk ki az elmáradott térségek fejlesztésére, és ezeket elég sikeresen működtetjük azóta is.

Lévai Katalin: Térjünk később még vissza a térségfejlesztés ügyére. Úgy gondolom, most érdemes lenne azokról a változásokról, eredményekről beszélni, amelyek a törvényekben is megfogalmazódtak.

Kovács Pál (a szociális és Egészségügyi Biottség elnök-helyettese): Az egyik legfontosabb, törvényi szinten létrejött eredménynek az önkormányzati törvény megszületését tartom. Ennek előkészítése már az előző rendszerben megkezdődött, de a végrehajtását nem tekintették igazán fontosnak, mivel a társadalombiztosítás 1989-ig az államháztartás részét képezte. A TB önkormányzatok fontosságát a FIDESZ kivételével valamennyi párt elfogadta, olyannyira, hogy 1990. június 15-én, az egyik első határozatunkban felkértük a kormányt, hogy 1990 szeptemberére hozza a Parlament elé a TB önkormányzati törvényt. Telt-múlt az idő, és ez nem történt meg. Időközben azonban az egyes pártok állásfoglalása sokat változott, ez időnként nyílt, időnként burkolt formában derült ki. A burkoltan megjelenő vélemények az igazán

izgalmasak, mert miközben a deklaráció szintjén úgy tűnt, hogy minden párt érdekelt az önkormányzatok mielőbbi létrejöttében, a háttérben sokat tesznek azért, hogy ezek mégse jöhessenek létre.

Lévai Katalin: Mi volt ennek az oka?

Kovács Pál: A létező szakszervezeti konstellációt sok párt nem tudta elfogadni. Ezért inkább akadályokat gördített az önkormányzatok megalakulása elé. A csata végül is több mint három évig folyt, sokféle köztes megoldás jelent meg, mint pl. a felügyelő bizottságok, de ez csak arra volt jó, hogy elodázza a kérdés megoldását. Végül azért mégiscsak megszületett a TB önkormányzat, és ezt nagy sikernek érzem.

Lévai Katalin: Miben áll az önkormányzatok valódi jelentősége?

Kovács Pál: Abban, hogy kisebb lett a napi politika esélye arra, hogy beleszóljon a társadalombiztosítás ügyeibe. Egy nagy legitimációt élvező választott testület jött létre, amely mögött konkrét társadalmi erők állnak. Múlt év június 18-án alakultak meg a TB önkormányzatok, és azóta tettek jó néhány olyan lépést, amely minden homályos törvényi megfogalmazás és a kormány akadályozása ellenére is fontos. Ki tudják verekedni például, hogy bekerüljön a parlamentbe a női nyugdíjkorhatár ügye, megkezdődött a társadalombiztosítás átstrukturálása, legelőször is az informatikai rendszer épült ki. A korábbi gyakorlatban 120 nap kellett ahhoz, hogy megállapítsák valakinek a nyugdíját, ami elfogadhatatlan.

A TB önkormányzatok megalakulásával elindult egy olyan folyamat, amely a politikától történő eltávolodást jelenti, és amely a szervezet hatékonyabb működése irányába mutat. Az a baj, hogy a törvényi szabályozás nem tiszta. Nincs pontosan szabályozva az önkormányzatok és a parlament közötti viszony. Az idei társadalombiztosítás költségvetési vitáján ez nagyon éles formában fel is merült. A törvény úgy szól, hogy a TB felel a parlament által elfogadott TB költségvetésért. A társadalombiztosítási költségvetés előkészítésénél azonban számtalanszor tapasztaltuk, hogy a kormány felrúgja az önkormányzat és a parlament közötti megállapodást. A Világbankkal folytatott tárgyalások előtt aláírja, aztán félrerúgja. Több ízben is ennek a döbbenetes jogalkotási menetrendnek lehettünk a tanúi. Megállapodunk egy költségvetésben, mindenki nagyon boldog. A költségvetés bekerül a parlament elé. De a kormány új költségvetést készít, most van tehát kettő. A kormánypárti képviselőktől két-három alkalommal módosító csomagok érkeznek a saját költségvetésükkel szemben. Tulajdonképpen nem is az egyes lépések fontosak, hanem az egész folyamat orientációja. Ez pedig abban áll, hogy minél nagyobb mértékben a kormány akarja meghatározni, hogy mi legyen a tartalma a TB költségvetésének, még akkor is, ha az önkormányzat felel érte.

Lévai Katalin: Ön hogyan látja a társadalombiztosítás reformjának kérdését?

Kiss Gyula (a Szociális és Egészségügyi Bizottság elnöke): A Bizottság az első két évben a TB reformjával volt teljes mértékben elfoglalva. Biztosítási alapra helyeztük a nyugdíj- és az egészségügyi ellátásokat, leválasztottuk a két alap költségvetését az államháztartás költségvetéséről. Önálló, át nem járható rendszereket hoztunk létre, ami azt jelenti, hogy visszaadtuk

a társadalomnak a társadalombiztosítást, a befizetések fölött a társadalom tagjai rendelkeznek. Megcsináltuk a TB választási törvényt, lezajlottak a TB önkormányzati választások. A társadalombiztosítás rövid és hosszútávú feladatairól olyan országgyűlési határozatot hozott létre a Bizottság, amely meghatározza, hogy az elkövetkező 20–25 évben milyennek kell lennie a társadalombiztosításnak.

Létrehoztuk a TB önkormányzatát, amely egy autonóm választott testület, olyan, mint a Parlament, bár fele annyi pénzzel gazdálkodik, mint az országos költségvetés, de ez az összeg a születéstől a halálig minden ember életére óriási befolyással van. Miután a demográfiai helyzet várhatóan úgy alakul, hogy az aktív korú lakosság száma csökken, az ellátásra váró emberek száma viszont nő, a társadalombiztosításnak óhatatlanul fizetési gondjai lesznek.

Lévai Katalin: Sok szó esett mostanában arról, hogy be kellene vezetni egy többlépcsős nyugdíjrendszert, amelynek az első lépcsőjét az állampolgári alapon nyújtott nyugdíjak jelentenék. Ez talán kiválthatná a rendkívül kis hatékonysággal működő szociális segélyeket.

Kiss Gyula: Igen, és ez nem segély lenne, hanem állampolgári alapon nyújtott juttatás, aminek sok előnye van. A második lépcső a munka nyugdíj. Ez az egész élet befizetéseiből képződött tőke, elosztva a várható élettartammal. Mindenki annak arányában kap, ahogyan befizetett. A befizetést tőkésíteni lehet. A harmadik lépcső az önkéntes, kiegészítő biztosítás rendszere. Ennek a kidolgozására még nem volt idő, de már van rá infrastruktúra, tőke, tapasztalat. Röviden ez a nyugdíjrendszer lényege. Ennek a megteremtéséhez Angliában százötven, Olaszországban négyszáz év kellett. Mi négy év alatt megcsináltuk.

Lévai Katalin: Mi történt az egészségbiztosításban?

Kovács Pál: Az egészségügyben lezajlott változásoknak az a nagy problémája, hogy nem áll mögötte szociálpolitikai koncepció, és egy olyan kerettörvény, amely a szociális jogokat megfogalmazná. Nagyon hiányzik egy jó nonprofit törvény, de még sok minden más is. Az egészségügyben törvényi változást jelentett a tisztiorvosi szolgálat létrehozása. Azon nem lehet vitatkozni, hogy a közegészségügyi feladatokat minden országban centralizáltan kell irányítani, mert a járvány nem ismeri a települési határokat. A törvényt, jelenlegi formájában azért elleneztük olyan határozottan, mert hivatali munkává korlátozza a prevenciót. Az odáig rendben van, hogy a hivatal elrendeli a kötelező oltásokat, de amikor nem fertőző, hanem szív-, daganatos, valamint érrendszeri betegségekről van szó, akkor a hivatal már nem elegendő ahhoz, hogy összefogja a prevenciót. Akkor már olyan egészségügyi hálózat kell, amely a lakossággal együtt él. Az egészségügyi reformok értelmében kormányrendelet vezette be a háziorvosi rendszert és a szabad orvosválasztást, az üzemorvoslás helyett a foglalkozás egészségügyet, ami nagy mértékű szűkítést jelent. Mindezek a lépések évtizedekre határozzák meg az egészségügyet. A legnagyobb baj itt az, hogyha ezt nem törvénnyel, nem a szakmával és a társadalommal történő egyeztetés után vezetik be, akkor nem demokratikus úton járnak el.

Kiss Gyula: Az egészségügy reformjának alapkérdését én abban látom, hogy el kell érni azt, hogy az egészségügy az adott pénzből hatékonyabban

működjön. Nem rendeletekkel, törvényekkel, mert parancsszóra azt úgysem lehet, hanem szemléletváltással. A belső tartalékokat kell mozgósítani, de új pénzt is elő kell teremteni az egészségügy számára. Részben önkéntes pénztárak felállításával, részben pedig úgy, hogy a társadalombiztosítás bevételeiből és a költségvetésből egyre nagyobb hányadot kell egészségügyre fordítani. Nem mindegy, hogyan fizetik az orvosokat. Ha több betege van, kapjon több pénzt. Erre az a legegyszerűbb módszer, hogy a beteg megfizeti az orvosi szolgáltatást. De ott, ahol szegénység van, a zsebből zsebbe fizetést nem lehet megvalósítani. Az előző rendszerben a gazdaság csődjé az egészségügy csődjéhez vezetett. Miközben a látványos mutatók egyre jobbak lettek, nőtt az ágyszám, az orvosok száma stb., a halandóság is nőtt. Az orvosok nem voltak érdekeltek a rendszerben. Ki kellett találni egy olyan szisztémát, hogy a beteg szabadon választhassa meg az orvosát, és az orvos érdekelt legyen abban, hogy a beteg őt válassza, olcsóbban gyógyítson, keresse a beteg kegyeit. A biztosítási alapon álló egészségügy egy ilyen rendszer kidolgozását célozza meg. Mindenki annyi járulékot fizet be, amennyit a törvény előír. Ezért egy olyan biztosítási kártyát kap, amelyen nem áll rajta az, hogy mennyit fizetett, vagyis az én kártyám ugyanannyit ér, ha csőlakó vagyok, vagy ha gazdag ember. Mindenki, a befizetésektől függetlenül jogosult egészségügyi ellátásra.

Az egészségügyi szolgáltatásokat javítani, a teljesítményt pedig díjazni kell. Ha az orvosok továbbra is fix fizetéseket kapnak, akkor nem lesz jobb az ellátás.

Kovács Pál: A teljesítményfinanszírozás az egészségügyben hallatlanul kényes kérdés. A valódi teljesítményt ugyanis nagyon nehéz mérni. Az orvos akkor is kaphat a betege után valamennyi pénzt, ha a beteg csak leadta a kártyáját, és éveken át nem is látogatja a rendelőt. Nincs minőségi mutató a teljesítmény finanszírozásában, és nincs minőségi ellenőrzés. A teljesítmény finanszírozás azért is kényes kérdés, mert az orvos bármikor mondhatja a betegnek, hogy másnap is menjen el hozzá, esetleg megméri a vérnyomását, mert szerintem erre szükség van. Ebbe senki sem szólhat bele.

A rendszert úgy kellett volna felépíteni, hogy a szakmával közösen kialakított megegyezések alapján kellett volna meghatározni azokat a minőségi mutatókat, amelyek alapján az orvosokat finanszírozzuk. Az orvos tudásával, eszközeivel, mi pedig egy független minőségi ellenőrzési rendszer kidolgozásával készülünk fel a rendszer reformjára. Erről legfeljebb szó van, de nem történik meg. 10 millió lakos esetében 14 millió TB kártya tekereg az országban, mivel a kártya nem személyhez, hanem státuszhoz kötött. Zavaros az egész finanszírozás. A házi orvosok körében eközben viharos sebességgel elindult a privatizáció, az orvosok vállalkoznak, miközben nincs meg a vállalkozás biztonsága.

Lévai Katalin: *A szociális biztonsági rendszer átstrukturálódásáról, alapvetően fontos dilemmáiról volt szó eddig, elsősorban a rendszer oldaláról. A szociálpolitika mozgásban van, bizonyos fontos törvények, rendeletek már elkészültek, mások még késnek, az ellátórendszer új elemekkel bővült, de így is nagy a hiány. Azt hiszem, ebben mindannyian egyetérthetünk. Azt javaslom, váltsunk szemüveget, és nézzük meg a szociális biztonsági kérdését a másik*

oldalról is. Hogyan érzékelik a változást az érintettek, mi történt a családokkal az elmúlt években? Milyen helyi, lakossági kezdeményezésekről tudunk?

Lakner Zoltán: Az elszegényedést az elmúlt években nagyon erősen érzékelhettük. De ez az a kérdés, amelyet minden társadalom nagyon nehezen tud kezelni. Londonban 5000 hajléktalan fekszik az utcákon, és nem tudnak velük mit kezdeni. Nekünk ma a hangsúlyt az intézmények, a rehabilitáció és a foglalkoztatás fejlesztésére kell helyeznünk, hogy segítsük a leszakadók integrálódását a társadalomba. A szegénység kezelésében az önkormányzatokra nagyon nagy feladat hárul, amennyiben sikerül életképes konstrukciókat létrehozniuk több kérdés, így például a lakáskérdés, célzott szociális ellátási rendszer kidolgozásában. A hajléktalanok ügyében a Népjóléti Minisztériumnak nem sikerült megtalálnia az együttműködési formákat az önkormányzatokkal, azt tapasztaltuk, hogy általában az önkormányzatok eltaszították maguktól ezt a feladatot. Azt gondolom, hogy a szegénység kezelésének kérdésében óriási szerep jut majd a jól képzett szociális munkásoknak, ezért is tartom annyira fontosnak a szakképzés fejlesztését. Az elkötelezettség ugyanis nem elég, itt egy szakmáról van szó. Nagyon sok hajléktalannak van lakása, ahová azért nem költözik, mert összeveszett a családtagjaival, háborúban áll a szomszédsággal stb. Egy tudatos szociális munka irányulhat arra, hogy a családi kapcsolatok visszaállítását erősítse. Az egész hajléktalan-jelenség mögött a család defektusai, konfliktusai állnak.

Lévai Katalin: Sok esetben már késő a beavatkozás, a legnagyobb szak tudással sem érhető el, hogy helyreálljon a családi béke. De nemcsak családi konfliktus áll a hajléktalanság mögött. Megszűntek a szállók, munkásszállások, olcsó albérleti lehetőségek...

Lakner Zoltán: Nem ezek a valódi okok. A hajléktalannak általában azért nincs hová mennie, mert elvált, vagy ellenséges viszonyok alakultak ki körülötte. Rengeteg hajléktalannal kerültem személyes kapcsolatba, nagyon sok időt töltöttem terepen. Ezek az emberek borzasztóan értékelték, hogy segítünk nekik, és nyilvánvaló volt, hogy a rehabilitációjukon kell a legtöbbet dolgozni. Ezt önmaguktól képtelenek megoldani. A század leggyorsabb szociálpolitikai változásának érzem, hogy létrejött a hajléktalan ellátó intézmény. A szociális törvény tartalmazza a hajléktalanság ellátását célzó intézkedéseket, megalakítottunk egy új intézményrendszert, az intézményfinanszírozási rendszerbe bekerültek a hajléktalan intézmények. Ezzel végül is lezárult egy korszak. Ahogy korábban már említettem, fel kellett figyelniük azonban arra, hogy az országban a szociális terhelés nem egyenlően oszlik el. Kialakultak a válságövezetek, a munkanélküliség gócpontjai, és gyakorlati tapasztalataim alapján az derült ki, hogy egy-egy országrészben egyedi megoldásokkal semmit sem lehet elérni. Ezeknek hihetetlenül alacsony a hatékonysága, nagyon kicsi a hozadéka. Ezért elsőnek az ország egyik legnagyobb krízisközpontja, Ózd számára készítettünk egy átfogó kríziskezelő programot. Hamar kiderült, hogy az ózdi krízishelyzet csak a környékbeli települések válságával együtt értelmezhető. Bizonyos szempontokat megvizsgáltunk, megnéztük, hogyan határolható be egy kis térség, megnéztük egy adott település korstruktúráját, szociális infrastruktúráját, szakemberellátottságát, azt, hogy milyen intézmé-

nyek, szakemberek hiányoznak stb. Olyan mutatók alapján, mint munkanélküliség, korstruktúra, a település jövedelemtermelő képessége, SZJA statisztikák stb. összehívtuk a polgármestereket, és felajánlottunk egy támogatási lehetőséget azzal a feltétellel, hogy ők is aktívan részt vesznek a munkában. A helyi ellátórendszerek erősítésére törekedtünk a lakosság bevonásával. Az embereket az ún. válságmenedzser segítségével megtanítottuk pályázatokat írni, programokban gondolkodni. Csodák születtek, az emberek kezdeti bizalmatlansága nagyon gyorsan feloldódott, és nagyon hamar elkészültek a programok, elképzelések. Az emberek személyes ügyüknek tekintették, hogy segítsenek magukon és egymáson. A települések visszanyerték az önbizalmukat. Kiderült, hogy az ott élők képesek végiggondolni helyzetüket, és megoldási javaslatokkal állnak elő. Nagyon sokszínű megoldások születtek. Az emberek nekiláttak annak, hogy megteremtsék a szociális infrastruktúra minimumait. Az idősek otthonát felszerelték TV-vel, jó minőségű mosógéppel, díjhátralékkezelő programokat találtak ki a súlyos anyagi terhekkel küszködő családok számára. Az eredmények nem minden esetben voltak jók, de az derült ki, hogy az emberek küzdenek a szegénység ellen, ha ehhez valamilyen intézményi támogatást is kapnak. Gombaházán például, ahol óriási a munkanélküliség, csináltak egy tejüzemet, amelynek a finanszírozását részben a helyi önkormányzat, részben a Népjóléti Minisztérium vállalta. Messze földön nem volt korszerű tejüzem. Ott született hat-hét új munkahely, pedig ebben a kis faluban negyven éve nem lett új munkahely.

Segítettünk megszervezni ezzel együtt azt, hogy hat környékbeli településen olcsó iskolatejhez jussanak a gyerekek. Ez nem világmegváltó megoldás, de abban a faluban óriási eredmény. De mondhatok mást példákat is. A Népjóléti Minisztérium támogatásával több helyen kezdődtek cigánylakás építési programok. Az önkormányzat arra kap pénzügyi támogatást, hogy közhasznú munkásként alkalmazza a cigányembereket, vegye meg a szükséges anyagot az újjáépítéshez, ők pedig rendbehozzák a házat.

Ötvenhét településen folyik speciális program, amelynek az a lényege, hogy foglalkoztatáson keresztül jövedelemhez juttatunk földtulajdon nélküli mezőgazdasági munkanélkülieket, úgy, hogy az önkormányzattal szerződünk. Az önkormányzat megművelés nélküli parlagon álló földeket bocsát az emberek rendelkezésére. A falugazda sokat segíthet a technikák elsajátításában. Mindez egy új szemléletet jelent, amelynek az a lényege, hogy az emberek maguk is komoly erőfeszítéseket tesznek a saját sorsuk alakításáért, nem pedig mástól várják a segítséget.

Lévai Katalin: Akárki kerül is az 1994. évi választások után kormányra, nehéz dolga lesz. A többi között azért is, mert az emberek ebben a négy évben óriási biztonságvesztést éltek át, és az új kormánytól mindenekelőtt azt várják, hogy több pénzt fordítson szociálpolitikára. Mire számíthatunk?

Kovács Pál: Az bizonyos, hogy a népjóléti tárca jelentőségét meg kell növelni. Kicsi volt a tárca súlya ez alatt a négy év alatt, és hozzá kell tennem, hogy a parlamenten belül is csekély volt mind a szociális, mind pedig az egészségügyi tárca súlya. Csalóka az a mutató, hogy a GDP kb. 30%-át költjük el a szociális szférában, ugyanis egy egyre csökkenő GDP-ről van szó. A szociálpolitikának a jövőben nem lehet az az alapja, hogy sajnáljuk

a szegényeket. Az sem elég, hogy a szükségleteket már felismertük. A szociális technikákat még nem. Pedig új technikákra lesz szükség a hatékonyabb működéshez, mert a pénz nem lesz több. Egyetlen szociális jövedelem sem őrizte meg a reálértékét. Az egészségügy működési költsége 1989-ben 60 milliárd forint volt, 1994-ben pedig 160 milliárd forint, ami nagyon szép növekedés, de az általános infláció alatt marad. Az egészségügyi cikkek inflációja elérheti a 60 százalékot is, miközben az általános árinfláció 30 százalék körül mozog. Probléma az is, hogy a szociális és egészségügyi szférában nagyon elmaradt a dolgozók fizetése. Szóval az új kormánynak lesz mit tennie.

Lakner Zoltán: Az elmúlt négy év nagyon rövid idő volt ahhoz, hogy a szociálpolitikát ki lehessen kormányozni a krízisből, de azért sok új módszer alakult ki, terjedt el, akár a kis térségekben alkalmazott kísérleteket, akár a nagyvárosi programokat nézzük. Ezek nagy része sikeres volt. Nagyon sokat javult az ellátás, ennek az időszaknak óriási a hozadéka. Megszületett a szociális törvény, amely legalább a szociális ellátások kereteit biztosítja. Az új kormánynak nagy hangsúlyt kell helyeznie a szociális ügyek minél hatékonyabb kezelésére. Különösen fontosnak tartom a szociális képzés támogatását, egy erős szakértői gárda kiépítését.

Kiss Gyula: Én a szemléletváltást tartom a legfontosabb kérdésnek. El kell fogadtatni azt, hogy a társadalom áldozzon többet a gyerekeire, a betegeire, a szegényeire. A szegénység növekedését sikerült megállítani, de ennek nagy ára volt, mert a középrétegek lecsúszását nem lehetett elkerülni. Ma a középréteg a leginkább veszélyeztetett, az ő szociális biztonsága óriási veszélyben van. Az embereknek tudniuk kell, hogy a szociális biztonság és az egészség nagy érték. Ennek az értéknek az elfogadtatásához meg kell nyerni a sajtót, a nyilvánosságot, és addig kell hajtogatni, amíg az emberek elhiszik. De legelőször a Parlamentet kell meggyőzni. Tökéletes szociális biztonsági és tökéletes egészségügyi rendszer sehol a világon nincs. Azzal azonban, hogy megcsináltuk a reformot, az egészségügyi szakembereket kezdjük érdekeltté tenni a gyógyításban, és valóban teljeskörűvé tettük az egészségügyi ellátást, nagyot léptünk a biztonsági rendszer kiteljesítése irányába.

Kovács Pál: Én azt hiszem, a szegénység csak nőtt az elmúlt években, és komoly bajok vannak mind az ellátások célzottságával, mind a juttatások elosztásával kapcsolatban. A fő hangsúlyt én a normatív jellegű ellátások kiterjesztésére helyezném, figyelembe véve azt, hogy a rászorultsági elvű ellátottságról csak fokozatosan lehet elmozdulni a normatív juttatási rendszer irányába. De meg kell tenni ezt a lépést, mert a rászorultsági alapon működő rendszer drága, bonyolult és megbélyegző.

Lévai Katalin: Köszönöm a beszélgetést.

Diósi Pál

Tessék mondani, lehet itt tíz percre szörföt bérelni?

Interjú a Cseh-tengertől a a Plattensee-ig című kutatás alapján
(A szerzőt a kutatás terepmunkája során a Balaton Alapítvány
és a Petőfi Csarnok támogatta.)

1991 júniusában szezoneleji állapotokat fotóztam a Holiday kempingben. Két-három mindenre elszánt német vendégen kívül a kölcsönzős tanyázott a kempingben. Fél óra elteltével egyetértettünk abban, hogy életéről a magnó két oldalán ülve kell tovább beszélgetnünk.

– Mindig Ajkán éltél?

– Nem. 24 éves koromban jöttünk, már építették az új gyárat a Timföld-gyárban. '70-ig Keszthelyen laktam, bár a vége felé csak alkalmanként fordultam elő a szüleimnél.

– Mennyi idők voltak, amikor születélt?

– Anyám húszban született, én negyvenhatban, tehát huszonhat évesnek kellett lennie. Éppen nem dolgozott, az ötvenes évek elején lett egy kis turisztaszálló takarítója, mindenestül gondnoka. Ott laktunk az udvarban. Apám nyolc évvel volt öregebb, és gépkezelő volt a Keszthelyi Áramszolgáltatónál. Amikor országos hálózat lett az áramellátás, ott maradt lakatosnak.

– Hogyan kerültek össze?

– Apám keszthelyi gyerek volt, legalább tízen lehettek testvérek. Kertész lett, mielőtt huszárként bevonult. Az anyu meg Zalakarosról való, a papája volt az ottani bognármester. Cselédnek jött Keszthelyre egy gazdag zsidó családhoz, ahol megismerkedtek. Negyvenben házasodtak, rá egy évre jött a nővérem. Ő ma is Somogyban él, ahová annak idején férjhez ment.

Vele vagy tíz évvel a sógorom halála után találkoztunk, most a tavasszal. Rossz érzés volt, mert amikor magára maradt a két gyerekkel, segíthettem volna, de nem voltam képes megkeresni. Most meg, a bajomban volt képem kinyomozni. Nem is szívesen mondom, vagy talán később...

En már háború utáni gyerek lettem. A későbbi keszthelyi turisztaszálló udvaráról több lakás nyílt, mi egy szoba-konyha-spájos lakást béreltünk. A családukból senkinek nem jutott eszébe, hogy szerezzen valamit, pedig akkor könnyen lehetett kis ingatlanokhoz jutni.

De nálunk a technika is befejeződött a faszenes vasalóval. A berendezés

is egyszerű volt. Ágyak, közönséges asztal, egy kis ernyős lámpa lógott egy dróton a plafon közepéről. Iskolába jártam, amikor apám vett egy néprádiót, olyan „kapcsolom, szól a Kossuth, a Petőfi”t. Másban sem volt ceremónia, az étel meg nagyon kimért volt, pedig a világot megettem volna. Ráadásul a kaja nálam nem létfennmaradás, hanem élvezet. Ma is az. Mindig kértem a husikát, de nincs, talán holnap... A szelet lekvároskenyér már luxus volt.

Eltartott két évig is, mire új gatyát vagy ruhát kaptam, mert majd felnővök alapon olyan nagyot vettek. A vasárnap ünnep volt, fel kellett öltözni a templomhoz. Aznap mindig húsételt főztek.

– *Igyekeztek belőled istenhívőt nevelni?*

– Nagyon. Ministrálni is beírtak. Szöktek volna, de Isten szeme... mi van, ha megmondja apámnak? Keményen fogtak, anyám nagyon verekedős volt. Volt lázadásom. Úgy tettem, mintha bedobnám a perselypénzt, de csak odaraktam a kezem. Vettem cukrot, a lelkiismeretemmel meg elrendeztem valahogy. Később előálltam, hadd menjek a későbbi misére. Épp hogy benéztem, vagy be se mentem. Gyanús lett, faggattak, mit mondott a pap, hát be kellett menni. Már azt is hatalmas trükknek láttam, amikor már nem vívódtam, menjek, ne menjek.

– *Másban is szigorúak voltak?*

– Ez kissé kiesett, pedig többször gondoltam erre a gyerekeim nevelése kapcsán. Azt hiszem, hogy a költözködésünk előtt se korlátoztak, mehettem a haverokkal rohángászni. Birkóztunk, pecáztunk. Úgy képzeld, hogy belógattunk valamit a Balatonba. Épeszű hal nem hagyta magát kifogni vele.

– *Volt nagy gyerektársaságod?*

– Mindig kevés kapcsolatot tartottam, inkább csak kettőt-hármat, de őszintét. Velük sátoroztunk, katonásdiztunk. Az udvaron berendeztek egy MÉH-telepet, behordtak háborús hulladékot, rossz rádiókat, fegyvertöredékeket. Bemáskáltunk, lopkodtunk a rozszant holmiból, és megosztottunk a haverokkal, ami a barátság mélységét jelezte.

Volt egy disznóságunk. Az udvarban lakott egy kőfaragó. Máshol dolgozott, de voltak otthon szerszámai. Vaskos vésők hegyes, lapos, meg ívelt profillal. Elcsentünk egyet, és eldugtuk egy fa alá. Előszedtük és nézegettük. Anyám rájött, kaptam annyi pofont, hogy több disznóságért is elég lett volna. Aztán ez az iskolával, majd a költözéssel megváltozott.

– *Lett kedvenc tantárgyad vagy tanítód?*

– Mindig jó tanáraink voltak. Már amiatt is, hogy Keszthelynek komoly városi értelmisége volt, és a feleségek is többnyire tanítónők, óvónők lettek. A későbbi megyei főügyész feleségére emlékszem, de az iskola első része eléggé kiesett az emlékeimből. Az biztos, hogy ákombákomoztam, és ütöttek-verték miatta. Az iskolában nem, de otthon... Ez a tanítónéni pedig beszólt az ablakon, ha meglátta az utcáról, ahogy írok. Öcsi, már megint bal kézzel? Akkor gyorsan áttettem a tollat.

Később lettek kitüntetett tantárgyaim. Az erő alapvető volt. Kezdetben a katona. Biztosan azért, mert nyíltan dicsőítették a férfias erőt, az egyenes embert. Emiatt a testnevelés érdekelt. Nagy darab, az átlagnál erősebb voltam, de nem veszekedős. Inkább kicsit mulya meg ügyetlen a verekedésben.

– *Mikor költöztetek el?*

– Az évét nem tudom, de mihelyt a turistaszálló átment az egykori szanatóriumba. Olyan száz személyes lehetett, szóval négyszerese a réginek. Többemeletes gyerekszanatórium volt korábban. Óriási változás volt, nemcsak a két szoba miatt. A közös budi után saját fürdőszoba. Jó, nálunk nem működött a melegvíz, de a szállóban több mosdó-fürdő volt, és bármikor fürödhettem. Vittük az ágyat, a szalmazsákot, a konyhabútort. A sparhelt is átjött. A Rákosi bukását már itt hallgattam a rádióban.

Kicsit jobban ment a szüleimnek, és a forradalom után kezdtek bútort vásárolni. Ágyat, hármasszékényt, asztalt. Hoppá! Az ágyat korábban vették. Rugós, párnázott bútor volt, sezlonyoknak hívták. Azon aludtam a kis szobában, másra a szoba nem is volt jó, olyan szűk volt.

Az utca tele volt hasonló korú gyerekekkel. Jártunk együtt vagy húszan, de nem lett belőle csapat. Barátom egy volt. Három házzal odébb lakott, és sokat szenvedett, mert vöröshajú volt a Jóska. Hozzám nagyon ragaszkodott. Érdekből egy vízparti családnál nevelt, menhelyi gyerekek is barátoktunk. Koravén volt, nem tudott beilleszkedni, még focizni sem. Arra kellett, hogy bemehessünk hozzájuk csónakázni.

– *Te magabiztosabb voltál?*

– Annyira nem, hogy védelmet jelentsek nekik. Eléggé lebecsülöm a képességeimet, sosem volt nagy önbizalmam. Nem álszerénységből, hanem a biztonság miatt. Amikor tudtam egy ötvenet, akkor százharmincra rakattam a lécet. Azt rossz formában is megugrottam. Mindig sikerorientált voltam. Most is ezt a szót használom, pedig a kudarctól félttem rettenetesen.

Valószínűleg ki akartam törni otthonról. Apám munkásember volt szepőlőtlen múlttal, ideális jelölt a funkciókra. Semmit se vállalt, sőt, idehaza nagy rendszergyűlölő volt. Most büszkén mondhatná, de megöregedett szegényke, és nem megy vele semmire. Mindig kapott okleveleket és pénzt is hozzá. Azt főleg megitta. Egy-két haverjával mászkált össze-vissza. Lett otthon 30–40 oklevél, pénz meg nem sok. Nem éltek jól anyámmal, az útjuk kényszerpálya lett. Ez nyomta a nővérem életét és az enyémet is. Csak én mindenáron túl akartam lépni ezen. Kötődöm hozzájuk, holott tartósan nem tudtam velük élni. Látogatjuk őket, támogatom, ha kell, de úgy élni nem akarok.

– *Ebben a túllépésre törekvő vágyakozásban voltak „mi leszek, ha nagy leszek” fantáziáid?*

– Szépen hangzott, engem is megfertőzött, hogy sok műszaki kell. A rádióból vagy az iskolából jöhetett, mert újság nemigen járt nekünk. Volt Szabad Európa a néprádióban, de ezt ott nem hallhattam. Az öregem a kocsmában üzte a politikát, én meg fogalmazást írtam az országépítő értelmiségéről.

– *Fantázián kívül tettél is valamit ennek érdekében?*

– Otthon senkit sem érdekelt, milyen a bizonyítványom, tanulok-e vagy sem. Annyira jóeszmű voltam, hogy megéltem az órán hallottakból. Inkább kaparósan, kínlódva bifláztam, de nem szerettem tanulni. Így került előtérbe a fizikumom, sportolóként lettem ismert az iskolában. A mérhető dolgokat szerettem, de az egyéni sportokban. Súlyt löktem, ötp próbáztam, marha messzire dobtam a kislabdát. De a váltogatás miatt semmiből nem futottam

ki az igazi formámat. A tanulásból pedig a sportra hivatkozó sumákolást választottam, le is rontottam olyan közepesre.

– *Hogyan döntöttél az általános végére?*

– Mezőgazdasági technikum. Sírtam, még verekedtem is, hogy nem! Közben az iskolában adtak jelentkezési lapot, menjek műszaki kereskedő tanulósnak. Kitöltöttem, elmentem felvételezni, kapásból felvettek. Így kerültem Tapolcára. Végigcsináltam a három évet.

Bejött a foci is. Már 15–16 évesen a felnőttekkel voltam csapatban. Ők már úgy kezeltek, mint a katonaviselt fiúkat, a szokásaink is egyformák voltak. Söröztünk, együtt hajkurásztuk a lányokat. Lekötött a sok csavargás, otthon nemigen láttak. Felnőtt viselkedést vettem fel. Tehettem, mert azóta sem nőtem, már ugyanekkora darab voltam, csak nem ilyen pufók. A csapat pénze közös volt az utolsó gatyáig.

Ahogy a nőket hajkurásztuk, akadt egy öreglány. Egykori hivatásos – szemre ötvenes lehetett –, aki húsz forintért ment el a férfiakkal. Egy konyakozás után a srácok befizettek. Belémitatták a bátorságot. Tudtam, miről van szó, az öreglány is állandóan duruzsolt. Tetszett is, szégyenkeztem is. Képzeld, olyan jó, ha tizenhat évesen bekísértek az öreg házak közé. Ott estem meg, semmi kellemes nem volt. Legfeljebb újabb fehér folt tűnt el a térképemről.

Aztán apámék beerőltettek egy mezőgazdasági gépészeti technikumba. Csendesen mondom, nagy hibát követtek el. Harmadiktól át is mentem levelezőre a sok jövés-menés miatt. Keszthelyen a szakmámban dolgoztam, heti három-négy edzés, hétvégeken meccs. Nyaranta kaszálás a lányoknál.

És megismerkedtem Veronikával, a feleségemmel. Keszthelyre járt technikumba, a közelünkben laktak. Előtte volt komoly partnerem, azelőtt menyasszonynak mondták. Szigetszentmártoni volt, rohadtul megismertem a környéket. Szimpatikus volt az új lány, és helybeliként kényelmesebb is. Mászkálnivalóm akadt a saját ügyemben is.

Jelentkeztem volna a Műegyetemre, de a vállalatomnál mondták, hogy kereskedőnek nincs erre szüksége, sőt, szóba sem jöhet. Ekkor találkoztam egy régi sportoló sráccal. Meséltem neki, erre lecsapott. Gyere hozzánk Ajkára! Sportolhatsz, a lakás is elintézhető. Hát összeházasodtunk, elővettem a technikus okleveletem és odamentem.

– *Mikor volt ez?*

– Hetvenben. Előző évben született Attila, egy ideje már a feleségem szüleinél laktunk, jókor jött a lehetőség. Lakatosnak vettek fel, fél év múlva már TMK csoportvezető voltam, öreg rókák feje felett. Láttam, itt szó sem lesz sportállásról, hiszen éjjel-nappal bejártam, lestem az idősebbek mozgólatait, tanultam a gyárat, a fogásokat. Fociztam éppen, de az edzésekről már függetlenítettem magam. Meggyőztek, hogy nagyobb jövőm lehet, ha valóban dolgozok, mint sportvonalon. Ráálltam, és kölcsönadtak egy gyárszerelő vállalatnak, akik csúszásban voltak a szereléssel, a '70–71 táján induló új gyárunkon.

– *Milyen munkád lett?*

– Kalcinálós voltam, ami a vizes alumíniumoxid kristályvizének az elvesztését jelenti. Abban a részlegben voltam TMK művezető, óriási felelős-

séggel. Egy 1200 tonnás gép forgott, ha leáll, milliárdos kár is lehet a hőterheléstől. Szó szerint értsd, ki lehet dobni. Felfokozott hangulattal járt, hiszen úgy lettem egyszemélyi vezető, hogy én voltam az amatőr. Emiatt kapott el a tehetetlen düh, ha valami nem ment.

Képzeld, egy mukiról leszakítottam a vattakabátot. Számonkértem egy mulasztását, és erre visszabeszélt. Megrántottam a kabátot és a kezemben maradt. Ma akarattal sem menne, de akkor igen erős voltam. Az indulat miatt attól sem riadtam volna vissza, ha szájon kell vágnom. Később megtörtént. Vita ide, vita oda, elsült a kezem, és puff, szájbavágtam egy kiszolgált őrmestert. Rögtön megbántam, de már megtörtént. Panaszkodott, és érdekes, az egész társaság mellém állt. Egy se látta.

Az volt a módszerem, hogy én döntök. A tervezéskor kérdeztem, hogyan gondoljátok. Nem szokott vélemény lenni. Utána már ragaszkodtam a döntéseimhez, mert a kivételek káoszt okoznak. Híre lett a csapatomnak. A főnökömet csak az érdekelte, amit elvégeztünk. Ha valakinek elfogyott a szabadsága, de kellett neki az idő, akkor gyere a jövő héten. És írtam a nyolc óráit. A munka igazolta, nem az ellenőrzés.

– *Hogyan kerestél ezzel?*

– Az órabérem szerint úgy háromezer felett, de gyorsan jöttek a lehetőségek. Szólt a főnök, nézd Lajos, ez a meló megér nekem öt ezrest. A csapatom már futott. Kitalálták, hogy KISZ vállalat címen lehet pénzt adni a népnek. Részben szétosztják, részben a KISZ használja. A srácoknak nem volt a családjukkal két szabad hetük sem, de öt-hat ember tízezreket keresett két-három hét alatt. Részben a sportkapcsolatok révén csíptem el a jobb melókat. Arra törekedtem, hogy ne kelljen megszakadni, inkább ésszel lehessen elvégezni. Főleg a kis különvállalásokat.

Néha több csapatnak adtak belőle, és szerte a gyárban ugyanazt a készüléket csinálták. Társaságunként beígérték százezer forintot. Egyet befejeztünk, és másnap reggelre szétszerelték, alkatrészeket vittek el belőle. Többen is lehettek, de csakis olyan csapat, akiknek ugyanígy kiadták különpénzért. Körbeszaladtunk, és láttuk, még négy-öt helyen csinálják ugyanazt a készüléket. Szabvány alkatrészekből, hogy is állíthatnám: ez a csőperem tőlünk került ki. Valaki megnézte, mikor megyünk el ücsörögni vagy kajálni, és azalatt kiszerelte. Hát berendeltem a srácokat, és szépen szétszedtük a Bándiék munkáját, akik előbbre tartottak. Összedobtuk a magunkét, másnap leadtuk. Indult a lavina, de már kereshették. Egymástól lopkodott mindenki.

Vagy azzal vertünk rá mindenkire, hogy negyven méter magasban, nem több tízezer forintos állványt építve szereltünk, csak felmáztunk egy kötélén. Szájban vittük fel a villáskulcsot, nyertünk vele két hetet és rendkívül sok pénzt.

– *Akkor már ebben a lakásban éltetek?*

– Nem. Öt-hat hónap után egy kis szolgálati lakást adtak. Modern építésű, fürdőszobás, amiben vagy fél évig laktunk. Utána kaptunk lehetőséget nagyobb lakás vásárlására. Vadonatúj, amilyenek az itteni árkádos házak. Másfél szobás, szövetkezet, ötvenezer beugróval. Abból vagy hússzezer a szolgálati lakás lelépési pénze volt. A végára kétszázezer, de a részleteket már észre se vettük.

Persze ez úgy ment, hogy volt további keresetem. Pontosabban, eljártam többszintes típusházak csigalépcsőit csinálni. Minden hivalkodás nélkülire terveztem, mert az egyszerű esztétika iránt van érzékem. Láthatod, a lakásban sem tűröm a felesleges dolgokat. Felkapott lett a kinti új telepen. Készült vagy ötven. Rohadtul kerestünk vele, mondanom sem kell, hogy kézen-közön került anyagból.

– *Hogyan tudatod hozzájutni?*

– Ekkora gyárnál nem probléma. Napi többszáz teherautó és vonat jár ki-be. Legalább három negyedük idegen vállalaté, de a telephelyeik gyáron belüliek. Mindig akadt haver, aki egy-egy üveg sörért vagy valami melóért feltette a kocsiára az anyagot. Észre sem vették, hogy ez a húsz szál vas már nem az övéké.

– *A feleséged mivel foglalkozott akkor?*

– Először nem kapott állást, majd a Tüzeznál ilyen írkász-firkász lett. Egy-két hónap után visszajött szülésről az elődje, és kidobták. Akkor a Vízműnél talált hasonló helyet. Már véglegesítették volna, amikor terhes lett az ikrekkel. Bejelentette, és máris nem volt rá szükség. Lótás-futással sikerült írni helyet találni a Vasipari Szolgáltatónál. Egy nagy lump volt a főnöke, de becsületes ember. Jól érezte magát, mindent csinált azon a kis helyen a bérszámfejtéstől a munkaügyi feladatokig. Örökös állásnak tűnt, keresett is vele annyit, mint az én bérem töredéke. Nem volt jelentős. Két évig egyáltalán nem dolgozott, a gyerekekkel volt.

Ezt is kibírtuk. Üzemvezető helyettes lettem, de átrakattam magam fizikai állományba. Műszakiként hatezeret kaptam, ha bementem, ha nem. De többet semmiképp. Állandóan járt a szárn a pénzért, hát fizikaiként annyit túlóráztam, amennyit akartam, két-háromszorosát is elértem a fix hatezernek. Ráadásul így kaphattam munkáslakás-építési kölcsönt, mert kedvet kaptam az építéshez a lépcsőgyártás során.

Megszerveztem egy csapatot, mentem a tanácsra a telket intézni, kijártam a vállalatnál a munkáskölcsön akciót. De mindenki rámhagyta az ügyintézt, és ez a sokadik másodállásom lett volna. Tanítottam a vegyipari szakmunkásképzőben, jártam főiskolára a kohászatra. Csinálja más a szervezt. Nem csinálták, meg is szűnt a csapat.

Innen kezdve a gyári vezetés segített nagyobb lakásba. Sugalmazták a tanácsi döntést, ezt vevőkijelölési jognak hívták – helyel-közzel a gyár zsebében volt a város, így lett ez a háromszobás lakás. Ennyi segítségért bizonyítani is kellett, ráadásul többen pályáztak volna az állásomra. Hát rendet raktam, megszüntettem az ücsörgést. Azzal diktáltam a tempót, ahogyan én dolgoztam. És akkor egyszer látok egy kis kuki embert vidáman üldögelni a sarokban. Jó, vannak karbantartók, idegen céghez is tartozhat.

– Kérdem, tessék mondani, mit csinál maga itt? – Én vagyok a Benedek. – Jó, de mester, maga itt dolgozik? – Mondom, én vagyok a Benedek.

Hát képzeld, megnéztem a listákat, hozzánk tartozik. Kiderült, ő szervezte a helyi főnökség vendégeinek a fogadását. Somlón volt pincéje Benedek úrnak, és ha szóltak, hogy holnap hat fő, akkor megfőzte a birkagulyást, megcsinálta a pincézést. És havi kétszázhusz órája volt elszámolva nálunk

ennek a Benedeknek. Na, ettől kezdve dolgozott. Tiszta sor, itt a munkakönyve, itt kap fizetést, itt dolgozzon.

– *Lenyelték az ilyen húzásaidat a gyári vezetők?*

– Le kellett nyelniük, bár mindig akadt valaki, aki fúrással próbálkozott. Két kulcsembereimnek levontam két órát, mert hat helyett nyolcra sétáltak be. Kérem, betegek vagytok? Egyikük szerint késett a busz, a másik melleszélt. Jó, két órátok ugrott, legközelebb aznapra be se jöjjetek. Egy hét múlva hivatnak a vállalati pártbizottságra. Mondja a párttitkár – egy rendes srác –, hogy baj van veled, ketten panaszkodtak, mert levontál két órát, amikor taggyűlésre jöttek. Ráadásul késve jöhettek el, nem vehettek részt az elején.

Na, akkor kipakoltam, mert természetesen elhallgatták az igazi történetet. Szerencsére a nagyfőnököm mindig mellém állt, mert sokban hasonlónak tartott. Ugyanolyan akaratos és ugyanolyan munkabuzi volt, mint én. A pártvonalon indított fúrássokat – ezeket '80–81 táján komolyan vették – ő segített kivédeni. Utána jött a géemká korszak. Az már nyíltan vállalkozás volt, bár vállalati színekbe csomagolták. Ezt a szelet megkaptam rendesen.

– *Már kohászat volt, vagy a gépész ismereteidre épült?*

– Totálisan kohászat. Kokilla és kisnyomású présöntés. Üzemvezetőként arra kellett vigyáznom: ne érjen olyan vád, hogy a legjobb melót beviszem a géemkába. Ezért a legnehezebb, bonyolult fazonú, vékonyfalú öntvényeket vállaltam. A kételkedők mondták is, hogy ezzel nem lehet keresni. Valóban kockázatos volt, amilyen húzásokba belementem.

Az iraki–iráni háborúban az irakiak az NDK IFA teherautóit vették. Rengeteget kilőttek, állandóan új szállítmány kellett. Az olajsűrű öntvényeket mi gyártottuk valutáért. Tíz-húsz dollár volt az ára, folyamatosan öntöttük, százsámra, holott előttünk senki nem merte vállalni. Fantasztikusan jól jártunk. Halkan mondom, de a hatezremhez kerestem további harmincat nettóban. Lehetett volna több is, de a csábítás ellenére ennyire taksáltam magam.

– *Ez nem irritálta a környezetet?*

– Rákérdeztél a rákfenejére. De ez csak később jött be. Hatan kezdtünk, abból négy lakatos, akiket ott tanítottunk önteni. Mihelyt keresni kezdtünk, előkerült kétszáz érdeklődő. A harmincas maximált létszám akadályozta, hogy nagyra nőhessenek ezek a félcégek. Hogyan válasszak, ha nem akarok „te jöhetsz, te nem” alapon, ami nem ment volna? Kitaláltam egy csibészséget, ami bevált.

Mondtam, uraim, eljöttök két napra egy fillér nélkül dolgozni, megnézzük, ki mire képes, mert enyém a rizikó. A géemkám hosszú ideig mást sem csinált, csak kiszolgáltta ezeket. A legtöbb jelentkező jó szakember volt. Rengeteg pénz bejött abból, hogy ingyen dolgoztak nekünk. Nemcsak a termelést felügyeltem, a pénzügyekért is én feleltem. Üzleti húzásnak fogtam fel a dolgot, és nehogy baj legyen abból, amit megkeresek, iszonyú összegeket ajánlottam fel iskoláknak. Az itteni szomszéd iskolának például ötvenezer forintot.

Végül a legjobbakat vettem fel, és mind jól jártak. Én is velük. Ennyi emberrel már nehezebb volt gazdálkodni, és nehezebb volt ennyi munkát jól

előkészíteni. A harmincezrem már úgy jött ki, hogy negyvenből egy tizest letettem a jó feltételekért.

– *Mit kellett megvenned rajta?*

– Ami a legjobban hiányzott. Mi kell az öntéshez? Egy kokilla, a működéshez szükséges körülmények, egy szakember és fém. Általában csak a fém hiányzott. Ha volt, nem olyan minőségű ötvözet volt, amilyen kellett. Ha egy alkotóelemből egytized százalék kell a jó öntéshez, és 0,12 százalék van benne, akkor az olvadékkal csak kínlódni lehet, de önteni nem. Ha nem tudom megfizetni azt, aki a kohóból az olvadékot szállította, máris bajba kerülhetünk.

Egy rossz adag után átmentem a kohóba, lemeóztam a következőt, és máris önthető lett. Félrementem, megint rossz lett a következő adag. Mentem a csávóhoz, aki átadta nekünk a fémet. – Öreg, nekünk jó anyag kell. A múltkor jó volt, most miért nem tudod megcsinálni? Nyilván nem akarod. Mi kell, hogy akard? – Ti nagyon jól kerestek, nekem meg napi százasért legalább annyit kell dolgoznom, mint nektek (még jó, hogy csak a felét tudta) a napi ezerért. – Kapsz egy tizest egy kád fémért. – Kevés, huszat adj. – Jó, legyen tizenöt, de akkor olyan fémet adj, amilyent leírtam. Rádásul most megmondod, hogy a másik szakon ki az a haverod, aki ért hozzá, nekem azon a műszakon is van melóm.

Ettől kezdve, ha elmentem, ha szabadságon voltam, a bentlévő embereim tudták, kihez forduljanak. Csak azt nem tudták, milyen pénzt adunk, mert a pénzügyeket én intéztem. Harmincas létszámnál már nincs demokrácia. Ha lenne, megbuknánk. A kérdés csak annyi volt, hogy a tíz százalékot előre kivegyem a borítékból, vagy visszaadjátok minden pénzosztásnál. Vegyem ki, kezeljem. Jó, megbízta egy manust, hordja ő a szállítók, lakatosok pénzét. Volt, hogy több hiányzott, mint amit le kellett tenni. Valaki zsebre játszott. Utánamentem, elmagyaráztam, hogy ezzel a bőrömrre játszik, mert nekem a jatt-pénzekkel is el kell számolnom. Most üssem agyon? Ezt senki nem szerette, mert az ilyet addig szorítottam, amíg nem kapott levegőt. Ma is ilyen vagyok, veszítsen, akivel összeütközésem van.

Nagy sértődéseket provokálok. És nemcsak a környezetünkben, hanem a géemkában is akadt, akinek nem tetszett. Egyik reggel hivatnak a főmérnökhöz. Add le a kulcsaidat, népi ellenőrzés. Kivizsgálás névtelen feljelentés alapján, mindent zárolnak. Nem mondták, mit vizsgálnak, nagyjából lopok, csalok. Apránként kiderült, hogy a vállalatnak eladott öntvények számlájára utólag két nullát írtam volna. Megvesztegetett átvevőről is szó volt, akit ráadásul be is csaptam, ugyanazt a munkát kétszer vittem átvételre.

A géemká (négy-öt kivétellel) feltétlen híveimből állt. Ismerték az érdekközösségünket. A többiek egyetlen dokumentumhoz nem juthattak. Ami disznóság volt, azt tudtuk valamennyien. Legfeljebb adócsalásról lehetett szó, de ezek szerintem a működőképességhez szükséges huncutságok voltak. A vizsgálatnak nem lehetett olyan eredménye, mint amit a feljelentő állított. Olyan durva hibát, hogy lopjak, nem engedtem meg magamnak. Finomabb nüanszokkal kellett játszani, de ezt a feljelentő már nem értette.

Végül egyetlen vádja sem igazolódott be, de ezt csak hónapokkal később tudtam meg. Amikor mondták, hogy ma ismertetik, mire jutottak, mindenki

arra készült, hogy elvisznek, lecsuknak. Kérdezték, Lajos, mi a szándékom? – Az első A/4-es papírra leírom, hogy többé nem foglalkozom a géemkával. Mindenki csinálja meg a magáét. Már csakis egyéni vállalkozással fogok törődni, senkiért sem viszem vásárra a bőrömet.

Megmutatták a harminc oldalas jegyzőkönyvet, de nem adott támpontokat a feljelentő azonosításához. Jóval később – igaz, csak valószínűsítve – jöttünk rá. Gyenge volt melósnak, csúnya, rossz munka miatt egyszerű volt kirúgni. Inkább hirtelen haragú vagyok, mint bosszúálló, de ezért szó szerint ki lett rúgva. A géemkát pedig átadtam egy fiatalembernek. Neki ez lehetőség volt a pénzkeresésre. Két évig léteztek még '85 után, de lassan hobypénzzé alakult, amit keresni lehetett vele. Az új adózási rendszer végképp megfogta a géemká formát.

– *Milyen egyéni vállalkozásra volt lehetőség?*

– Lett volna iparendeléyre, amivel kalapálok, vagy szegecslek, vagy alkalmazok valakit ugyanerre. A családom itt ül a lakásban, és én tőlük távol keresem a pénzt. Vagy olyan vállalkozásba fogunk, amit együtt csinálhatunk. Például jósdat nyitunk, és hülyeségeket mondunk a kuncaftjainknak a pénzükért. A másik ötlet a családi nyaralásokból származott. Attila 3–4 éves volt, amikor komolyabb autóra futotta. Nullkilométeres, ezerhármas Ladánk lett, és elmáskáltunk Csehszlovákiába, még az NDK-ba is. De jöttek az ikrek, és ez behatárolta a mozgásunkat. Maradt a Balaton, az egy óra alatt elérhető, 30–40 kilométeres távolságok, hiszen Vera és Zoli bármikor előidézhette, hogy azonnal haza kell menni. Erre csak a tó partjáról volt lehetőség. Ha megálltunk, akkor két bili, gyerekágy, képzelheted. Körülkempingeztük az északi partot, de voltunk a neked kedves Szántódon is.

Szerettem szörfözni. Eleinte kölcsönöztem, aztán a cégnél összehoztunk egy szörfgyártó brigádot. Loptunk hozzá egy kis anyagot, meg a kapcsolatok, és egész jó szörföket csináltunk. Nekem kettő is lett, egy saját gyártmányú, és egy vásárolt Alfa, ami akkor a legkorszerűbb volt. Azzal száguldoztam. Hát mi lenne, ha egyszer én adnám kölcsön? Hozhatná a pénzt.

Körbenéztem a parton. Borzasztó nehéz helyet szerezni a tónál, hát még jól. Igazán tudtam, hol, hány kölcsönző dolgozik, milyen színű vízibiciklije van az egyiknek és a másiknak. Kapásból lett volna helyem, harmadik emberként mehettem volna strandra. Akár Keszthelyre, akár másfelé. De ott hogyan sátorozzak? Csak kerítésen belül éreztem biztonságosnak a cuccaim sorsát, tehát kizárólag kemping jöhetett szóba.

A tőkeszegénységem miatt nem akartam mások mellé kerülni, hát még mögé. Ugye, mi jól éltünk, sose kellett a kajapénzt számolni. Ha számítógép volt az újdonság, megvettem a ZX-et, ismerjék meg a gyerkeim. Ami könyvet itt látsz, az csak része a könyvtárunknak. Amikor bejött a video, megvettük a családnak. Így aztán saját tőke nélkül, kölcsönből lehetett az indulást tervezni, nem mehettem egy jól felszerelt mellé.

Először egy nádas részen kínáltak placcot. Ott még a víz is csak csónakban lehet kijutni. Ki kölcsönöz ilyen helyen? Kicsit tovább néztem, ott a csopaki strand. De addigra már csomó helyen megfordultam aznap, leültem a strand mellett egy padra pihenni.

– *Ez az agrárközponti nyaralónál lévő szakasz?*

– Pontosan a félszigetük mellett. Ahogy ott gondolkodtam, egyszer csak bevillant. Te hülyegyerek! Ennél jobb kölcsönzője nem is lehet a világnak, mint ahol ülsz. Be a kocsiba, irány a tanácselnök. Alig akarta kinyögni, hogy ő az. Rájöttem, hogy bújkál, mert családon belül elígerte a helyet. Elfecsegte a kempingben a kölcsönzős, aki félt a konkurenciától. Az elnöknek meg blöfföltem, hogy az iparosoknál nincs bejegyezve oda semmiféle kölcsönző, de ígérvény sincs. Csak hebegett a koncepcióról, meg hát a terveiket még ki kell dolgozni. Szóval elküldött.

Újra visszamentem. Tudja, miért jöttem? Nem is sejtette. Na, megmondom. Azt hiszem, többet tudok adni, mint a kolléga. Életemben először léptem fel ilyen arcátlanul, meglepődtem, amikor elfogadta a nyereségem harmadáról szóló ajánlatomat. De nem kételkedtem benne, olyan szavahihetően adta elő, hogy a strandon egy kihasználatlan öltözőrészt is kapok, ahová pakolni is tudok. Ez ősszel volt, karácsonykor már csináltuk a vízibiciklit, amikor újra felkerestem. Ismeretlenül fogadott, nem emlékezett semmire. Magamon kívül voltam, később hallottam, hogy már kiadták azt a helyet.

Ekkor jött az ötlet, hogy Akaliban senki nincs a Holiday Kempingben. Ismertük a terepet, szoktunk ott táborozni. Elég jó a partja, viszonylag jó a közönsége. Ekkor fordultam az anyám gondnoksága idején még kezdő, ismerős lányokhoz. Sikerült megegyezni, bár azzal a kikötéssel, hogy nem építhetek állandó tárolót, lakhelyet.

Így már május közepén állíthatom a sátram a hidegben. Ha később megyek, nincs hova pakolni, az előkészítést úgyis ott kell csinálnom. Komfortosítottam a sátrat, a hűtőgép, a tévé megszokott dolog benne. Szép csendben beraktam a fűtőtestet is. Minder lakókocsi fűthet orrán-száján, én meg a tiltás miatt fagyoskodjam? Hát nem! Építeni nem engednek, lakókocsira nincs pénzem, azért még nem fázhatok. Az áramra '87-ben kb. harminc forintot számoltak naponta, tavaly már száz volt. Idén nem mondtak még árat, de gondolom, lesz vagy kétszáz az áremelést bekalkulálva. Bekerültem az itteni körbe, haverom a boltos, a lángossütő. A cuccaim javát hozzájuk behordhatom télire. Az apróságokat meg a javítani valót – ilyen minden nyár után akad – egy teherkocsi fordulóval és a csomagtartómmal hazahozom Ajkára.

– *Mivel indultál az első nyáron?*

– Volt a két szörföm, és építettem hat vízibiciklit. Vettem három csónakot, úgy darabját tizenötezer körül. A százezer vállalkozói hitelből futotta még kempingszékre, horgászcuccokra, pilleágyakra. Vagy húsz szék, 30–40 dupla gumimatrac. Többre nem is futotta volna, hiszen nulláról indultam. Csak apránként alakult, hogy teljes strandkínálatot akarjak tartani. Az ötleteket részben a kuncsaftok adták.

Volt egy biciklim, hogy elugorhassak, ha pisilni kell, vagy a boltból akarok valamit. Jött a német, azt hitte, ez is kölcsönözhető, persze kiadtam. Később már mindent, amit kerestek. Volt, hogy a fekhelyemet is, lehetőleg márkáért. Lassan gyarapodni kezdtem. Milyen a sváb? Eljött egy-két hétre, elfogyott a pénze, kínálta a szörfjét. Tízezerért. Megvettem ötért. Korgott a gyomra, otthagya annyiért. A második biciklit pár üveg sörért hagyta itt egy srác az NDK-ból. Egy vitorla tizenötezer volt, hajlamos voltam megvenni

ötszázért. Keményen alkudtam, de így lehetett fejleszteni. Szépen begyűlt vagy tíz-tizenöt biciklim, öt-hat szörföm.

– *A vízibiciklit hogyan építetted?*

– Hat készült szép csendben. Szóltam az ipariskola tanműhelyvezetőjének – ez is régi sportkapcsolat –, hogy lehet-e legalizálni egy ilyen munkát. – Persze, csak kérj tőlem engedélyt, ha megvan az anyagod. Megadom, attól kezdve dolgozhatsz itt, és az más lap, hogy segítek neked. Gyönyörű, precíz munkát végeztünk. Valódi nyomáspróbát csináltunk a fém úszóhengereknek. Töredékáron jött ki, mert ötven-hatvanezer a maszek készítőnél, nekünk meg tizenötezerbe volt darabja. Beleértve a kis vacsorát, meg a koccintást, amikor az elsőt befejeztük. Mert hajóavatás volt az is.

– *Ellenőrizte bárki a saját építésű cuccaidat biztonság szempontjából?*

– Csak nyilatkoznom kellett az iparendély kiváltásakor, hogy az eszközeim megfelelnek a szabványnak, és felelősséget vállaltok értük. Kértem, mik a szabványok? Nem tudják megmondani, szedjem össze. Előkerítettem a balatoni víziközeledés szabályairól szóló gyűjteményt, amit húsz éve állítottak össze, az akkori körülményeket figyelembevéve. Akkor nem hogy a Balatonon, de talán az egész országban nem volt szörf.

Arra valahogyan kitalálták, ha a csónaknál az úszótestnek nem szabad elsüllyednie, ne süllyedjen a szörfnél sem. Ha a törzse kettétörne, akkor kamrás rendszerű, vagy habosított műanyag legyen. Egész Magyarországon nincs akkora gép, amivel ilyen törzset lehetne önteni.

Futkostam fűhöz-fához, hogy a hajógyárból vett csónakjaim hány személyesek. Jó barátom a fürediek volt igazgatója, de csak azt írták, hogy nem tudják közvetlenül megmondani a személy-számot. Számításokkal kell kalkulálni a vízvonalától való szabad magasságát, de ez inkább szubjektív. Kértem támpontot a vízügyi hatóságoktól, mert én nem tudom kiszámolni. Eljöttek, mint minden tavasszal. Megjelenik egy vízirendőr a letelepülés idején. Felosztották a tavat, jön a körzetes, nézi rendben vannak-e a dolgaim, hány személyesek a csónakok. Ezek jó dolgok. Hát elsőre rátámadtam, tessék mondani, hány személyes ez a csónak igazából? Vakarózott, meg a vízvonalat emlegette. Majd visszakerdezett, hány ülés van benne. Mondom, három. Rá- vágta, hogy akkor három személyes. Tovább faggattam, mert mi van három százkilós pacáknál, ha erősen hullámszik a víz? Mondta, igazam van, legfeljebb két személyes. Idén mertem először kiírni, hogy három személyesek.

Általános szabály, hogy vízieszközt annak adhatok ki, akinél meggyőződttem: ismeri a helyi viszonyokat, a viharjelzést és azt az eszközt. Mit kezdjek azzal a viking gyerekkel, aki elmondja, hogy ő svéd matróz az Északi-tengeren? Nekem ez nem ér semmit, vagy papírja van az itteni vizsgáról, vagy ki kell oktatnom. De sem őt, sem a franciát nem értem. Angolul egy kicsit tudok, németül – ami itt a legjobban kell – valamivel alaposabban. Segítenek a gesztusok.

– *Volt kiindulópontod az induló árakhoz?*

– Megnéztem a szomszédokat. Átballagtam bemutatkozni a szomszéd kempingbe, és láttam, negyven forint egy órára a rozzant vízibicikli. Felmentem Kiliántelepre, ahol az Expressz tábora van. Az vitte a kölcsönzőt, aki viharjelzéskor a rakétákat kezelte. Az volt az állása, és közben pénzért

kiadta a tábor eszközeit. Élelmes ember, kiderült, hogy iparengedélye sem volt. Ha jött a hatóság, akkor ő volt a rakétás, ha meg kuncsaft jött, akkor ő a kölcsönzős. Ekkora szélhámossal nem sokszor találkoztam életemben, pedig sokféle széltooló között tanultam, amikor én vettem a szekunder fémeket a kohónak. De összejöttünk, megállapodtunk, hogy átküldöm a kuncsaftot, ha valaki vitorlást keres, vagy kifogyok a csónakból. És közben nála is láttam az árákat.

Na, kiírtam negyvenet a vízibiciklire. Szezon közepére már láttam, semmi összefüggés nincs az ár meg a kereslet között. Akkor miért ne legyen hatvan? Szezon közben nehéz árat emelni, mert aki már vitte olcsóbban, az nem érti, hogyan kerül új ár a táblára. Aki reklamálni próbált, annál a kukát játszottam, mutogattam a kirásra. Volt akinél hatott, és hatvanat fizetett, volt, aki továbbra is a szokott negyvenet adta.

Később a rutin vitt rá, hogy itt a sok nyugati vendég, nem csehek jönnek, és az árnál is fontosabb, ha van valami, amit keresnek. A szezonban hiánygazdálkodás van, a hasraütve, tisztességesen megemelgetett áron viszik a cuccaimat. Legfeljebb a visszaadás volt gond, de csak addig, amíg kiderült, hogy a nyugatiak értékrendjében a száz forint már nem pénz. Attól kezdve rendszeresen lettek nyolcvan- meg százharminc forintos áraim. Soha nem kérték vissza a százasból meg a százötvenből a húszast.

Ezzel nem is volt gondunk, annál több a kuncsaftok bátorságával, ami persze a sóherségükkel is összefüggött. A vízibicikli két személynek biztonságos, de nem akarnak kettőt bérelni. Kivisznek egyet, és jó messze felmászik rá még két-három ifjú. Hiába tiltom, tudod milyenek a fiatalok. Idén is felment rá vagy hat-hét dán gyerek. Olyan tizennyolc éves fiúcskák. Itt a távcső – régóta vadásztam egy hússzorosra –, messziről is látom, mi történik. Fogom a tartalékcsonakot, kimegyek. Jó nagydarab vagyok, ordítózok, hadonászok, és kizavarom őket. A vendégkör egy része már elkönyvelte, hogy itt egy óriási pacák a fiával, akinek az a mániája, hogy balhézik, ha sokan vagyunk egy vízibiciklin, nem jó kikezdeni vele.

Az Attila – hiába ő az idősebb – kistermetű, vékony gyerek. Kiment, kiabált, és kiröhögték. Szájonvágott egy ilyen kamaszgyereket. A rádiója beleesett a vízbe, és meg is sérült a pofontól. A nyolcszáz márkás rádiót lealkudtuk ötszázra, mert használt volt, de az is sok lett volna egy pofonért. Addig ügyeskedtem, amíg rávettem, fogadjon el érte ingyenes kölcsönzéseket. A fiamnak végül is igaza volt, de nem mondtam, nehogy olaj legyen a tűzre. A német srác pedig fel sem fogta, hogy ez a pofon érte szállt el. Valószínűleg kevesebb bajom lett volna, ha a hat utasból egyet fejbevág a felboruló vízibicikli. De eddig nem volt balesete a kuncsaftjaimnak. Se túlterhelésből, se részegségből.

Mert arra is lenne kedvük. Jó, ha látom, hogy italos, akkor eleve nem adom ki neki, bármennyire kell a pénz. De nem ezektől, hanem a bepakolósoktól tartok, mert azt nem látom előre. A távcső ebben is segít fegyelmet tartani, mint a bolyán túlmerészkedőknél.

– Milyen fegyelmet tartasz, ha valaki utólag pakolja a sörét?

– Ha meglátom, szinte zihér, hogy utána megyek. Elmagyarázom, hogy veszélyes, legfeljebb egy üveggel igyon. A többit szívesen visszaviszem, be-

hűtöm neki. Nem azzal kezdem, hogy menjen kifelé söröstől a bűdös fenébe, ha lenne is kedvem hozzá. Szívélyesen is lehet rámenősnak lenni. Megkérem, add ide a láda sört, mire kijössz pajtás, benn lesz a hűtőben. Kellemesen megiszod, ha kell, kerítek hozzá segítséget. Kilencven százalékban bejön. Ne felejtse, mekkora pali vagyok – ezt mindig bekalkulálom –, ha egy ekkora mókus idegen nyelven gesztikulálni kezd a vízen, akkor általában szót fogadnak.

– *Volt, hogy nem hallgattak a jó szóra?*

– Főleg a stég használatánál. Aki bejön a kempingbe, nekem is potenciális kuncaftom. Két nap alatt kiderül, lesz-e, vagy sem. A stégem nyúlik legmesszebb a vízbe, a jó kilátásért szívesen leülnek ott cigizni, beszélgetni. Két nap türelmi időt engedek, de ha nem kuncaftom, utána szólok. Ez magánterület, üzlet. Itt kikötnek, innen indulnak, szíveskedjen kifáradni. Ha nem megy szépszóval, eljutunk az erőszakig. Nem ütök, ellenséget nem akarok szerezni, kárt sem tennék bennük, hiszen erőm még van. Finoman megfogom a karját, szorítok rajta egyet. Ha nem elég, akkor az egyensúlyi állapotban lévő embert az ujjammal kitolom a víz felé. Ez huncut trükk, egy ilyen élmény elég, hogy többé oda se menjen.

– *Mondta, hogy túlmennek a bólyán. Miért érdekes ez?*

– Létkérdés. Az északi parton a hegy felőli szél sima vízfelületet eredményez. A hegy szélárnyékáig. Az amatőr szörfösök – a többség – ráharapnak, mennének rajta, hiszen nincs hullámverés. Átmegy a bólyán, észre sem veszi, mikor lép túl a szélárnyék határán. Már viszi is a francba. Mondhatom, hogy csak addig menj, tovább véletlenül se, mert onnan porzik a víz. Nem hiszik, és mehetnek kiterelni az elakadtakat. Mert a legtöbb elakad, mihelyt igazi szélbe jut. Beevezek, átültetem a csónakba, kihozom a szörföt, húsz perc múlva újra a kritikus zónában jár. Kezdek elölről a mentést. A vízbiciklit erősebb hullámnál nem viszik ki, felbuzog a víz az ülésekhez. De a szörföt használnák. Még ha viharjelzés van is. Eddig azt láttam, hogy sokszor látszólag ok nélkül volt viharjelzés, mert nem követte vihar. De jelzés nélküli vihart nem láttam. Egészében véve úgy látom, tudok bánni az itteni népekkel.

Az interjút a következő számban folytatjuk.

Pénzes Eszter

MIRA 1990–94.

Bár egy „eset” a papíron mindig szegényebb, mint az életben, megpróbálom összefoglalni MIRA* esetét, akivel kölcsönösen adtunk egymásnak. 18 évi munkám során ez újdonságot jelentett, mert addig nem értem el számottevő eredményt alkoholistával, míg őt meg nem ismertem.

Egy nyáron ügyeletes voltam Budapest XXIII.* kerületében, a családsegítőben. Bejött Mira ápolatlanul és zavartan, lábán hatalmas férfitapucs, a kelleténél jó néhány számmal nagyobb. Középkorú nő. Hellyel kínáltam a fogadószobában. „Elvesztettem a pénztárcámat, kenyérre sincs pénzem” – foglalta össze röviden problémáját. Beszélgetni kezdtünk, kiderült, hogy akkoriban a Déli pályaudvaron aludt, ott vitték el a lábáról a cipőjét az éjjel. A XXIII. kerülről, egy családi házból menekült el élettársától, mert a férfi mindig részeg volt, és gyakran megverte őt. Közösén építették fel a családi házat, de ő ebből a megalázó helyzetből mindenáron ki akart lépni. Húga a XXIII. kerületben lakik, gyakran látogatja őt, de nem alhat ott, mert testvére élettársát nem tudja elviselni, s a lakás egyszobás. Eltűnt a személyi igazolványa, hajléktalan igazolvánnyal rendelkezik. Sosem járt még családsegítőben, így új kartont nyitottam neki, s kapott 300 Ft gyorssegélyt, valamint egy nadrágot, mert a rajta lévő igen piszkos és szakadt volt.

Hálálkodva elsietett. Sokadnaposnak látszott, arcán az intelligencia épen maradt nyomaival.

Másnap újra meglátogatott, az ajándék nadrágban, tisztára mosakodva, az előző napinál józanabban. Egy nappali melegedőben fürdött meg, régi nadrágját kimosta, azért jött vissza, hogy megkérdezze, milyen emberek dolgoznak itt a családsegítőben, mi a végzettségük. Elsoroltam, hányféle szakember dolgozik ott.

Ő ugyanis nem értette, miért ültettem fotelba, és miért beszélgettem vele – magyarázta kérdését.

– Itt így szokás – mondtam.

– De én azt nem mondtam, hogy nagyon iszom – felelte ő.

* MIRA, mert az víz és keserű – ezért a névválasztás. A Mira-víz valamit helyrehoz.

** Fontosnak érzem a kerület megváltoztatását is az ügy önkormányzati vonatkozásai miatt.

– Az látszott – válaszoltam. – De az is, hogy jobb időszakot is megélt ennél.

Erre elmesélte, hogy sokáig egy közismert, sikeres hetilap szerkesztőségében volt gépirónő, ott kezdett el inni. Szakszövegeket is fordított, rengeteget keresett. Érettségizett, nyelveket tanult. Az anyja forogna a sírjában, ha látná, hová jutott ő is, meg a húga is. Húga nála is többet iszik, pedig azt nem könnyű. Mindketten sok fordítói munkát végeztek, tele voltak pénzzel, forogtak utánuk a férfiak, jól néztek ki. Különösen a húga volt szép – még női szemmel is. Mára már félig megvakult az italtól. Fehér botja és vak-igazolványa is van. Még mindig nem mondott le a férfiokról, pedig több szerencsétlen házassága volt, egyre lecsúszottabb pasasokat fogad be.

Mira 1990-ben 48 éves, húga 44.

Fiatalon túlságosan szép lányok voltak, omlottak eléjük a férfiak, dőlt hozzájuk a pénz, mert eszük is volt, megbízható fordítók voltak mindketten. Talán ez rontotta el őket. A túl sok lehetőség.

Mindezek elmondása után nincs kérése. Nem próbál megint pénzt kérni. Elbúcsúznak.

Pár nap múlva, s ezután két-három naponként meglátogat a családsegítőben, egy hónapon át. Beszélgetünk, szívesen mesél arról, hogy hogyan élt, mikén keresztül jutott el idáig, ahol most tart.

– Aki azt mondja, hogy több vodkát iszik, mint én, az megjátssza magát – bírálja ironikusan önmagát, majd megkönnyebbülve elmegy.

Találkozásaink alkalmával a családsegítőben szandál is kerül a lábára, s kap némi fehéreneműt, mert bevallja, hogy amikor az övé nagyon piszkos volt, eldobta, anélkül jár. Blúzokat is találunk, megfelelő méretűt, ami nem túl díszes, azt megköszöni és elviszi. Reklámszatyorral jár, „ez a szekrénye”. A nappali melegedőben szokott mosni, fürdeni, ott enni is kap. Egy ligetben, a napon szárítja meg kimosott holmijait. Érdekes, hogy bár gyakran bejön, nem kér pénzt, valahogy „tartja magát”.

A hónap utolsó három napján nem jött be, így nem tudtam tőle elkészönni. Nyári helyettesítem a családsegítőben lejárt, július végén befejeztem a munkát. Ő augusztus elején keresett, amikor meghallotta, hogy én már nem dolgozom ott, úgy döntött, hogy elvonókúrára megy. Bevonult Kiskovácsiba. Kötődése a családsegítőhöz megmaradt, ezért levelet írt az elvonókúráról a CSSK vezetőjének. Hálát érzett, hogy képes volt erre a lépésre, és elvonókúrára ment.

Októbertől újra munkát vállaltam abban a családsegítőben, így megkaptam levelét. Rögtön válaszoltam rá Kiskovácsiba. Ezután gyakran váltottunk levelet. Beszámolt kínjairól, milyen nehéz rettenetesen lecsúszott emberek között élnie, akik elvonás közben is isznak. – „Én még a szabad életemben ennyi és ilyen részegyet nem láttam, mint itt” – írta. Józanul nehéz elviselni.

Válaszleveleimben igyekeztem lelket önteni belé, ha ő ezt a döntést egyedül meghozta, és elkezdte az elvonókúrát, végig is tudja csinálni. Akkor is, ha nehéz. Ő önként került oda, tőle függ, hogyan él ott. Hosszú ideig leveleim adtak neki önbizalmat, erőt. Ezt gyakran megírta.

Tavasszal, amikor valóban megnyugodott, már barátokat is talált az elvonón, nemcsak azt látta meg, ami rettenetes. Kitartását látva felajánlottam,

hogy meglátogatom. Gyors válaszban szabadkozott, nem lenne jó olyan környezetben találkozunk, inkább ő jön el a családsegítőbe, ha még jobban lesz. Egy hónapon belül meg is tette.

Döbbenetes élmény volt! Kócos haja: frizurára vágva. Lyukas fogai: betömve, rendbehozva. Arca kisimult, rózsás, az állandó szégyenkezés eltűnt róla, mosolygós lett.

Nemsokára 49 éves lesz. Rövidesen Esperál-beültetést kap, mert kérte. Utána elhagyhatná a kórházat, de mert hajléktalan, ottmaradhat a kórház nővérszállóján egy feltétellel: ha munkahelyet talál.

1991-ben már nem könnyű munkahelyet találni. Pár hetenként kimenőt kap, meglátogat a családsegítőben. Lázasan próbálkozunk, hogy munkát találjunk. A kerület Szociális Foglalkoztatójában sikerül – személyes utánjárással, kéréssel. Megértik, hogy a lakáslehetősége függ ettől, így ezután zacskót ragaszthat. Nem felemelő, de örül, mert így havi 400 Ft-ért lakhat a nővérszállón, ahol fürdőszoba is van, melegvíz, mosási lehetőség.

Ezután ragasztja a zacskókat, megrendíti néhány munkatársának élete, majd este a munkásbusszal „hazamegy” Kiskovácsiba. Sokáig örül ennek az élethelyzetnek, munkája, szállása, egy kevés pénze is van. A dohányzásról nem tud lemondani, „mindenről nem lehet egyszerre leszokni” – mondja. Ebédre, cigarettára, közlekedésre és szállásra költ. Az elvonón „felöltözködött”. A szeretetszolgálatok adományaiból minden évszakra van már ruhája.

Nekem páratlan élményt ad, hogy egy igazi alkoholista képes ekkora változásra, megerősíti a szakmámba vetett hitemet. Aktivitásom nem jelenik meg eléggé az esettanulmányban, hisz’ leírhatóak: az intézkedések. De személyes kapcsolatunkban a jelenlétem minősége nem leírható. Munkastílusomra jellemző, hogy azt értékelem nagyra, amit az „esetem” maga tesz. Így csodálom Mirát, és hálás vagyok neki a sikerélményért.

Mira időnként meglátogatja a családsegítő közelében lakó hűgát. Hozzám is gyakran bejön, hisz munkahelye közel van a családsegítőhöz. Beszámol arról, milyen rettenetes lett a hűga állapota, nemcsak hogy nem takarít már, de minden szennyet összegyűjt, halmoz, bűz terjeng lakásában. A legelemibb higiénit is mellőzi. Ez őt nagyon nyomasztja, mindenképp ki szeretné rántani hűgát ebből az állapotból. A nyár azzal telik, hogy rábeszéli testvérét, menjen be ő is az elvonóra. Összel beviszi magával Kiskovácsiba, ahol felveszik a kezelésre. Ezután Mira takarítja hűga lakását, fizeti számláit. Hűga élettársa elillant, más ivócimbora után nézett. Így zajlik az élet hónapokig. Mira dolgozik, rendben tartja hűga lakását, elintézi, kifizeti, amit kell, majd kiutazik a nővérszállóra. Hűgát látogatja, erősíti a kórházban.

A nővérszállón jelzik, hogy kevés a férőhely, rövidesen más lakásmegoldást kell találnia. Csak átmeneti segítség, hogy ott lakhat. Amúgy sem könnyű ingázni Kiskovácsi és Budapest között. Ekkor dönt úgy, hogy vagyongmegosztási pert indít volt élettársa ellen. Hiszen együtt építették fel házukat, együtt koplalták a törlesztéseket. Ha volt élettársa kifizetné őt, talán valamilyen lakáshoz juthatna.

Féltem a pertől, az azzal járó idegeskedéstől, a valószínűsíthető megaláztatástól és meghurcoltatástól. De ésszerűnek látszik, hogy ő mégis beadja a

keresetet, elindítja a pert. A családsegítő jogásza segít elkészíteni a beadványt.

Mira húga '91. december elején kap először adaptációs szabadságot Kiskovácsiból, 2 napra. Nem megy vissza a kórházba, ezért Mira 5 nap elteltével meglátogatja. Részegen találja, fekszik az ágyban, vizeletében ázva. Nem tud lelket önteni belé, hagyja aludni. Másnap ebéd helyett elszalad a munkából megnézni: holtan találja. Kétségbeesésében hozzám fut be a családsegítőbe. Halottszállítót rendelek, orvosért telefonálok, majd vele megyek a közeli lakásba. Féltem őt, mi lesz vele, hiszen épp hogy megerősödtek az idegei, s büntudattal küszködve halott húga társaságában kell maradnia. Magát vádolja, hisz ő vitte elvonóra, s az első szabadsága halállal végződött. Előző nap részegen látta, nem tudott segíteni. A lakás rettenetes, a 46 éves halott is. Egy iszonyatos élet továbbsüllyedésének szakadt vége – ez az egyetlen kapaszkodó ebben a helyzetben! Erről beszélgetünk, míg megjön az orvos, aki megállapítja a halál beálltát és annak okát. Szívroham. A halottszállítót már a szoba-konyhás lakás konyhájában várjuk meg. Mira még eléri az esti munkásbuszt, én pedig hazamegyek, törve a fejem, mivel tudnám újjászülni magam lelkileg aznap estére.

A magam megviseltségén túljutva ismét Miráért aggódok: hogy éli meg ő a húga halálát, hogy emésztí meg a mai napot és a következőket.

Ezt követő beszélgetéseinken büntudatát igyekszem oldani. Ő nem hibás, a húga volt gyenge az újrakezdéshez.

Húga lakása üresen áll, ő ingázik Kiskovácsi és Budapest között, mint „hajléktalan”. Nem az ő ötlete a kézenfekvő lehetőség, a családsegítőben közösen találjuk ki kollégáimmal, költözzön be a húga lakásába! A rezsit hónapok óta ő fizeti, az elmaradásokat is. Már fél éve ő tartja rendben a lakást. Húgának fia, aki egy Pest környéki faluban él, megerősíti abban, hogy jogosult a lakásra, hiszen gondozta az anyját, szerette, törődött vele. A fiú nem tartott kapcsolatot anyjával az alkoholizmusa miatt.

Így Mira beköltözik a XXIII. kerületbe a nővérszállóról. Megint féltem őt. Egy ágy van a lakásban, az, amiben a húga meghalt. Mi lesz, ha abba kell feküdnie? Hogy fog hatni rá? De az ágyat nincs mód lecserélni. Felmondja a nővérszállót, s elkezd életét húga lakásában. Sebesre takarítja a kezét, mindent lemos, lesúrol. Bejelentkezik a lakásba lakásbérleti szerződéssel. Így ér véget az 1991. év. Az ünnepeket Kiskovácsiban tölti, majd visszatér az üres lakásba.

Időnként még büntudattal küzd, sokat beszélgetünk. 1992 tavaszán érkezik a vagyonmegosztási per tárgyalási időpontja. Mira elmegy, kirendelt ügyvédje van, mert választott ügyvédet megfizetni nincs pénze. Összetörve, megalázva jön el a tárgyalásról. – Minden voltam, csak úriasszony nem! – mondja. A volt élettárs, birtokolt vagyonát védve több rosszat mondott el róla, mint ami egy emberről egyáltalán elhihető. Nehéz kihozni Mirát a magabuzuhantságból, hosszú ideig tart. Bevallja, szerencse, hogy a tárgyalás után nem volt nála pénz, rögtön megivott volna egy-két vodkát. Esperál-beültetése 1 éves már, így ez nem visszatartó erő. Elbizonytalanodik, érdemes-e folytatnia a pert, hiszen honnan vegyen ő tanúkat? Három éve nem lakik már a családi házban. Hogyan tanúsítsa, hogyan élt és dolgozott ott, hogyan

hárítsa el a vádakat? Végül a folytatás mellett kell döntenie, mert a perköltséget a vesztes fogja fizetni, s ha visszavonja az egészszet, neki kell megfizetnie. Nagy nehezen kikecmereg a depresszív időszakból, s akkor jönnek az újabb próbatételek. Másfél éve nem iszik már, s most érik utol 2–3 évvel ezelőtti büntetések. „Közterületen ivott” – ennek 3 éve. „Kijózanítóba szállították” – 2,5 éve. Emlékszik ilyen botrányokra, de minden büntetés 1500 Ft, s sok van belőlük! Egyszerre hat darabot kap kijózanításért való bírságolásból. Ennyiszer öt nem szállították el, főként nem egymást követő napokon, ahogyan a bírságolási papírokon olvasható.

A családsegítő jogásza ellentmondást javasol a bíróság felé. A beadvány elkészül. Ugyanekkor levelet írok a Detoxikáló állomás főorvosának, Mira másfél éves alkoholmentes életmódjára hivatkozva, kérve, hogy álljon el a követelésétől a kórház. Mira új életet kezdett, de jövedelme szerény. Havi 5800 Ft. Ebből lakásrezsit fizet és étkezik. Megélhetését veszélyeztetné, ha fizetnie kellene. Levelem megírásával egyidőben telefonon is megkeresem a Detoxikáló főorvosát. Megígéri a segítséget. Ez volt a helyzet '92 nyarán.

Mira ősszel tüdőgyulladást kap, táppénzre kerül. Telnek a hetek, nehezen javul állapota. A bíróság kitűzi a tárgyalást a büntetéssel szembeni ellentmondás miatt. A kórház részéről senki sem jelenik meg, levelet sem küldenek. Ehelyett Mira kap még három felszólítást – további kijózanításokról. Ezek is 3 egymást követő napon való beszállításról szólnak, mint a régi papírok.

Már elérkezett 1992 tele, s Mira még mindig beteg, lelkileg is romokban hever. „Könnyebb volt, amikor ittam, mint most” – mondja. Biztatom, hogy mindent megpróbálunk, el fognak csitulni ezek a botrányok, amik most összegyűlve a nyakába zúdultak.

Újabb tárgyalások következnek: büntetéseivel kapcsolatban és a vagyonmegosztás miatt is. Nem bírja tovább idegekkel, s 1993 tavaszán inni kezd. Késve megérkezik a Detoxikáló főorvosának a levele, mely szerint a kórház elengedi a büntetéseket, eláll követelésétől. (1993. június.)

Mira visszaesése mélyebb, mint régi alkoholos állapotában volt. Már nem tudja mindig visszatartani vizeletét. Rettenetesen szégyelli magát. Munkahelye megszűnt a hosszú tüdőgyulladás ideje alatt. Nincs jövedelme. A táppénz is megszűnt, így hitelből iszik a közeli közértből. Maradék öntudatával tisztában van azzal is, nem is fogja tudni megadni tartozását, nincs miből. A közértesnők kedvesek, s csak írják a tartozási listát. Mira szeretné abbahagyni az ivást, de képtelen rá. Újabb és újabb szegyenkezési hullámok törnek rá, szeretne kórházba jutni. Visszamegy Kiskovácsiba, de ott nagyon sok minden megváltozott másfél év alatt, amióta ott volt. Egy új orvos rövid idő alatt összevész vele, nézeteltérésük abból adódik, hogy Mira nem ismeri az új szokásokat és szabályokat.

Ez az orvos kitiltja öt Kiskovácsiból(!). Ez a tény hihetetlen, valóságosságáról egy nehéz napon győződtem meg 1993 nyarán. Mira betámolygott a családsegítőbe, kérte, szállítsam el mentővel. Elmondta, hogy az orvos „kirúgta” Kiskovácsiból. Számomra hihetetlennek tűnt egy ilyen összetűzés orvos és betege között! Mentőt hívtam, s kértem, szállítsák el Kiskovácsiba az elvonótelepre. A családsegítőből elvitték 1/4 4-kor. 1/2 4 előtt már újra

az utcán volt. Miután a mentők rádiótelefonon megtudták, hogy Kiskovácsiban ezt a kezelést nemkívánatosnak tartják, a családsegítőtől pár száz méterre kitették a járdára Mirát. Nehezen kaparta össze magát újra, s visszajött, segítséget kérve. Ekkor kezdődött számomra egy hihetetlen tapasztalat nehéz délutánja!

Mira minden áron kórházba akart kerülni, s ez teljesen indokolt is volt. Tudta, hogy képtelen nem inni, de azt is, hogy otthon ezt nem tudja megállni. Bármilyen kórház bármilyen osztályára befeküdne, a Lipótra is – mondta. 4-kor elkísértem körzeti orvosához. Ő mindent megpróbált. Szobájába hívott minket és telefonált. A mentők délutánra már nem vállaltak szállítást, túlterheltségre hivatkozva. Ezért kórházakat telefonált végig, hogy helyet szerezzen betegének, ahová hivatalosan beutalja. Kérésének minden kórház ellenállt. Egy bármilyen feltételt vállaló, segítséget kérő beteg elhelyezése lehetetlennek látszott.

Háromnegyed órányi próbálkozás után a körzeti rovos feladta a küzdelmet, írt egy beutalót, s azzal Mirát rám bízva azt tanácsolta, ha személyesen viszem be a közeli kórház Krízisosztályára, talán elérhetem, hogy befogadják.

Átkínlódtuk magunkat a kerület megjelölt kórházába. (Nem mondhatom, hogy „átmentünk”, Mira állapota ezt nem tette lehetővé.) 17 évi munkatapasztalatom minden fortélyát megpróbáltam bevetni, hogy felvegyék a Krízisosztályra. Dicsértem az osztály hírét a szakmában... stb. Ezzel azt értem, hogy nem dobták ki, de felvételéről hallani sem akartak. (Itt megjegyzendő, hogy Mira az adott kerület lakosa, érvényes orvosi beutalóval!)

Több órás meccsem kezdődött az orvossal. A fülem hallatára végigtelefonált több kórházat, de nem sikerült elérnie, hogy Mirát befogadják. (Mira a sorozatos kudarcokat megélve, ezen megdöbbenve, már teljesen kijózanodott. Összeroskadva ült „tisztasági csomagjával”, amit tőlem kapott kórházba jutását remélve.)

Az orvos személyes ismeretségeit is megpróbálta felhasználni, hogy Mirát elhelyezze – csak neki fel ne kelljen vennie! Hosszú, több felvonásos beszélgetésünkből kiderült: ő nem ezen a krízisosztályon van főállásban, hanem egy Pest környéki (nem pesti) kórházban. Már este fél nyolc volt, amikor úgy döntött, hogy saját kórházát kéri meg, vegyék fel Mirát. Kollégái megtették neki ezt a „szívességet”. Megrendelte a mentőt, s elmesélte, hogy azért nem veheti fel a Krízisosztályra, mert ott „nem ilyen profilú betegeket szeretnek”. Vagyis saját ottani helyzetét veszélyeztetné, ha felvinné.

Mira csodálta, hogy volt 4 órán át türelmem küzdeni. Én azt csodálom – ma is –, hogy az ő akkori állapotában neki eszébe jutott ezt csodálni. Boldog volt, hogy sikerült elérni a kórházba jutást.

Ez ugyan nem volt végleges megoldás, mert az adott vidéki kórház nem elvonókúrát tartó hely. De megoldotta az égető problémát, amit Mira úgy fogalmazott meg, szüksége van arra, hogy bezárják, és megakadályozzák, hogy igyon. Ha így eltelik egy hét, utána talán már maga is képes megállni.

Eltelt a kritikus hét a vidéki kórházban. Mira hazajött, és segílyt kért a kerületi szociális osztályon. Mint jövedelem nélküli, de nem munkanélküli, 2 havonta jogosult 2000 Ft segílyre, ezt derítettük ki. Ez volt ezután a „jő-

vedelme". Egészségi állapota csapnivaló volt, ezért megindítottuk a leszázalékoltatását. Közben keresgeltünk, hová mehetne elvonóra, mert egy teljes kúrára szüksége volt, nem érezte magát biztonságban. Esperál-beültetést csak az kaphat, aki végigcsinál egy kórházi elvonókúrát. Nem volt sok lehetőség, s azok közül is több kiesett. „Teltház”, „megszűnt osztály” – végül kiválasztotta a dolinai Alkohol Elvonó Intézetet, ami rossz hírű ugyan, de ő nem fél tőle, csak elvonókúra legyen!

1993. október elején felvették Dolinára. Utolsó otthoni éjszakáját az ágyon felöltözve, ülve töltötte, hogy ne kapjon kísértést az ivásra. Összecsomagolva várta családsegítőnk autóval rendelkező kollégáját, aki felajánlotta – Mira rossz állapota miatt –, hogy elviszi Dolinára. Szeretettel fogadták, meglepetés volt Mira számára, hogy milyen jó betegközösség van ott. Boldog volt, hogy bekerült. Ismét leveleztünk, mint régen. Innen nagyon hamar kapott adaptációs szabadságot, így rendszeresen felkeresett a családsegítőben. Beszámolt arról, hogy mennyivel nagyobb összetartás van itt Dolinán a betegek között, mint Kiskovácsiban. Itt fogalmazták meg először a csoportban, hogy ők alkoholisták, akkor is, ha nem isznak. Csoportjukat egy 4 éve alkoholmentesen élő sorstársuk vezeti.

Mira kivirult, élvezte a rendszeres csoportbeszélgetéseket, volt kedvenc orvosa, jóban lett az ápolónőkkel is. Fél évi elvonás után kap Esperál-beültetést. Felkeres vagy leveleztünk – ezt ő szabályozza.

Kétségbeesett levelet írt '93. november végén Dolináról. A XXIII. kerület Polgármesteri Hivatalába beidézték a Lakásügyi Osztályra. Rettegett, mi lehet az ok, biztosan kilakoltatják, mert a húga halála után pár nappal jelentkezett be a lakásba.

Kórházi tartózkodására hivatkozva telefonon engedélyt kértem a Lakásügyi Osztály előadójától, hogy magam intézhessem az ügyet. Úgy gondoltam, ebben a kivételes esetben, számolva Mira büntudatával, megengedhető, hogy átvállaljak egy olyan utánajárást, ami növeli az ügy sikerének esélyét. Elképzeltem Mirát, amint megviselt arcával, tudva, hogy szabálytalan volt bejelentkezése, nem tudja hitelesen képviselni, hogy ő jogosult lehessen a lakásra. Az előadó tájékoztattott, hogy milyen papírokat kell beszereznem. A bejelentőlapot ő kikéri a Polgármesteri Hivatalból. Megszereztem a halotti anyakönyvi kivonatot, a lakásbérleti szerződést, Mirától meghatalmazást. Magam mentem be a Lakásügyi Osztályra. Állítottam, hogy Mira gondozta a hűgát ebben a lakásban. A Lakásügyi Osztály környezettanulmánya ezt a tényt – a házbeli lakóktól – megerősítette, ezért Mira december 27-én megkapta a lakáskiutaló határozatot. Így ez a szikla is elgördült nyugodtabb élete útjából, hogy „illegálisan” lakik egy lakásban.

1994 tavaszán az ápolónők megajándékozták Dolinán egy talált kiskutyával. Boldog volt! Óriási érzelmi feltöltődés neki a kutyával töltött minden idő és foglalatosság. Azt mondta, a kutya nagyobb visszatartó erő lesz az Esperálnál is, hogy ne igyon. Hiszen gondoskodni kell róla, etetni, sétáltatni. Nem teheti meg a kutyával, hogy magán kívül legyen. Sajgó lábaival is órákig sétáltatja. Hétvégeken év eleje óta otthonában van adaptációs szabadságon. Lakása a kutya miatt lett lakásból „otthon”, s a kiutaló határozattól.

Elvonókúrája alatt sikerült ágyat szerezni neki, hogy többé ne az „omi-

nózus ágyban” feküdjön, hirdetést adtam fel a családsegítő nevében 2 hetilapban. Komoly ágydömping keletkezett a családsegítőben, amiből többeknek, s Mirának is jutott új ágy.

Dolinán a csoportos foglalkozásokon való részvételével kivívtta több ember elismerését. Szeretik, elismerik. Felkérték, hogy Budapest egyik kerületében vegyen részt egy Anonim Alkoholisták klubjának vezetésében. Azt hiszem, ez is olyan erő, ami segíteni fogja, hogy tartós maradjon az az eredmény, amit újra elért, hogy nem iszik. Alkoholistának vallja magát most is.

Rövidesen végleg hazatér Dolináról, épp akkorra, amikor megkapja első nyugdíját. 52 éves lesz nyáron, 67%-ban állapították meg munkaképességének csökkenését. A leszázalékolási vizsgálat személyes közbenjárásomra 1994. március 7-én történt meg.

Mirának egyre kevesebb szüksége lesz rám. Egy tisztázatlan ügye maradt csupán, a vagyonmegosztási per. Sok reményt nem fűz már hozzá, de a korábban ismertetett okok miatt végig kell csinálnia. (Perköltség – ha nem nyeri meg a pert vagy visszavonja, neki kell a számos tárgyalás költségét kifizetnie.)

Lakás- és kutyatulajdonos, rendszeres havi jövedelemmel. Egy AA-klub fontos, oszlopos tagja lesz. S nekem egy nyalábnyi reménysugár, hogy alkoholistákkal is érdemes dolgozni. Amíg Mira sikerélményekhez nem segített, ez volt egy korlátom. Reménytelennek ítéltam az alkoholista eseteket.

Fizessen elő az Esélyre!

Az Esély társadalom- és szociálpolitikai folyóirat.
Megjelenik évente hatszor.

Ára: 80 Ft.

Kapható minden nagyobb könyvesboltban
és a szerkesztőségben.

Megrendelhető:

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/B
Tel.: 266-9833/298

S. Faragó Magdolna

Beszámoló a Német Háztartási Szövetség Konferenciáján szerzett tanulmányút tapasztalatairól

A fenti társaság (DGH) 1993. szept. 15–17. között szokásos éves közgyűlését tartotta, immár a 43.-at, melynek témája idén Németország keleti felén és a kelet-közép-európai országokban a rendszerváltozással kialakult új helyzet és az ezzel járó konzekvenciák megvitatása volt a család és háztartás területén.

Emiatt nemcsak az új keletnémet tartományok képviselőit hívták meg a szervezők, hanem nyolc egykori szocialista ország húsz képviselőjét is vendégül látták, így Magyarországról a képzés területéről engem, a család témában pedig Bányász Kingát, a Nagycsaládosok Országos Egyesülete képviselőjét. A DGH tagja a Háztartások Nemzetközi Szövetségének (IVHW), s ezért a konferencián részt vett ennek elnöke is. Emellett részt vett az ülésen az UNESCO családdal foglalkozó bécsi székhelyű tagszervezetének (NGO Comité on the Family), egyben az „1994 a Család Éve” Rendezvény Titkárságának (UN-IYF) vezetője, Prof. dr. Monika Tupay is, akinek régi és személyesen megteremtett kapcsolatai révén kerültek az említett országok képviselői (így jómagam is) a meghívottak listájára.

Magyar szemmel a tanácskozás több vonatkozásban is az újdonság erejével hatott. Egyrészt maga a szervezet és munkája, hatóköre volt tanulságos, másrészt a velünk hasonló országok helyzetével való összehasonlítási lehetőség a fenti témában. A közgyűlés egyik, számomra legfontosabb mondatát egy egyetemi professzortól hallottam: „A háztartás az edény, a keret, a forma; s a lényeg, aminek e forma keretet ad: a család” – mondta. Felfogásunk szerint nincs más olyan tudományág, amely célzottan a családdal mint a mindennapi élet színterével és egyben lényegével, s ennek kapcsán formájával, a háztartással foglalkozna. A háztartástudomány egyben családtudomány is, még szélesebben: életmódtudomány. Az egyetemen e komplex témával foglalkozó szak neve: *ökotrofológia* (tanári és tanácsadói specializációs lehetőséggel). Központi témája az otthon és annak természeti, ill. társadalmi környezete, benne a család, az egyes ember a maga mindennapi teendőivel, gondjaival, ha egészséges, ha beteg, ha szülő, ha gyerek, ha öreg,

ha fiatal, ha munkavállaló, ha munkanélküli, ha szegény, ha vásárló-fogyasztó stb.

A szervezet fő funkciója: szakmailag kontrollálni és tervezni e komplex területen az oktatás, a tanácsadás és a gondoskodás szféráját. A szervezet nyomon követi az állami és magánszektor kezdeményezéseit – a törvényalkotástól a megvalósulásig. Javaslatot tesz a fejlesztésre, az intézményesült formák kialakítására, könyvet ad ki, kutatást, tanácskozásokat szervez. Albizottságai, munkacsoportjai az alábbi aspektusból szemlélik a háztartás-család témát: képzés, tanácsadás, a gondoskodás megvalósulása, energia, technikai berendezések, fejlesztés-kutatás, nemzetközi kapcsolatok. Mindegyik munkacsoportban fő szempont, hogy a tevékenység, ill. az intézményesült forrás legyen gyerekbarát, öregbarát, környezetbarát, nőbarát, fogyatékosbarát stb., s ezen a téren tartják a kapcsolatot a megfelelő más szervezetekkel.

Ehhez képest nálunk (és más, hasonló helyzetű országokban) ma még csak parciális kezdeményezéseknek lehetünk tanúi vagy részesei, s ahány ország, annyi sajátos színnel, erősséggel-gyengeséggel rendelkezik. A mi erősségünk épp e társaság, a Háztartások Érdekvédelmi Szövetségének megléte, a tervbe vett témák szerinti szakmacsoportok, így elsőként a már megalakult képzési albizottság lehetőségével.

Az (újra)születőfélben lévő diszciplínák esetében a fejlődés nem képzelhető el együttműködés nélkül. Ehhez mindenekelőtt artikulálnia kell a saját helyzetnek, gondoknak, céloknak és a megvalósítás intézményes kereteinek. A társaság munkáját ezért tartom igen fontosnak.

A helyzet elemzéséhez lehet adalék az az összefoglaló tájékoztatás, amelyet a konferenciára meghívottaktól kértek a szervezők, s melyet itt mellékelek. Szívesen várom a reflexiókat.

Melléklet: A konferenciára meghívott kelet-közép-európai országok küldötteitől a szervezők az alábbi három kérdésre vártak írásos választ:

1. Helyzetelemzés az adott országban, bemutatkozás
2. Mit tapasztaltunk
3. Milyen segítséget adhatnának

Tisztelt Elnök Asszony!

Mielőtt a feltett három kérdésre válaszolnék, szeretném megköszönni a DGH-nak és személy szerint Önnek azt a lehetőséget, hogy meghívtak minket, hogy tanácsot kaptunk és tapasztalatot szerezhettünk, és hogy továbbra is nyitottak, segítőkészek problémáink megoldásában.

1. Bemutatkozás

Magyarországon a háztartás-család témakörben a szervezettség ma még igen alacsony szintű. A helyzetet a GDH-nak a képzés-tanácsadás-fejlesztés hármas fő funkciója szerint jellemzem röviden. Mindháromról elmondható, hogy a háztartás és a család téma egymástól elkülönült rendszert alkot.

A képzés területén él a legtöbb kezdeményezés. A tanácsadás funkciója gazdátlan, ilyen feladatot nem lát el szervezetten senki. A fejlesztés-gondoskodás állami koordinációs feladatait annyiféle minisztérium-szervezet gondozza, ahány részterülete van a háztartásökonómia-család témának (pl. népjólét, egészségügy, oktatás, energia, környezet, munkaügy, szakképzés, technika, ipar, kereskedelem, vendéglátás stb.).

Az állampolgári magánszervezetek közül a nagymúltú Tudományos Ismeretterjesztő Társulaton belül két éve alakult meg a Háztartások Érdekvédelmi Szövetsége, melynek kis példányszámú, időszakos kiadványa az Otthon-Háztartás című, kéthavonta megjelenő füzet. A családok problémáit a Nagycsaládosok Országos Egyesülete, a különböző egyházi és karitatív, ill. nőszerkezetek stb. képviselik.

Az oktatás területén új eredmény, hogy az iskolák tantervébe választható módon (ma még nem kötelezően) bekerülhetet a háztartásökonómia, a környezet és a gazdálkodás tantárgy, és megindult a háztartás tanárszakos, a gazdaságismeret szakos és a környezetvédelem szakos tanárképzés. A felsőoktatásban ezenkívül a témával kapcsolatos szociális munkás képzés és szociálpolitikus képzés indult a közelmúltban; az iskolás gyermekek szociális problémáinak a kezelésére újabban szociálpedagógia szakos képzés folyik; az egészségügy területén diétetika szakos képzés kezdődött; s az új szakok mellett nagy hagyományú a vendéglátóipari képzés, amely viszont csak a vállalati szintű vendéglátáshoz képez szakembert. Tanácsadó képzésünk e területen nincs, csupán munkavállalási tanácsadó képzés indult meg nemrég, ill. a pszichológus továbbképzés keretében lehet pályaválasztási tanácsadói képesítést szerezni. A felsorolt szakok között ma még alig-alig alakultak ki kapcsolatok.

A háztartásgazdálkodás mint középfokú szakképzés nincs nálunk; a háztartásvezetés még nem szakma, bár újabban néhány gazdaszónyképző szakiskolánk szerveződött, ez azonban a mezőgazdasági kisgazdálkodásra helyezi a súlyt. A halmozottan hátrányos helyzetű, nehezen nevelhető vagy fogyatékos gyerekek számára háztartás-ismereteket is oktatnak bizonyos speciális iskolákban, ez azonban szintén nem ad szakképesítést.

Én a felsőfokú képzések oldaláról szemlélem a háztartás-család témát, mivel e területeknek, vagyis a szociális, a gyógypedagógus, a pedagógia és pszichológia szakos képzéseknek, ill. a tanárképzésnek vagyok a referense a Művelődési és Köznevelési Minisztériumban. Céлом, hogy a képzésben a háztartás és a család témák közeledését segítsem elő. A lehetőségem erre elég kevés, mivel a szakmai társaságok most kezdenek csak kialakulni, az államigazgatásban pedig az új törvények nyomán új konstrukcióban (az Akkreditációs Bizottságban) történik majd a szakindítások és szak-alapítások elbírálása.

2. Mit tanultam, mi tetszett?

Elsősorban a komplex látásmód: a háztartás és család minden vonatkozásának együttes szemlélete. Tetszett a szervezettség, az együttműködés a leg-

különbözőbb területek között, mind a társaság munkamódját tekintve, mind pedig azokat a tapasztalatokat tekintve, amelyeket az iskola-látogatáson és az energiaközpont tanácsadó és bemutató termében szerezhettünk.

3. Mit kérünk, mit szeretnénk?

Olyan további kapcsolatokat szeretnék kérni, melyek információkat adhatnak. Olyan címeket, felajánlásokat, ahová oktatóink ellátogathatnak, vagy levelezés útján kaphatnak kérdéseikre választ, tankönyveket, tanterveket, képzési programokat, továbbképzési lehetőséget. Mivel nálunk az ilyen szervezetek, egyesületek még kezdetlegesek, ezért egy-egy részterületen egy-egy felsőoktatási intézmény oktatója tudna csak személyes kapcsolatot felvenni valamely partneri segítséget felajánló személlyel. Itt köszönöm meg a Giesseni Egyetemről dr. J. Bottler professzor úr segítőkész felajánlását, aki azóta már küldött is néhány szakanyagot. Ezeket a megfelelő főiskoláknak továbbítottam.

Szívélyes üdvözlettel:

Prof. dr. Soós-Faragó Magdolna
MKM

Budapest, 1993. október 24.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Diósi Pál – szociológus,
DIÓDATA

Frey Mária – közgazdász,
Munkaügyi Kutatóintézet

Kocsis B. Mihály – szociális munkás

Kozma Judit – szociológus, szociális munkás,
KLTE Debrecen

Lévai Katalin – szociológus,
KLTE Debrecen

John Myles – szociológus,
Princeton, New Jersey

Oross Jolán – szociológus,
Hajléktalanok Szociális Otthona

Pénzes Eszter – szociális munkás,
ELTE ESÉLY Családsegítő Szolgálat

Faragó Magdolna – szociológus,
Munkaügyi Minisztérium

Spitzer Tibor – szociológus,
szellemi szabadfoglalkozású
